

150
Sabir

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTU
ŞAMAXI FILİALI

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR – 150
(məqalələr toplusu)

Azərbaycan Müəllimlər İnstytutunun
Metodiki Şurasının 13 iyul 2011-ci il
qərarı ilə çap olunur. (protokol №02)

“Elm və təhsil”
Bakı - 2012

Redaksiya heyəti:

Mayıl Alichanov t.e.n. dos (redaktor)
Seyfəddin Qəniyev f.e.d. prof
Eyyaz Eminaliyev f.e.n. dos.
Əlistan Əkbərov f.e.n.
Şasəddin Mikayılov fəl.e.n.

Mirzə Ələkbər Sabir – 150 (*məqulələr toplusu*).
Bakı, «Elm və təhsil», 2012, 156 səh.

**4702000000
N098 – 2012 qrifli nəşr**

© «Elm və təhsil»», 2012

*«Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsirlik poeziyamızın
parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla hərəbər,
ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə
yüksekəldərək onu ictimai məfkurə baxımından
daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş
şöhrət tapmışdır».*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
«Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin
keçirilməsi haqqında» sərəncamından*

ƏBƏDİYAŞAR SƏNƏTKAR – M.Ə.SABİR

Azərbaycan ədəbiyyatına Xaqani, Fələki, İzəddin, Zülfüqar, Nəsimi, Molla Qasim, Nişat, Ağa Məsih, Bahar, Dida, S.Ə.Şirvani... kimi beş yüz nəfərdən artıq klassik sənətkarlar bəxş edən Şirvan torpağı XIX əsrin ikinci yarısında şerimizə geləcəyin daha bir müqtədir şairini – Mirza Ələkbəri bəxş etdi.

Mirza Ələkbər Sabir Məşədi Zeynalabdin oğlu Tahirzadə 1862-ci il may ayının 30-da Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Atası Məşədi Zeynalabdin və anası Səltənat xanım öz dörünün övladları olmuş, oğullarını “gələcəkdə Əli məddahı bir dərviş görünək istəmişdi”lər. Ona hətta bir-iki beyt qəsida də əzbərlətmışdilər. Balaca Ələkbər də ilk əvvəl məhəllə mollaxanasında təhsil almış, sonra böyük maarifçi S.Ə.Şirvaninin dərs dediyi Şamaxı quberniya “məclisi məktəbi”ndə oxumuşdur. O, S.Ə.Şirvaninin məktəbində özünü bacarıqlı bir şagird kimi göstərə bilmüşdür. “Bütün yoldaşlarından yaşca kiçik, balaca qayət zəif olan Sabir dinc, sakit və olduqca zəki və cəld idi. Nəhayətsiz zəkavəti məqbul və gözəl cavabları ilə cocuq Sabir dinləyiciləri heyrətə gətirirdi.” (H.Mahmudbəyli)

S.Ə.Şirvani şagirdin gələcəyinə böyük ümidi ləbədən bəsləyirdi. Yaradıcılığının ilk nümunələrindən fərqli olaraq əsasən ustad şagirdini həvəsləndirmək üçün Nizami Gəncəvinin “Xəmisə”sini ona hədiyyə etmişdir...

Atası Məşədi Zeynalabdinin məsləhəti ilə o, 1884-cü ildə Məşhəd ziyarətinə gedir. 1886-cı ilə kimi davam edən bu səyahəti zamanı o, Şərqi bir çox – Xorasan, Həmədan Nişapur, Səmərqənd və s. şəhərlərində olur. O, səyahətdən döndükdən bir il sonra – 24 yaşında ana qohumlarından olaraq Billur Nişapur adlı bir qızla ailə qurur. Bu evlilikdən onların səkkiz oğlu doğurulur.

qız və bir oğlan övladları olmuşdur. Həmin uşaqların bir çoxu kiçik yaşlarında ikən vəfat etmişdir...

Ösrin əvvellərində ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələr mədəni mərkəz olan Şamaxıda da intibahə rəvac vermiş, nəticədə imperiya əsarətində olmasına baxmayaraq yeni təfəkkür tərzinə malik milli ziyanlı nəslə yetişmişdi. Təsadüfi deyil ki, sözügedən mərhələdə Şamaxıda böyük bir ədəbi, pedaqoji mühit mövcud idi. Mahmudağının musiqi, "Beytüs Səfa" ədəbi məclisi üzvləri və ziyalılar şəhərin elmi, pedaqoji və ictimai həyatında əsas rol oynayırıldılar. Artıq Sabir bu mühitdə, dostları – həmkarları arasında istedadlı gənc şair kimi ad çıxarmışdır. Artıq onun şerləri qəzet səhifələrinə "öz addımını atmışdır". Sonra isə Sabirin "Molla Nəsrəddin" jurnalı və s. mətbuat orqanları ilə geniş əməkdaşlığı başlayır...

Sabir 1908-ci ildə Qafqaz Şeyxülislami tərəfindən ona verilmiş diplom əsasında bir müddət ana dili və şəriət müəllimi işləmiş, müəyyən çətinliklərdən sonra Şamaxıda "Ümid" adlı ibtidai məktəb açmışdır... Böyük şair 1910-cu ildə Bakıya gəlmış və bir müddət Balaxanı kənd məktəbində müəllim işləmişdir. Mənbələrin qeyd etdiyi kimi, bu ildə M.Ə.Sabir xəstəlikdən əziyyət çəkirdi. Ona görə də həmin ilin sentyabr ayında Bakıda müalicə olunur. Həkimlərin səyinə baxmayaraq onun xəstəliyinə heç bir əlac olmamışdır. Odur ki, şair vətəni Şamaxıya dönməli olur... O, belə qərara gəlir ki, müalicə olunmaq üçün Tiflisə getsin. Həmidə xanımın böyük qayğısı, C.Məmmədquluzadənin köməyi ilə o, 1911-ci il mart ayına qədər Tiflisdə müalicə alır. Cərrahiyyə əməliyyatına razı olmadığı üçn şair oradan Şamaxıya dönür. Bir neçə ay evdə ağır xəstə yatar...

Görkəmli satirik şair 1911-ci il iyul ayının 12-də Şamaxı şəhərində vəfat edir. O, iyul ayının 13-də, Şamaxıdakı

“Yeddi günbəz” qəbristanlığında, babası Hacı Tahirin məzarının yanında dəfn olunur.

Dostları, həmkarlarının xatirələrində bəlli olur ki, şairin dəfinində, Şamaxı ziyalıları – M.Mahmudbəyov, H. Mahmudbəyov, A.Nasəh, M.Qənizadə, A.Gəraybəyli, M.Veysov, Q.Rəşad, Ə.Cəfərzadə, Ə.Orucəliyev, Ə.Əfəndizadə və b. yaxından iştirak etmişlər.

Şairin ölüm xəbəri haqqında ilk məlumat “Kaspı” qəzetində dörd gün sonra iyul ayının 16-da verilmişdir; “İyulun 12-də səhər yenicə aşılarkən məşhur Azərbaycan şairi – Sabir Tahirzadə vəfat etmişdir”. Səhəri gündüz saat 11-də dəfn olunmuşdur. Dəfn mərasimində mötəbər şəxslər, ruhanilər və ziyalılar iştirak etmişlər... Onun ölümü Azərbaycan ədəbiyyatı üçün çox böyük itkidir”.

“...Ən müqtədir, ən xoşbəxt”, “Köhnə şerlərlə yeni şerlər arasında bir əsirlik qədər uçurum açan...”, “əsirləri millət üçün çox faydalı bir kəlam”, “Azərbaycan xalqının həyatının ensklopediyası”, “birinci olaraq poeziyanı həyata yaxınlaşdırın..”, “gülügürən ağladan şerlər” yaradan şairin vəfatından ötən yüz il ərzində yaradıcılığının müxtəlif məziyyətləri, poeziyasının dili, poetik məqamları ilə bağlı dəyərli elmi fikirlər söylənilmiş, sabırşunaslar tərəfindən cild-cild sanbalı kitablar yazılmışdır. Yüz ildən artıqdır ki, şairin anadan olmasının 60, 70, 80, 90, 100, 110... illiyinin keçirilməsi artıq ənənə halını almışdır. Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə M.Ə.Sabirin anadan olmasının 150 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı verdiyi sərəncam bir daha onu göstərir ki, bu ənənə xalqımız durduqca yaşayacaq davam edəcəkdir.

M.Ə.Sabirin vəfatından ötən yüz il ərzində yardımçılığı, sənəti haqqında ilk əvvəl həmkarları, ziyalı dostları, sonra isə görkəmli alımlar tərəfindən dolğun dənə-dənə və geniş şəkildə bəhs etmiş, təhlillər aparmış və yüzlərlə kitablar yaratmışlar.

Bir sözlə, onun yaradıcılığı kimi, adının əbədiləşdirilməsi ilə bağlı xeyli əməli işlər görülmüşdür. Belə ki, qədirlibən insanların – A.Səhhət, M.Mahmudbəyovun səyi və köməyi nəticəsində şairin əsərləri “Hophopnamə” adı ilə vəfatının ildönümündə işiq üzü görmüşdür. M.Ə.Sabiro qədər vətənimizdə yüzlərlə klassik yazış-yaratmasına baxmayaraq ilk dəfə Bakı şəhərində Sabirin heykəli (əvvəl büstü) ucaldılmışdır. 1922-ci ildə anadan olmasının 60-illiyində. Ta 1936-ci ildən günümüze qədər şairin anadan olması və ya vəfatının ildönümlərinin keçirilməsi, qeyd olunması artıq ənənə şəklini almışdır. Hökumətimiz şairin anadan olmasının yüz illik yubileyi ilə bağlı 1962-ci il xüsusi qərar qəbul etmişdir. Həmin qərara görə hər il may ayının 30-31-də “Sabir poeziya” günü kimi qeyd olunur...

Fərəhli haldır ki, filialımız yaradıldığı gündən bu vaxta kimi müxtəlif səpkili tədbirlər – elmi konfrans, şair, yazıçı, aşiq, alim və dövlət xadimlərinin yubileyinin, anim günlərinin keçirilməsi, sənət adamları ilə görüşlərin təşkili ənənə halını almışdır; – “Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 80 illiyi”, “Müştəqilliyimizin 15 illiyi”, “Aşıq Bilal - 130”, “S.Vurğun 100”, “Azərbaycanın müasir inkişafında möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev mərhələsi”, “S.Ə.Şirvani – 170”, “Mirzə Məhəmməd Həsən - 150” və s. kimi keçirdiyimiz elmi-praktik konfransların materialları müxtəlif toplu, jurnal və qəzetlərdə işiq üzü görmüşdür.

* * * *

Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları böyük, əbədiyaşar sənətkar M.Ə.Sabirin anadan olmasının 150 illiyi ilə bağlı xüsusi sərəncam imzalamışdır. Həmin sərəncamdan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün filialda xüsusi tədbirlər planı hazırlanmışdır. Həmin tədbirlər planına uyğun olaraq filialda elmi-praktik konfransların, bədii qiraətlərin keçirilməsi

planlaşdırılmışdır. Elmi-praktik konfranslara həm yaradıcı tələbələr, həm müəllim-professor heyəti, həm də Şamaxı rayonunun orta məktəblərinin bir çox qabaqcıl dil-ədəbiyyat müəllimləri də cəlb edilmişdir. Elmi-praktik konfransda dinlənilən məqalələrin bir hissəsi redaksiya heyəti tərəfindən çapa məsləhət bilinmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstитutu, Azərbaycan Müəllimlər İnstитutunun müvafiq kafedraları ilə birgə Şamaxı filialının professor-müəllim heyəti Sabırşunaslığa yeni töhfə olan "Sabir - 150" məqalələr toplusu hazırlanmışdır. İnanırıq ki, böyük zəhmət hesabına başa gələn və geniş auditoriyaya təqdim olunan bu toplu da maraqla qarşılanacaqdır.

Seyfəddin Qəniyev,
AYB-nin Şamaxı bölməsinin sədri,
f.e.d.professor

Alicanov Mayıl Sədyar oğlu,

tarix elmləri namizədi, dosent, AMİ-nin Şamaxı filialının direktoru. Altı kitab, əllidən artıq məqalə və tezisin müəllifi, AYB Şamaxı hölməsinin üzvüdür.

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA ŞƏRQ MÖVZUSU

Azərbaycan poeziyasının qədim tarixi vardır. Müəyyən əsrlərdə o, elə klassiklər yetişdirmişdir ki, onların parlaq yaradıcılığının şəfəqləri sərhədlərimizdən çox uzaqlara işiq salmışdır. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, M.P.Vaqif, Mirzə Şəfi Vazeh kimi sənətkarların əsərləri ədəbiyyatımızın bəzəyidir.

Xalq şairi Mirzə Ələkbər Sabir ədəbiyyat aləminə öz gəlişi ilə yeni nəfəs gətirən sənətkar olmuşdur. Onun poeziyası özünün xəlqi xüsusiyyətləri, novator keyfiyyətləri, inqilabi, döyişdirici mözmunu ilə seçilir. Təsadüfi deyil ki, Sabir sənəti Azərbaycan ictimai-bədii fikrinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Bu həqiqət görkəmli alımlar və sənətkarlar tərəfindən döñə-döñə təsdiq və şərh olunmuşdur.

Şərq poeziyasını, birinci növbədə isə öz xalqının zəngin bədii irləini dərindən mənimşəyərək, Sabir dövrünün ədəbiyyat qarşısında irəli sürdüyü ictimai-sosial tələblərin mahiyyətini çox gözəl başa düşərək poeziyada tamamilə yeni yol ilə getmiş sənətkardır. [1.s.8]

Ədəbiyyatşunaslar çox haqlı olaraq xalq şairimiz Mirzə Ələkbər Sabiri tökcə Azərbaycanın deyil, Şərqiin böyük şairi

adlandırırlar. Büyük şair Azərbaycanla birlikdə Yaxın Şərqi taleyi ilə də maraqlanmış, Azərbaycanın doğma sərhədlərinə yaxın olan xalqların mübarizəsi Sabir yaradıcılığında daha geniş surətdə öz əksini tapmışdır. Bu nöqteyi nəzərdən İran, eləcə də Türkiyə inqilabının taleyi şairi daha çox məşğul etmişdir.

Sabir İran hadisələrinə fəal münasibət bəsləmişdir. İranda elə bir mühüm siyasi, ictimai hadisə olmamışdır ki, şair onu qələmə almamış olsun. Sabir İran və Türkiyə inqilablarına dair məlumatlar toplayır və günün tələblərinə uyğun aktual şerlər yazırı.

Sabir inqilaba münasibətində xalqın ön sıralarında gedir, onun qaranlıq yollarını işıqlandırır, münasibətini bildirirdi. [2.s.220]

M.Ə.Sabirin yazmış olduğu şerləri nəinki Azərbaycanda, eləcə də Şərqi ölkələrində də yüksək alqışlanmışdı. Sabir Şərqdə baş verən hadisələrə biganə qalmayıb bu hadisələri öz nöqteyi nəzəri ilə qiymətləndirmişdi. Sanki, vaxtilə çar hökuməti əleyhinə az şeir yazdığını heysilənmiş kimi, səsini daha da ucaltmış, şahı sultana, sultani da şaha qatmışdı. Sabir gülüşünün vüsəti ölçüyə gəlməzdir. Bu gülüş nə kiçik, nə milli məhdudiyyət, nə də coğrafi sərhəd tanımışdır.

İranda Məhəmmədəli şah İstibdadın müdafiə edən xaricilər də Sabirin gülüş hədəfinə, tənqidinə məruz qalırdılar. Büyük şair görürdü ki, İran xalqları təkcə yerli ağalar tərəfindən deyil, xaricilər tərəfindən də istismar olunurlar. Bu istismar onları dilənci vəziyyətinə salır. Bu hal isə səbr kasası dolmuş xalqı etiraz etməyə, mübarizə bayrağını qaldırmağa məcbur edirdi. Şair Şərqdə, o cümlədən İrandakı inqilabi hadisələri diqqətlə izləyir, mühüm məsələlərə aid şerlər yazırı.

İranda baş verən inqilabi hadisələr zamanı bir dəfə ciddi hücumu keçən inqilabçılar, Məmmədəli şahın sarayına doğru irəlilədiyi vaxt şah qorxusundan İrandakı rus səfərətxanasına qaçmış və orada gizlənmişdi. Demək öz canını qorumaq üçün o.

çar hökumətinə sığınmışdı. Bu hadisə Sabirin məhşur bir şerinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin şeirin bir yerində deyilirdi:

Yansın iranlıların arxası yandı ciyərim,
O yetim Məmədəlidən var yenə bir pis xəbərim,
Belə derlər ki, qacıb təxti qoyub, tacı-sərim,
Sığınıb konsula xaqanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların. [3. s.49]

1907-ci ildə İran məşrutəçiləri sədri-əzəm Ətabəyi qətl etdikdə, o zamanın bir sıra mühərirləri bu hadisəni İran inqilabının qəti qələbəsi kimi qiymətləndirərək, məşrutəçiləri təbrik edirdilər. Lakin Sabir həmin hadisəyə tamamilə başqa qiymət vermişdi. O, məşrutəçiləri lovğalanıb arxayınlasmamağa çağırırdı, Ətabəyin qatlini belə qiymətləndirirdi:

Girəm Ətabəy öldü də, topü-tüsənginiz hanı?
Bəhri-əmiqi-hərbədə kəşliyi-cənginiz hanı?
Əski hamamdır, əski tas, pəs yəni rəngimiz hanı?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Arxa su dolmayıb hələ!
Köhnə idarəmiz durur,
Rəngi də solmayıb hələ! [4.s.21]

M.Ə.Sabir İran inqilabının əvvəllindən axırına kimi xırda və böyük elə bir hadisə olmamışdır ki, ona aid şer yazmasın, özünəməxsus şirin və təsirli mənzüm parçaları ilə qarşılayaraq təsdiq və tənqid etməsin.

O dövrdə çıxan “Molla Nəsrəddin” məcminuəsinin hər sayında İran hadisələrinə həsr olunmuş bir və ya iki şer olurdu. Bu şerlər “Hop-hop”, “Əbüñəsr Şeybani”, “Güləyən”, “Ağlar güləyən” və başqa imzalar ilə yazılaraq Sabirin qələmindən çıxan

birər top güllələri idil ki, İran irticasının və mütləqiyət idarəsinin bünövrəsinə rəxnə vururdu.

İran inqilabındaki pərakəndəlik Sabirin gözündən qaçmamışdı. O, "İran niyə viran oldu?" şerində göstərir ki, inqilab nəticəsində parlament ölkənin gələcəyi, tərəqqisi naminə iş görməkdənə, yəni milli məclis olmaqdansa, dönüb "yağlı plov" olmuşdur.

Rus çarı Məhəmmədəli şahı öz yerinə qaytarmaq üçün çalışdığı zaman Rusiyanın Məhəmmədəli şahı belə müdafiə etməsinə Sabir "Berlin mətbuatı deyir ki," adlı şerində;

Bizcə, Rusiyyə bilər Məmədəlinin məqsədini

Ki, bu fikrindən onun həli nə, iqbali nədir... [5.s.14]
deyərək ifşa etmişdir.

Sabirin İran inqilabına həsr etdiyi satiralar bir-birindən gözəl, bir-birindən təsirli və bir-birindən hərarətlidir. O cümlədən olaraq;

Doğrudan da Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə,

Verdiyin məşruteyi-məllət həlal olsun sənə! – (6. s.225)

şerində Məmədəlinin gündə bir and içib vədlər verib, üstündən az keçməmiş vədə xələf çıxaraq andlarını pozmasını və nəhayət çar Rusiyası və ingilis müdaxiçilərini İrana cəlb etməyini ələ salır.

Sabirin şeirləri təkcə Cənubi Azərbaycan türklərinin arasında deyil, bütün İranda şöhrət qazanmışdı. Tehran və Rəştə, Xorasan və Şirazda fars qəzətləri onun şerlərini tərcümə edib dərc edirdilər. Əşrəf təxəllüslü bir şair onun şeirlərini nəzm ilə fars dilinə çevirirdi. [6.s.223-224]

Məhəmmədəli şah İrana gələrək şahsevənlərin və qolçomaqların köməyilə Tehrana getmək istəyəndə bunu eşidən Sabir "Zilli

sultana, aınandır, vermeyin İrana yol!” deyərək xalqa müraciət etmişdi.

Sabirin yazdığı İran inqilabına aid olan şeirləri yalnız Qaf-qazdakı iranlıların və inqilab tərəfdarlarının deyil, bütün İrandakı mücahidlərin və Təbriz mübarizlərinin dilində əzbər olmuşdur:

Qəmən möhnət füzün oldu,
Səbəb boynuyoğun oldu,
Əriflər döndü nun oldu,
Səbəb boynuyoğun oldu.
Nədən oldu iki dilli,
Ürəklər qaldı nisgilli,
Dağıldı məclisi-milli,
Ələmlər səmigün oldu,
Səbəb boynuyoğun oldu.

Nədən ləğv odlu peymanlar,
Verildi oldu fərمانlar,
Bütün odlandı qur anlar,
Cinayət rəhnimün oldu,
Səbəb boynuyoğun oldu. (6.s.217)

Bu mənzuməsində Hophop, Məhəmmədəlinin etdiyi bütün cinayətləri bir-bir sayıb İran əməkçilərinin başına gələn zülm və fəlakətlərin başlıca səbəbini boynuyoğun Məhəmmədəli və onun mütləqiyət və hərki-hərki idarə sistemində olduğunu aşkar göstərir.

Müxtəlif satiralarında, o cümlədən “Yetim Məmdəli”, “Satıram!” şerlərində İran şahının - Qacar nəslinin Zöhhakı ləqəbini alan qəddar Məmmədəlinin xəyanatlarını və vətənfuruşluğunu təsvir edir. “Yetim Məmmədəli” şerində o qeyd edir ki;

Şah bilər ölkədə hər nə götürər, hər nə qoyar,
Gah cibin, gah dərisin hər kimin istərsə soyar,

Baş kəsər, ev dağıdar, can çıxarar, göz də oyar,
Min də çıxsa goya əfqanları iranlıların,
Bicəhənnəm ki, yanır canları iranlıların,
Şahun öz əbdiidir insanları iranlıların? (6. s.228)

Həmin şeirində Sabir iranlıların ədəb-ərkanlarını, onların sultanları ilə rəftarı, eləcə də sultanlarının qaçmasına gülür:

Başına cəm eyləyib hər biri xeyli sipah.
Ki, nə var? Məmdəli, düş, təxtidən, olma biza şah!
Etdilər üç günün ərzində bütün əmri təbah,
Qaçdı ax-bay deyə sultanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların. (6.c.228)

“Satıram, ay alan!” şeirində isə İran şahının xəyanətlərini, vətənfürüştüyü təsvir edir;

Söz mənim, ev mənim, əsrar mənim,
İrzü namus mənim, ar mənim,
Mal mənim məsləhəti-kar mənim,
Satıram, dövləti-qacar mənim,
Kimə nə dəxli ki, mən şey satıram?
Ay alan, məmləkəti-Rey satıram! [7.s.85]

Bu şeirində Sabir çox ucuz qiymətə ölkəsini, şəhərini, məmləkətini satmağa hazır olan Məmmədəlinin “Vətənpərvəliyini” təsvir etmişdir.(O, nə olursa olsun onun satılmasına şahın razi olduğunu bildirir).

Şair İran və Türkiyədə azadlıq hərəkatını, şah və sultan zülmünə qarşı mübarizə, əhalinin yaşayışını öz əsərlərində təsvir etmişdir. (Bu əsərlərdə) Sabir İran və Türkiyənin satqın hakimlərini, qaniçən ərbab və əfəndilərini lənətləyir, olmazın zülüm görən insnlara, xalqa ürəkdən acayırdı. İran inqilabının qəddar düşməni olan İranı xarici müstəmləkəçilərə satan Məmmədəli şaha Sabir çoxlu satira yazmış, onun mənfur sifətlərini təsvir etmişdir. (Bu satiraları oxuyan hər kəs İran

inqilabının müxtəlif mərhələlərində Məmmədəli şahın halını və vəziyyətini aydın təsəvvür edə bilər. O, gah qızışaraq xalqa hədə oxuyur, xalqın canının da, malının da ağası olduğunu söyləyir, gah bütün İranı dünya bazarına çıxarıb satır, gah da xalq hərəkatı qarşısında titrəyərək üzdə güzəştə gedir, məşrutəyə razi olur, lakin dalda inqilabi boğmaq üçün tədbir görür, gah məmələkəti tərk edib qaçır. Sabir onu hər vəziyyətdə təsvir etmişdir).

1908-ci ilin iyun ayında silahlı qüvvələrin gücü ilə Məmmədəli şah Birinci İran möclisini qovduqda Sabir "İran özümüzündür" adlı şerində dəlinca belə deyir;

İranlı deyil, cümlə bilir Məmdəliyəm mən,
Gürgani-cəfəvü sitəmən çəngəliyəm mən,
İranlıların başlarının əngəliyəm mən,
Sorram, içərəm qanlarını-çün zəliyəm mən,
Laş özümün, ət özümün, qan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şah özümündür!

[9.s.11-12]

İran inqilabı dövründə şahın öz, əhdini pozması, vətən xaini olmasını "Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət halal olsun sənə!" adlı (şəirində də ifadə etmiş, bu şerini istehza dolu sətirləri o,) satirasını 1909-cu il iyun ayının 12-də, yəni inqilabin ağır günlərində yazımışdır. Bir neçə gün sonra Azərbaycan və Gilanın qəhrəman fədailəri Tehrana girdikdə və şah qaçmağa məcbur olmuşdu. Sona görə də Sabirin satirasında güclü bir optimizm hiss edilir, şad bir gülüş eşidilir. İyul ayının 19-da "Nədir aya üsyanları iranlıların?" adlı şerində Sabir İran şahının bir desbot olaraq həm amansız, həm də qorxaq, işgalçılara sığınan bir adam olduğunu lağla qoymuşdur.

M.Ə.Sabir Şah zülmü altında inləyən, milli və ictimai hüquqsuzluq şəraqitində yaşayan qardaşlarımızın halını, özünəməxsus şəkildə qələmə almışdır.

"Balaca səhnə" əsərində isə o məşrutə xəbərinə sevinən, "Zülmün sitəmin çırığı söndü" deyən İranın behşitə döndüyünü guman edən kəndlilin ərbabdan və onun əlaltılarından çəkdiyi zülmü təsvir etmişdir.

İran inqilabının başında duran Səttarxan öz tarixi mübarizliyi ilə İran xalqının hörmətini qazanmışdır. İran inqilabını alqışlayan Sabir Səttarxandan bəhs etməyə bilməzdi. Şairin İran inqilabına, eləcə də Səttarxana aid olan şerləri təz bir zamanda İrana çatdırılmışdı.

Əgər Sabirin "İran özümündür", "Satiram", "Füzuliya bənzətmə", "Mürtəce xadimlərim", "Doğrudan da Məmdəli", "Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı" adı altında çap olunan satiraları bilavasitə İran şahının ifşasına həsr edilmişdir. "Səttar xan" və s. əsərlərdə İran inqilabının rəhbəri olan Səttar xanın şücaətindən bəhs olunurdu.

M.Ə.Sabirin İran inqilabı qəhrəmanı Səttar xana həsr etdiyi əsər başqa əsərlərindən fərqli olaraq lirik janrda yazılmışdır. M.Ə.Sabir Səttar xanın İran inqilabı hərəkatının rəhbəri olduğu dövrdə fədailərin böyük işlər gördüyünü öz şerlərində eks etdirmiş və bu şəri 1908-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc etdirmiştir.

Cənubi Azərbaycanda inqilab baş verdiyi dövrdə Sabir böyük sevincə məşhur "Səttarxan" a şerini qələmə almışdır. Onun Səttarxana həsr etdiyi əsər başqa əsərlərindən fərqli olaraq ciddi planda və lirik janrda yazılmışdır. (İnqilabi hərəkatın rəhbəri Səttarxan olduğu dövrdə fədailər çox böyük işləri görmüşdülər). Sabir bu şerdə öz adından çıxış edir. Lirik təsvir və tərənnüm ön plana keçir. Sabir inqilab sərkərdəsi və xalq qəhrəmanı Səttarxan haqqında hərarətlə danışır, onun xidmətlərini bir-bir sayıb alqışlayır. Bu əsər Cənubi Azərbaycandakı milli-azadlıq hərəkatına və bu hərəkatın başçısı olan "Səttərən sərdarı-milliyyə" təkcə Sabirin deyil, bütün xalqımızın böyük məhəbbətini ifadə edir. Şair ürək coşgunluğu ilə deyir;

İştə Səttarxan, baxız, bir növ iqdamat edib,
Bir vəzirü şahı yox, dünyani yeksər mat edib,
Irzi-islamı, vətən namusunu yüz qat edib.
Hörməti-heysiyyəti-milliyətin isbat edib,
İndi dünyananın təvəccöh nöqtəsi İranədir,
Afərinim himməti-valayı-Səttarxanədir.[9.s.73]

Bu şeir yalnız bir qəhrəmanın tərif və tövşifi deyildir, burada coşqun bir hiss, ritorik dil ilə də olsa, Təbriz inqilabının qısa, lakin şərəfli tarixçəsi danışılır. Səttarxanın "Ali-Qacara" neçə zərbə vurduğunu, Təbrizlilərin böyük vətənpərvərlik nümunəsi göstərərək dünyada şərəfli ad qoyduqlarını fəxr ilə söylənilir.

Sabir Səttarxanın inqilabi mübarizəsini yalnız bir Təbriz, yalnız bir İran taleyi uğurunda aparılan iş kimi yox, böyük tarixi iş kimi qiymətləndirir. Şairin Səttarxan hadisələrindən aldığı sevinc və iftixar o qədər güclü idi ki, o yalnız bir şer ilə kifayətlənməmişdir, Səttarxanın düşmənlərinə bir neçə kəsərli satira yazmışdır: "Mir Haşim", "İran niyə viran oldu?", "Eynüddövlənin istefası", "Ərzi-hal" və s. [10.s.98]

M.Ə.Sabir Arazın o tayindakı qardaşlarımızm da iniltisini böyük ürək yanğısı ilə dinləmiş və İran inqilabı üçün əlindən gələni etmişdir. Abbas Səhhətin dediyi kimi, Sabirin şerləri İran inqilabına "bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir".

Elə böyük və ya kiçik, uzaq və yaxın içlimai-siyasi məsələ yoxdur ki, Sabir o məsələyə öz münasibətini bildirməsin, öz rəğbətini ifadə etməsin. Eləcə də məşrutə uğrunda qan tökən İran zəhmətkeşləri, Türkiyə inqilabçıları Sabirin qələmində ifadəsini tapmışdır. Buna görədir ki, Sabirin satirası İran və Türkiyə zəhmətkeşlərinin dərin rəğbətini qazanmışdı. Sabir əsrlərcə yatan sinifi şüurları oyatmış, insanın azadlığa doğru meylini qüvvətli bir təkanla hərəkətə gətirmişdir.[12.s.39]

İran inqilabı Sabirin ən parlaq yaradıcılıq dövrlərinə təsadüf etdiyi üçün onun bu mövzuda 20-yə yaxın şeiri vardır. 1908-ci il Türkiyə inqilabına həsr etmiş olduğu əsərləri isə nisbatən azdır.

İranda kızığın vətəndaş müharibəsi gedən zaman Türkiyə inqilabı başlamış, Xunxar Əbdülhəmid konstitutsiya vermişdir. Bu xəbəri alan Sabir dərhal üzünü Türkiyəyə çevirərək, bir sıra əsərləri ilə burada da iştiraka başlayır, İran inqilabının təcrübələrini təhlil edərək Türkiyə inqilabçılarına xitabən, "Yatmayın" şerisi ilə onları gözüəciq olmağa davət etmişdir.

Sabir Türkiyə istibdadını, mürtecc türk hakimlərinin ədalətsiz və qanlı əməllərini də ifşa etmişdir. Soltan Əbdülhəmid istidadı yer üstündə qanlı, riyakar, amansız hakimiyyət formalarından biri və bəlkə də ən qəddarı, ən çirkini idi. Buna görə də həmin rejimə qarşı çəvirlən hər hansı hərəkat başqa ölkələrdə mütləqqi insanları sevindirməyə bilməzdi.

Söz yox ki, Sabir də Türkiyə inqilabını sevinclə qarşılıyanlardan idi. Hələ 1907-ci ildə yazdığı "Hərcənd əsirani-quyudati-zəmanız" adlı şerində böyük şairimiz Türkiyə hakim dairələrinin mütiliyini, siyasi prinsipsizliyini, "bir vəqt ləşkəri-çinqizə tərəfdar olduğunu bir vəqt sünni şiyə davaları qaldəvayı-səlibə" qoşulduğunu, tənqid etmişdi. Türkiyədə inqilabı hərəkat başlayan dövrdə Türkiyədə qanuni-əsasi verilməsi xəbərini bir çoxları vəhlə qarşılılığı zaman əsasdı, 1908-ci ildə yazdığı "Aldanmayın, Allahı sevərsiz", adlı şeirində xalq kütlələrini ayıq olmağa çağırı, rus və İran inqilabının təcrübəsinə əsasən onlara xəbərdarlıq edirdi. Bu şerisi ilə o, respublika üsuli-idarəsi uğrunda mübarizə edən türk inqilabçılarına müraciətlə deyirdi:

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yatmayın, Allahı sevərsiz!
Əvvəlla verirlər sizə hürriyəti-əskar,
Yəni, danışüb fikrinizi eyləyin izhar;
Vəqta ki, danışdız, vüzəra oldu xəbərdar,
Mütləq görəcəklər ki, cibisdanə zərər var.

[12.s.178-179]

Sabirin Türkiyədəki inqilabi çevrilişi necə qarşılıdığını Soltan Əbdülhəmidin paltarını dəyişərək "Yıldız sarayından" qaçarkən

ələ keçməsinə olan münasibəti özünü 1909-cu ildə yazdığı "Mənimki belə düşdü" adlı şerdə açıq göstərir, Şair Əbdilhəmidə Məmmədəli şahı yan-yana qoyur, ikisinin də bir yuvanın quşu olduğunu deyirdi. Sabirin şeirlərində türk mürtəceləri də kütbein və amansızdır, cahil və nadandır.

Sabir türk irticasını öz şeirlərində damğalamaqla yanaşı olaraq, Türkiyənin zəhmətkəş insanlarına böyük hörmət və məhəbbətini izhar etmişdir. Türkiyə də inqilab 1908-ci ildə başlanılmışdır. İnqilabçılar tərəfindən taxtdan salınıb həbs olunan sultanın yerinə onun qardaşı Rəşad təyin edilir. "Gənc türklər" təşkilatının öz siyasetində də bəzi səhvvlər var idi. Sabir Türkiyə inqilabçılarına da satiralarında yollar göstərirdi. Türk'lər 1876-ci ildə verilmiş konstitusiyanın geri qaytarılmasını tələb etdikdə Sabir özünün "Yatmayın, Allahi sevərsiz" adlı satirasında türkləri başa salırdı ki, təkcə bu konstitusiya ilə kifayətlənmək olmaz. (Sabir şeirlərində, xüsusən də "Mənimki belə düşdü" sultani vətən, xalq düşməni kimi lənatlıyır). O, öz şeirlərində İran şahı Məhəmmədəli şahla Türkiyə sultanı Əbdülhəmidi bir-birindən ayırmır, bunlar arasında heç bir fərq görmürdü. Çünkü bu hökmədarların hər ikisi vətən xainidir, azadlıq, tərəqqi düşmənidir.

O, zaman Şərqdəki hadisələr Sabirin qabaqcadan xəbər verdiyi kimi inkişaf etmiş, tarix Sabirin uzaqgörən mütəffəkir bir şair olduğunu sübuta yetirmişdir. Sabirin irticaya, zülmkarlara qarşı yazmış olduğu satiraları, eləcə də Şərqdə baş verən hadisələrə həsr etdiyi şeirləri bu gün də insanların milli azadlıq uğrunda mübarizə yoluna işiq saçır.

Elə xoşbaxt sənətkarlar vardır ki, zaman keçdikcə onlar gəncləşir bir-birini əvəz edən illər onların sənətinə yeni ruh, yeni təravət verir. Mirzə Ələkbər Sabir məhz belə sənətkarlardandır. Sürətlə ötən illər onu daha da yüksəldir, onun döryalar qədər dərin, dağ çeşməsi kimi şəffaf, xalqın zəkası qədər mənalı sənəti getdikcə gəncləşir, oxucuların ağluna şüuruna nüfuz

edir, onlar bu ölməz söz ustadının sənətinə daha çox və daha dərinindən məftun olurlar.

Ədəbiyyat

1. Novruzov T.C. Mirzə Ələkbər Sabir. Bakı. "Yazıcı" 1986.
2. Cəfər Xəndan.Z. Uğur yolu, Azərb.Dövlət Nəşriyyatı Bakı.1987.
3. Cəfər Xəndan.Z. Şairin həyatı.Azərb uşaq və gənclər ədəbiyyatı Nəşriyyatı.Bakı.1961.
4. Zamanov A.Sabir bu gün, Gənclik.Bakı.1985.
5. Mirzə Ələkbər Sabir.(anadan olmasının 100 illiyi münasibatılı) Bakı.1962.
6. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. 2 c. Şərq-Qərb. Bakı, 2003
7. Zamanov A.F. Sabir və müasirləri. Azərb.Dövlət Nəşriyyatı. Bakı.1973.
8. Ə.Sabir.Seçilmiş şeirlər. Azərb. LKGİMK Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı. Bakı.1946.
9. İbrahimov M.Böyük şairimiz Sabir.Azərb.SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.Bakı.1962.
10. Mirzə Ələkbər Sabir.Hophopnamə.cilddə, II cild "Şərq-Qərb", Bakı.2004.
11. Sabir.Məqalələr məcmuəsi.Azərb.SSR Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı.Bakı, 1962.
12. Məmməd Arif. Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı. Azərb. Dövlət Nəşriyyatı. Bakı.1958.

Восточная тема в творчестве Сабира Резюме

М.А.Сабир вошел в историю Азербайджанской литературы как народный поэт и сыграл важную роль в развитии, победе реализма и демократических идей. Творчество Сабира многогранно. Он проявил большой интерес общественно – политическим событиям не только Азербайджана, но и Востока. Тема Востока занимает особое место в его творчестве.

Easten theme in Sabir's works Summary

M.A.Sabir entered Azerbaijan literature as a people poet and played a gread role in its dewelopment, In realizm and vivnning democratic ideas Sabir's literary activity was manysided Ae was interested in not ohlu the social and political events which took plake in Azerbaijan but also he paid great attention to Easten topics. Eusten topic took the main paxt in his works.

Açar sözlər – Ключевые слова- Key words

İnqilab - революция – revolution

Türkiyə - Турция – Turkish

İran – Иран- Iraian

Məhəmmədəli şah - Мухаммедали– Mohommadali shakh

Şərq - Восток – East

Qəniyev Seyfəddin Həmzə oğlu,
filologiya elmləri doktoru, professor, tədris və
elmi işlər üzrə direktor müavini.
AYB-nın Şamaxı bölməsinin sədri,
Qırx kitab (monoqrafiya, toplu, metodik tövsiyyə, program)
yüz əlli elmi məqalə, tezisinin müəllifidir.

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında folklor motivləri

Ümumiyyətlə, hər bir milli ədəbiyyatın tarixində elə simalar olur ki, onların adı və yaradılılığı həmin ədəbiyyatın simvoluna çevirilir. Bu ədəbi simaların şöhrəti mənsub olduqları milli ədəbiyyatın sərhədlərini aşaraq, dünyaya yayılır və hər yerdə öz xalqını tanıdır. Belələrinin sırasında Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin, Xətainin, Seyid Əzim Şirvaninin və başqalarının adlarını tərəddüb etmədən çəkmək olar. Nizami bütün Şərqdə və dünyada tanınmış.

Nəsimi hürufilik ideyalarını Kiçik Asiyada yayımlış, şair Xətainin adı Şərq siyasi məkanının hər yerində məşhur olmuş, S.Ə.Şirvani türkdilli ədəbiyyatda Füzuli ənənələrini davam etdirən ən nəhəng şair kimi tanınmışdır. Bu jəhətdən Mirzə Fətəli Axundov, Jəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir də təkjə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, Şərqdə tanınmış böyük simalardır.

Sənətkarın yaradılılıq qüdrəti onun öz xalqına, xalqın düşünjə qaynaqlarına nə dərəjədə bağlı olması ilə ölçülür. Bu qaynaqlar içərisində folklorun əlahiddə yeri vardır. Çünkü folklor – şifahi ədəbiyyat xalqın bütün yaradılılıq potensialını özündə əks etdirən xəzinədir. Həmin xəzinədən nejə və hansı kəmiyyətdə istifadə hər bir sənətkarın yaradılılıq özünəməxsusluğunu şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Ona görə də «folklor və ədəbiyyat» bir problem kimi daim tədqiqatçıların diqqətində durmuşdur. Prof. P.Əfəndiyev yazır ki, yazılı ədəbiyyat və folklor, bunların qarşılıqlı əlaqə və təsiri ədəbiyyatşunaslıq və folklorşunaslığı həmişə düşündürmüştür. Bu problem həm də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xəlqilik, realizm, sənətkarlıq kimi mühüm məsələlərlə bağlıdır. Ona görə də müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan söz ustalarının xalq ədəbiyyatına münasibəti, ondan istifadə etməsi yolları və üsulları barədə ayrija tədqiqat işləri aparmaq zəruridir (1, s. 3). «Yazıcı və şifahi ədəbiyyat, onların qarşılıqlı əlaqəsi ədəbiyyatşunaslıq və folklorşunaslığımızda çoxdan həllini gözləyən problemlərdən biridir... Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan sənətkarlarının xalq ədəbiyyatına münasibəti, ondan istifadə yolları və üsulları barədə tədqiqat əsərləri yazılsa da, bunlar azdır» (2, s. 3-4).

Sabir yaradılılığında folklordan istifadə göründüyü qədər sadə məsələ deyildir. Burada qarşılıqlı təsir məsələsi xüsusilə diqqətdə durmalıdır. Folklorşunas Ə.Saləddinin yazdığı kimi, şifahi ədəbiyyatdan istifadə və eyni zamanda şifahi ədəbiyyata təsir Azərbaycanın klassik yazıçılarının yaradılıqlarında özünü daha qabarlıq şəkildə göstərir. Hərəsinin öz yolu ilə irəliləməsinə baxmayaraq, həm yazılı, həm də folklor əsərləri biri-birilə təsirlənə-təsirlənə inişaf etməkdədir ki, bu ədəbi hadisəni özündə

qabarıq şəkildə təzahür etdirən şairlər arasında Sabir də birinji yerlərdən birini tutur (3, s. 4-5).

Mərhum Ə.Saləddinin folklor və ədəbiyyatın münasibətlərində onların biri-birinə qarşılıqlı təsirini xüsusi vurğulaması təsadüfi olmayıb, məsələnin kökləri ilə bağlıdır. Yəni təkjə M.Ə.Sabirin deyil, hansı şairin, yazardının nümunəsində olursa olsun, ədəbiyyat və folklor münasibətlərindən danışarkən bunların qarşılıqlı təsiri əsas götürülməlidir. Çünkü M.Həkimov və S.Rzasoyun göstərdikləri kimi, yazılı ədəbiyyat və foklor münasibətlərinin ən ümumi poetik konteksti folklorun yazılı ədəbiyyata təsirini, yazılı ədəbiyyatın folklorla təsirini və hər ikisinin eyni zamanda qarşılıqlı təsirini nəzərdə tutur (4, s.65).

Böyük satirik şairimiz Sabirin yaradılılığında folklor motivlərinin öyrənilməsi çox mürəkkəb məsələdir. Bu sahəyə ayrıja kitab həsr etmiş Ə.Saləddin Sabir şeirini ilk növbədə şifahi ədəbiyyat nümunələri ilə müqayisə etmiş, daha sonra ardıcılıqla Sabir satirasında şifahi ədəbiyyatın ideya-mövzu xüsusiyyətlərini, adət-ənənələri, xalqdan gələn idiomları, atalar sözü və məsəlləri, folklorun müxtəlif canrlarından istifadəni öyrənmiş, Sabirin yaratdığı satirik tiplərin folklor prototiplərini axtarmış, folklorun sənətkarın yaradılığına getirdiyi xəlqilik məsələsini tədqiq etmiş, Sabir şeirinin xalq içərisində yayılma yollarını araşdırılmış və nəhayət, Sabirin xalq ədəbiyyatındaki obrazını tədqiq etmişdir.

Göründü kimi, Sabir və folklor mövzusu yetərli dərəjədə mürəkkəb məsələlərdən təşkil olunur. Həmin məsələlərin hər biri ayrıja bir tədqiqatın problemi ola bilə də, onlara kompleks şəkildə yanaşmaq, bir sistem daxilində görmək müasir ədəbiyyatın tədqiqinin əsas metodoloji prinsipi hesab olunur. Tənqidçi alim

Ş.Alışanovun göstərdiyi kimi, «XX əsr ədəbi-bədii və nəzəri-estetik fikrinin, o jümlədən poeziyasının çağdaş meyarlar mövqeyindən dəyərləndirilməsi istiqamətində səmərəli metodoloji prinsipə nail olmaq üçün bu problemin nəzəri, tarixi və müasir məsələlərini vəhdətdə götürmək lazımdır» (5, s. 27).

Ş.Alışanovun sadaladığı prinsiplərin hər biri əsas olduğu kimi, özünəməxsus dəyərə malikdir. Bu cəhətdən yazılı ədəbiyyat və folklor münasibətlərinin tədqiqində alimin qeyd etdiyi «tarixilik» prinsipi, əslində, «folklor-ədəbiyyat» əlaqələr sistemini poetik düşüncənin başlanğıcına

mif çağına aparır. Bu elə bir arxaik düşüncə dövrüdür ki, burada folklor və ədəbiyyat münasibətləri indi müşahidə etdiyimiz halında deyildir. Onların əvəzində bir burada «mif» və «yazı»nın qarşılıqlı münasibətlərini müşahidə edirik. Prof. K.Abdulla bu barədə sual ritorikasında yazır ki, mifoloji təsəvvür harda qurtarır və Yazı mədəniyyəti hardan başlayır? Və vacib deyil ki, biz bu sualın dəqiq cavabını bilmirik, bəlkə, heç bunu bilməyimiz mümkün də deyil. Əsas məsələ odur ki, bu iki nəhəng mədəniyyət tiplərinin bu sualdan çıxış edib özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. Özü də bu, ona görə mümkün ki, xoşbəxtlikdən «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı özündə mifoloji dünyagörüşünün və Yazı mədəniyyətinin ən əlamətdar cizgilərini saxlayır. Bir az da dəqiqləşdirsək, bu mədəniyyətlərin birindən digərinə körpü salan böyük və zəngin keçid mərhələsini özündə əks etdirir. Təkrar edək ki, açıq-aydın şəkildə yox, gizli şəkildə əks etdirir (5, s. 23-24).

Demək, folklor və ədəbiyyat münasibətləri, əslində, görünündüyü, təzahür etdiyi çağdan çox-çox əvvəldən başlayır. O çağdan ki, orada «mif» - folklorun, «yazı» - ədəbiyyatın prototipi kimi çıxı edir. Bu arxaik, prototipik münasibətlər folklorla ədəbiyyatı ən qədim dövrlərdən biri-birinə

bağlayaraq onların minilliklər boyunca vəhdətitni təşkil etmişdir. M.Ə.Sabirin və digər sənətkarların folklorə bağlılıqlarının kökündə bu amil – miflə yazının sırasında arxaik folklorla arxaik ədəbiyyatın qarşılıqlı bağlılığı durur.

Folklorla ədəbiyyatın bu qarşılıqlı bağlılığı Sabir yaradıcılığında özünü üzvi bir hadisə kimi göstərir. Yəni Sabir şeirində aydın sərhədlərlə işarələnə bilən folklor-ədəbiyyat sərhədləri yoxdur. Onun şeirində xalq təfəkkürünü əks etdirən folklorla fərdi istedadı əks etdirən ədəbiyyat iç-içədir. Əslində onları biri-birindən ayırmak mümkün deyildir. Bir ədəbi nümunəyə diqqət edək. Sabirin məşhur «Ayılma» rədifi şeirində deyilir:

Tərpanma, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat qal, dala laylay! (6, s. 18)

Sənətkar əruz vəznində yazılmış bu şeirdə əruz və heca vəznini, o cümlədən yazılı ədəbiyyat qəlibi ilə folklor qəlibini üzvi şəkildə biri-birinə qovuşdurmuşdur. Göründüyü kimi, «Laylay, bala, laylay! / Yat qal, dala laylay!» təkrarlanan qəlibdir. Lakin bu qəlib yaşı tarixin ən qədim dövrlərinə gedib çıxan folklor qəlibidir. Prof. P.Əsfəndiyev laylalar haqqında yazır: «Laylalar beşik nəgmələridir. Bunlara nəni nəgmələri də deyilir.. Bu nümunələr hələ dil açmamış körpələr üçün ahəngdar bir ritmlə oxunur. Çünkü bu zaman uşaqlar yalnız mimika və hərəkətlə «danışırlar». Ona görə də nənnilərin ilk nümunələrində musiqi və ritm üstünlük təşkil edir» (7, s. 221).

«Ayılma» rədifi şeirdə millətin yatıb yuxuya dalması, qəflətdən ayılmamasına, cəhalət və xurafat içərisində xumarlanmasına iztehza olunur. Sabir bu zaman layla motivində istifadə etmişdir. Laylaların musiqi və ritmini

əruz şeirinin musiqi və ritmi ilə qovuşduraraq sənət möcüzəsi yaratmışdır. Burada folklor şeirinin poetik qəlibi tam şəkildə yerindədir. Baxmayaraq ki, folklordakı «Laylay, balam, a laylay / Körpə balam, a laylay» nəqarəti Sabirdəki «Laylay, bala, laylay! / Yat qal, dala laylay!» nəqarət qəlibindən zahirən fərqlənir. Lakin Sabir şeirindəki qəlib bu söz döyişmələrinə baxmayaraq bütün musiqi-ritm, poetik intonasiya ünsürləri baxımından tamamilə folklor poetik üslubunu eks etdirir.

Sabir yaradıcılığında deyim folklorundan, yəni paremilərdən çox geniş istifadə olunmuşdur. Bu nümunələr cildə dilin paremioloji fondu adlanır. Paremiologiya – deyimləri əhatə edir. Bunlar alqış və qarğışlar, atalar sözü və məsəllər, söyüslər, atmacalar, salamlaşmalar və sairədən ibrətdir. Dildə bunların sayı həddindən artıq çoxdur. Biz adı danışığımızda bunlardan hazır dil qəlibləri, nitq formaları kimi istifadə edirik. İnsan gün ərzində başqaları ildə salamlasır, onlarla hal-əhval tutur, xoş arzularını bildirir və s. Bütün bu prosesdə biz hazır nitq deyimlərindən – salamlardan, alqış-dualardan və s. istifadə edirik. Azərbaycan dili nitq deyimləri ilə çox zəngindir. Sabir bu deyimlərdən öz şeirlərində məharətlə istifadə etmişdir. Məsələn, şairin «Fəhlə özünü sən də bir insanmı sanırsan» misrası ilə başlayan şeirində oxuyuruq:

İnsan olanın cahü cəlali gərək olsun,
İnsan olanın dövləti, malı gərək olsun,
Himmət demirəm, evləri ali gərək olsun;
Alçaq, usfaciq daxmani samanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

(6, s. 54)

Burada «axmaq kişi» ifadəsi xalq arasında yayılmış nitq qəlibidir. Tam təhqir mənasında olmasa da, iztehzani,

rişxəndi, yumşaq şəkildə alçaltmanı, sosial bərabərsizliyi, yuxarıdan aşağı baxmayı dildə ifadə edən hazır nitq qəlibi, paremioloji deyim vahididir. Sabir şerinin dili belə folklor deyimləri ilə əngindir. Ə.Saləddin yazır: «Sabir folklorun başqa janrlarına nisbatən on çox atalar sözü, zərb-i-məsəllərdən və idiomatik ifadələrdən istifadə etmişdir. Sual oluna bilər, şairin idiomlardan, atalar sözü və məsəllərdən bu qədər istifadə etməsinin səbəbi nə idi. Bunun başlıca səbəbi hər şeydən əvvəl atalar sözü, zərb-i-məsəllərin, idiomatik ifadələrin çox yiğcam, dərin mənalı və hamı tərəfindən anlaşıqlı olmalarından irəli gəlirdi, digər tərəfdən Sabirin öz sələflərinin yolunu davam etdirməsi olmuşdur. XX əsrin birinci rübündə atalar sözü, məsəl, idiomlardan istifadə yeni bir əhəmiyyət kəsb edirdi. Təzə yaranmaqda olan «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin nümayəndələri, ümumiyyətlə, şifahi ədəbiyyatdan, onun böyük bir qolu olan atalar sözü və məsəllərdən ancaq özlərinə xas olan bir qaydada istifadə edirdilər. Sabirin atalar sözü və məsəllərə belə çox fikir verməsinə bir tərəfdən onu klassiklərin ənənələri ruhlandırırdısa, digər tərəfdən atalar sözü və məsəllərin özlərinin sənətkar üçün misilsiz təsvir və ifadə vasitələri olmayı onu bu işə sövq edirdi» (3, 33).

Doğrudan da, şairin elə bir şeirinin özündə – «Fəhlə özünü sən də bir insanmı sanırsan» misrası ilə başlayan şeirdə çoxlu nitq deyimləri, folklor qəlibləri vardır. Məsələn, şeirin sonundakı məqto bəndinə diqqət edək:

Heç bir utanırsan?!
Ya bir usanırsan?!
Əlminnətü lillah,
Odlara yanırsan?! (6, s. 55).

Bu bənd başdan-başa folklor deyimləri üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan dilində «utanırsan, usanırsan» qasıyo-qəliblər yaradır. Sabir bu qasıyo-qəlibi dilə gətirərkən onu cilalamış, əruz şeirinin qəlibinə uyğunlaşdırılmışdır. Lakin bu zaman folklor qəlibinin poetik strukturu öz bakırəliyini saxlamışdır. Digər misralar da, əslində, folklor deyimidir. «Əlminnətü lillah, / Odlara yanırsan» missralarında «əlminnətü lillah» ifadəsi dinin çox güclü olduğu Şirvanda din xadimlərinin dilində daha çox işlənib xalq dilinə keçərək nitq-folklor qəlibinə çevrilmiş deyim vahididir.

Sənətkarın «Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü İşim, Allah» misrası ilə başlayan şeirində folklor üslubunun dedi-qodu, şaya qəlibindən geniş istifadə olunmuşdur. Bədxah insanlar bir şey barəsində danışmaq istəyib, lakin o sözün mənbəyinin özlərinə aid olmasından qorxduqda, adətən, «deyirlər» qəlibindən istifadə edirlər. Bu halda danışlan söz naməlum müəllifi aid olur və o danışan adam danışlığı sözün məsuliyyətindən azad olur. Bu da həmin adama danışmaq istədiyi mövzunu istədiyi kimi artırıb – azaltmağa, mövzunu öz marağına uyğun olaraq bəzəməyə imkan verir. Bütün bu artırıb-azaltma, bəzəmə, mövzunu şəkildən-şəkilə salma, əslində, həmin adamin şifahi yaradıcılığıdır. İnsanlar çox vaxt bu yaradıcılığın fərqində olmurlar. Çünkü bu nitq yaradıcılığı, nitq folklorudur. Sabir «Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü İşim, Allah» misrası ilə başlayan şeirində «deyirlər» nitq qəlibi ilə yaranan bu folklor üslubundan aşağıdakı şəkildə istifadə edərək yeniliyi, tərəqqini ağrı ilə qarşılayanları belə ifşa etmişdir:

Məktəblər açıb eyləyin ehsanı, – deyirlər,
Məktəbdə qoyun ustulu, daskanı, – deyirlər,
Pərpuç eləyin çubu fələqqanı, – deyirlər,

Dışrə çıxarın, həzrəti-mollanı, – deyirlər,
Molla qovula, yəni müəllim gələ, vah-vah!
La hövlə vəla qüvvətə illa və billah! (6, s. 50).

Yaxud dilimizdə bu gün belə işlək olan belə bir paremioloji deyim vahidi var: «Nə oldu, mən deyən oldu, olmadı?!» Bu qəlib ifadə sözə baxmayan, deyilmiş haqq sözü eşitməyib, gördüyü işin faydasızlığını anlayandan sonra peşimançılığı düşən adamlara münasibətdə işlənir. Sabir bu deyim və onunla bağlı bütün nitq vahidlərindən çox məharətlə istifadə etmişdir. Şeirdə mənsi tipin dilindən deyilir:

Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?
Tutmuş idi yeri, göyü nalələrin, nəvalaların...
Yoxsa qanıb da eybini boşlamışan ədaların?
Şimdi, hərif, söz haman, mən deyən oldu, olmadı?

(6, s. 53)

Sabirin elə şeirlər vardır ki, onlarda poetik özünüifadənin formal quruluşu başdan-başa folklor deyim üslubunun qəlibinə tabe olur. Məsələn:

Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölüb, ə!
Nə də tərpənməyir üstündəki yorğan ölüb ə!

(6, s. 61)

10 bənd-beytdən ibarət olan bu şeirin bütün poetik modeli birinci misranın üstündə qurulmuşdur. Həmin misra isə istər birbaşa mənasında, yəni qorxu, narahatlıq ifadə edərək, istərsə də məcazi mənada, yəni lağlağa, iztehma mənasında xalq içərisində elə, demək olar ki, şeirdəki kimi işlənir.

Yaxud «Bəxtəvər» şeirinin təkrarlanan qəlibinə diqqət edək:

Oğlumuz, a Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!
Bəxtimiz olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

(6, s. 113)

Sabirin xalq dilindən götürdüyü bu folklor qəlibləri xalq dilinin, folklor yaddaşının çox qədim dövrləri ilə bağlıdır. «Bəxtimiz oğlan imiş» ifadəsi kökləri etibarilə bəxt, tale, qismət haqqında qədim simvolik danışış, düşüncə tərzinə gedib çıxır. Dilimizdə indi də bir işin nəticəsini, taleyini simvolik şəkildə soruşanda deyirlər: «Nə oldu, oğlandı, qız». Burada Oğlan – işini düzəlməyini, qız – düzəlməməyini bildirir. Burada məsələnin kökü heç də orta əsrlərin dünyabaxışı ilə bağlı deyildir. Bilirik ki, orta əsrlərdən insanlar daha çox oğlan uşağının anadan olmasını arzulamışdır. Bu tendensiya dövrümüzədək davam etmişdir. Lakin «bəxtin oğlan olması» daha qədim dövrlərlə, arxaik düşüncə, mifoloji dünyagörüşü ilə bağlıdır. «Kitabi-Dədə Qorqud»un birinci boyunda Bayındır cıhanın əmri ilə oğlu olanın – ağ çadırda, qızı olanın – qızıl, yəni qırmızı çadırda, oğlu-qızı olmayanın qara çadırda oturdulması hökmünü xatırlayaq. Burada oğlu və qızı olmaq yaxşı, uğurlu bəxt – xoşbəxtlik, oğlu-qızı olmamaq – pis, uğursuz bəxt – bədbəxtlik hesab olunur. Bayındır xanın dilindən deyilir: «Oğlı-qızı olmayanı Allah-taala qarğayıbdır bir dəxi qarğarız» deyilir (8, s. 35).

Demək, qədim mifoloji görüşlərə görə, oğlu olmaq – ağ rəngi, qızı olmaq – qırmızı rəngi bildirir. Bu halda bəxti oğlu olmaq – ağ bəxtli, ağ günlü olmaq mənasındadır. Sabir xalq dilindən bu kimi ifadələri öz şeirinə gətirməklə yaratdığı ədəbi nümunələri folklor təfəkkürünü, xalq yaddaşının dərin qatları ilə əlaqələndirmişdir. Bu da öz növbəsində onun poeziyasının bir çox amillərlə bərabər ömrünü əbadiləşdirmişdir. Çünkü bir şeir folklor yaddaşı ilə əlaqələnərsə, onda xalqın yaddaşına, qəlb dünyasına yol

tapmış olar. Bu cəhətdən Sabirin uşaqlar üçün yaratdığı şeirlər daha səciyyəvidir. Sənətkar bir çox təmsillərində, mənzum hekayələrdə xalqın müdriklik xəzinəsinə müraciət etmiş, xüsusilə lətifələrdəki ibrətamız əhvalatları mənzum hekayələr şəklində nəzmə çəkmişdir. Məsolən, «Təbib ilə xəstə» şeirində xəstə doktorun yanına gəlib deyir ki, mədəm ağriyır. Məlum olur ki, o, yanmış çörək yeyib. Doktor bu tamahkar, nəfşkar, hər gördüyü yeməkdən özünü saxlaya bilməyən xəstənin gözüne müalicə etmək istəyir. Xəstə etiraz edir ki, mədəm ayrıyır:

Dedi doktor ona ki: «Ey Əhməq,
Eyblı olmasa gözün mütləq,

Yanmış etmək yeməz idin əsla,
Bu səbəblə yarar tökülsə dəva» (6, s. 351).

Xalq müdrikliyindən istifadəni eyni şəkildə sənətkarın «Qoca bağban», «Qarınca», «Mola Nəsrəddinin yorğanı» «Camuş və sel», «Yalançı çoban», «Molla Nəsrəddin və oğru» və s. kimi şeirlərdə müşahidə edirik. Sabir bu şeirləri uşaqlar üçün yazmışdır. O, uşaqlarda xeyirxahlıq, düzlük, səmimiyyət, vəfa, sədaqətlilik, zəhmətsevərlik kimi sisətləri tarbiyə edib, bunun əksi olan naqis sisətlərdən qaçmağı təbliğ etmişdir. Bunun üçün sənətkar xalqın müdriklik dünyasına üz tutmuşdur. Çünkü şairə görə, bütün saflığın, halallığın, səmimiyyətin mayası folkloradır...

...M.Ə.Sabir həm də Azərbaycan folkloru, onun janrlarına dərindən bələd bir sənətkar idi. O, Şirvan regionunun əfsanə, rəvayət, eləcə də dini rəvayətlərinə bələd idi. Yeri gəldikcə o, şerlərində bu nümunələrdən ustalıqla istifadə etməyi də bacarırdı. Eləcə də, şair satiralarında peygəmbərlər, Şərqdə məşhur olmuş əfsanəvi hökmardalar, sərkərdələr, tarixi şəxsiyyətlərin – Şəddad, Hut, Nəmrud, Xəlilullah, İbrahim, Harut, Yusif və b. haqqında olan hədis, əfsanələrə də müraciət etmiş-

dir. Rəvayətə görə, qədim Babil şəhərini tikdirən Nəmrud olmuşdur. Şərq ədəbiyyatında o, zalim, qəddar bir insan kimi təsvir olunur. Sabir də satiralarının birində İran şahını zalimliğida Şəddada bərabər tutur.

Bir müstəbid Şəddabisən,
Bir müstəqil Nəmrudisən.

Qədim dini rəvayətlərin birində söylənilir ki, Harut adlı bir mələk də cənnətdə yaşayırımsı. İnsanlar arasında haqqı-ədaləti bərqərar etmək üçün o, Allahtəala, tərəfindən yerə göndərilir. Harut haqqı-ədaləti bərqərar etmək əvəzinə gözəl bir qadına məhəbbət bəsləyir, günah işlədir. Onun bu əməli Allah-təalaya əyan olur. Odur ki, o Allahın buyuruğu ilə coşalandırlır. Babil şəhərindəki bir quyuya başsağrı saçından asılıdır. Şair qəzəllərinin birində aşiq sevgilisinin ona əzab verən "Züfünү" həmin hadisə ilə cənildədir.

Heyrətdəyəm, aya ki, nədir fitneyi-Harut,
Ey şux, məgər sehr oxuyub Babilə Zülfün.

...Sabir ruhu etibarilə sətririk şairdir. Onun poeziyasında, demək olar ki, bütün mətləblər gülüşlə ifadə olunur. Lakin bu gülüş mənalı, müdrik, ciddi gülüşdür. O, bu müdrikliyi, ciddi mətləbləri gülüşün dili ilə ifadə etməyi xalqdan götürmüştür. Xalqın poetik ruhu Sabir şeirinin hər bir sətrində canlıdır. Bəzən onun şeirlərinin folklor motivləri ilə əlaqəsi ilk baxışda müşahidə olunmur. Lakin bu əlaqə – açıq, ya gizli şəkildə – həmişə var. Məsələn sənətkarın xalqımızın dilinin əzberi oan «Yaz günləri» şeirinin isanı ovsunlayan poetikasına bir daha diqqət edək:

Gəl, gəl, a yaz günləri!
İlin əziz günləri!

Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.

Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tej olsun.

Ağaclar açsin çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək» (6, s. 367).

Bu kiçik sənət incisində folklor motivləri ilk baxışdan görünmür. Lakin diqqətli baxış burada aşağıdakı folklor motivlənmələrini aşkarlayır:

Birincisi, şeirin ritmik intonasiyası folklor şeiriə bağlanır. Xalq mərasim nəgmələrinin bütün poetik ruhu bu şeirə hopmuşdur.

İkincisi, şeirin folklorlardan gələn obrazlar sistemi. Burada yaz günləri, ilin əziz günləri, əriyən qarlar, daşan çaylar, boy atan cüçətilər, çiçək açan ağaclar Azərbaycan-türk şeirinin ən qədim və ilkin obrazlarıdır.

Üçüncüüsü, xalqın ruhunun folklor qəliblərində ifadəsi. Şeirdə yazın gəlməsi. İlin əziz günlərinin gəlməsi, qarların əriməsi, çayların daşması, taxılların boy atması, ağacların çiçək açması arzu olunur. Bunların hamısı, istisnasız olaraq, xalqın mərasim nəgmələrində ifadə olunan arzu, istəkləridir. İlin əziz günləri Novruz bayramı günləri hesab olunur. Bu arzu novruz mərasimi ilə bağlıdır. Günəşin arzulanması - günəşçi çağırma mərasimina, bol suyun arzulanması - yağmur mərasimini, taxılların boy atması, cüçərməsi yənə də əkinçiliklə bağlı mərasimlərə bağlanır.

Beləliklə, Sabir yaradıcılığı bütün poetik ruhu ilə folklorla, xalq yaradıcılığına bağlıdır. Düzdür, bu barədə həm deyilmiş, həm də yazılmışdır. Lakin sabir şeiri mənaca TÜ-kənməz olduğu kimi, onda folklor motivləri ilə bağlı öyrənilməsi məsələlər də çoxdur. Bu cəhətdən belə hesab edirik ki, Sabir şeirinin folklor motivləri ilə bağlı geniş şəkildə tədqiq olunmasına böyük ehtiyac hələ də qalmaqdadır.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Əsfəndiyev P. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı. B., «Yazıcı», 1985
2. Əsfəndiyev P. Səməd Vurğun və xalq yaradıcılığı. B., «Yazıcı», 1992
3. Saləddin Ə. Sabir və folklor. B., «Gənclik», 1969
4. Həkimov M., Rzasoy S. Yaddaş və şəxsiyyət. B., «Səda», 2004
5. Alişanlı Ş. XX əsr poeziyasının müasir dərkində ədəbi mif amili / XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri, məqalələr toplusu. II kitab. B., «Elm», 2008, s. 27-34
6. Sabir M.Ə. Hophopnamə. B., Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1960
7. Əsfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., «Maarif», 1992
8. Kitabi-Dədə Qorqud. (Tərtib edənlər. F.Zeynalov və S.Əlizadə). B., «Yazıcı», 1988

Резюме

В статье, исследованы пути использования М.А.Сабира поэтический дух народа стили художественного отражения в его стихах на основе фольклорных образцов, народных высказываний.

Summary

In the article is discussed the moral life of Azerbaijan people. It is shown the way of understanding and enjoying the poems, miphis, folks motives and people saying in M.A.Sabirs works.

Açar sözlər - Ключевые слова-Key words

Sabir üslubu – литературных способ Сабира – the way of sabirs literary

ədəbi nümunə - литературных пример – the exemplar of literary

xalq ruhu – духовность народа – the spirinf of people

Sabir ənənəsi – традиция Сабира – the sabirs traditions

Eminaliyev Eyvaz Məhəmmədəli oğlu,
filologiya elmləri namizədi, dosent,
"Ümumelmi fənlər" kafedrasının müdürü, beş monoqrafiya,
metodik vəsait, program və 60-dan çox məqalə və tezisin müəllifi,
AYB Şamaxı bölməsinin üzviidür.

M.Ə.SABİR YARADICILIĞI ƏDƏBİ TƏNQİDDƏ

Ədəbi-nəzəri irsin inkişaf tarixindən bəhs edən ədəbiyyatşunaslar hələ bir fikirdə yekdildirlər ki, bədii yaradıcılığın təhlili, pocziyanın və dramaturgiyanın mürəkkəb xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilkin mərhələdə daha çox clə ədəbi prosesin öz daxilində, bədii məzmun strukturunda yaranmışdır. Bu proses bədii yaradıcılığın ayrı-ayrı dövr və mərhələlərində inkişaf etmiş, nəhayətdə ədəbi-nəzəri fikir formallaşmışdır. Ədəbi-nəzəri fikrin ilk mərhələsində bədii yaradıcılıq haqqında meydana gələn fikir və mülahizələr həm bütün dünya filosoflarının elmi əsərlərində, həm də söz ustalarının bədii yaradıcılığında mövcud olmuş, lakin bu, ayrı-ayrı xalqların ədəbi həyatında fərqli zamanda və fərqli inkişaf tempində özünü həruzə vermişdir. "Şair şahlar üçün yox, xalq üçün yazmalıdır" /Xətib Təbrizi/ estetikası ilə bədii yaradıcılığı

dəyərləndirən Şərq mütəfəkkirləri daha çox ictimai məzmunlu vətəndaş qayəli əsərləri qiymətləndirmişdir.

Məlum olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və tarixi hadisələrlə zəngin olan hədövrdə 1905-1907-ci il burjua demokratik inqilabı, binəqədə dünya müharibəsi, 1917-ci il fevral burjua inqilabı, 1905 və 1918-ci illərdə erməni daşnakları tərəfindən azərbaycanlılar soyqırıma məruz qalması, Şərqdə ilk Demokrat Cümhuriyyətin Azərbaycanda qurulması və sövet imperiya tərəfindən çökdürlükləsi kimi neçə-neçə irili-xirdalı tarihi hadisələr baş vermişdir. Bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai-siyasi vəziyyət, tarixi şəraitlə bağlı olmuş, cələ bunların əsasında da yaranmışdır. Bu ədəbiyyatın yaradıcılarından biri olan M.Ə.Sabir həmin tarixi hadisələrin bir çoxunun canşahidi və ya iştirakçısı olmuş, ədəbi-bədii yaradıcılığında, səmən görüşlərində vətəndaş-yazıcı mövqeyini ortaya qoymuşdur.

M.Ə.Sabirin estetikasında əsas bədii ölçü “gördüyü nikü bədii izhar etmək” və “pisi pis, ayrıni ayrı, düzü həmə yazmaqdır”, bunların bir-birini tamamlamasıdır. ideyanın ictimai marağı ödəməsi, dövrün tələbinə cavab verə bilməsidir. O, ədəbi əlaqələri ilə bədii yaradıcılığın bütün komponentlərinin vəhdətdə və inkişafda öytənmək prinsipini dərinləşdirmiş əsərin hissi-sikri bütövlüyünü, obrazın reallığını, əsl sənətkar fərdi üslubunun olması zəruriliyini şəxsi nümunəsi ilə təsdiqləmiş, həyatın hərtərəfli dialektik bədii dərkini mümkünluğunə inam oyatmışdır. Həyat həqiqətinə sadıq qala M.Ə.Sabirin estetikasında həqiqət sadəcə həyatın, gerçəklilik təsviri demək deyil. Şairin mövcud əsərləri bir daha təsdiqləyə ki, onun üçün həqiqətən xalqın fikir və arzusunun, onun həftənin, keçmişinin və gələcəyinin təsviridir. Məhz həmənada ədibin “Əkinçi”, “Bakı fəhlələrinə”, “Kim nə deyə bizdə olan qeyrətə”, “Satıram”, “Millət necə tarac olur-olsun nə işim var...” kimi əsərləri xalq həyatının real ifadə

olduğundan diqqəti cəlb edir. Tarixi-milli şəraiti, milli zövq və adət-ənənəni, etnik psixoloji xüsusiyyətləri çox böyük həssaslıqla diqqət mərkəzində saxlayan M.Ə.Sabir aydın şəkildə dərk edirdi ki, bütün bunlar milli ədəbi prosesin fərdi qanuna uyğunluqlarının həllində əhəmiyyətli rol oynayır. Odur ki, onun ədəbi-bədii yaradıcılığı milli bədii ehtiyac kimi qəbul edilmiş, zamanın sərt sınaqlarından şərəflə çıxmışdır.

Heç bir şübhə yoxdur ki, XX əsr Azərbaycan tənqidçi realistlərinin, həmçinin romantik sənətkarların estetik görüşlərinin formallaşmasında milli, eləcə də klassik Şərq və Avropa ədəbiyyatının, Avropa sənətkarlarının, filosoflarının mühüm rolü olmuşdur. Rus dilinin və mədəniyyətinin mənəvi sferaya nüfuz etdiyi bu mərhələdə qələm əhli həm Şərq, həm də Avropa klassiklərinin əsərlərini mütaliə edir, bu yeni mədəniyyət tipindən – Avropa sənətkarlarının yaradıcılığından öz estetik ideallarına müvafiq yaradıcılıqla yaranırlar. M.Ə.Sabirin mənsub olduğu ədəbi nəsil, yaradıcı insanlar – A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq, C.Məminədəquluzadə, H.Cavid bu və ya digər formada Avropa ədəbiyyatından xəbərdar idilər. M.Hadi "Ya Leyl", A.Səhhət "Müsəlman ürəfaları" şeirində ədəbi-bədii, fəlsəfi-estetik, ictimai-siyasi istiqamətdən tanıdıkları Avropa mütəfəkkirlərinin adlarını çəkir:

Şiller, Hötc, Viktor Hüqo, Volter ilə JanJak,
Ol dahiyələr etdi bu afaqdan işraq.
Herbert Spenser, Büxner, Sülli, Lamartin,
Alferd Müsse, Müller, Şekspir ilə Darvin.
İşte Edisondur bu qucaqdan mütəvəllid,
İcadı ilə məhdi-təməldündə müfərrid.

"Nəşidəxani-hayat" – hayat nəğməkarı" /M.Hadi/
M.Ə.Sabir Şamaxı ədəbi mühitinin aparıcı şəxsiyyətlərindən
olan A.Səhhətlə həm şəxsi hayatıda, həm də ədəbi yaradıcılıq

baxımdan sıx ünsiyətdə olmuşdur. Fransız və rus dillərin mükemməl bilən, Avropa ədəbi-bədii fikrinə aşina olan A.Səhhət öz yaxın qələmdaşına müəyyən bilgilər, məlumatla verirdi. Bu baxımdan M.Ə.Sabirin sənət görüşlərinin formallaşma prosesi geniş və çoxşaxəli mənbə zənginliyin malikdir. Bu formallaşmada Avropa ədəbi-bədii fikrinin əsintiləri hiss olunsa da, öz kökləri ilə milli klassik ənənəyə və klassik Şərq mütəfəkkir fikrinə daha çox bağlıdır. Bu M.Ə.Sabirin bədii əsərlərindəki ideyalarda, ictimai-siyasi mətləblərdə, mənəvi-əxlaqi problemlərdə və nəhayət ədəbi-nəzəri görüşlərində eks edilmişdir.

M.Ə.Sabirin bədii-estetik ideyalarında sənətdə həqiqə axtarıcılığı, xalq ədəbiyyatına münasibət, ana dili və milli mətbuatın saflığı haqqında, sənətin varlığı estetik münasibəti onun təriyəvi əhəmiyyəti, sənətkarın cəmiyyətdəki rolu və vətəndaşlıq mövqeyi, yaradıcılıq azadlığı konscepisiyası kimi məsələlər mühüm yer tutur.

O, bu məsələləri həm konkret mövzulu "Təraneyişairanə", "Çapma atını...", "Nə yazım?", "Ey alnın ay". "Məktub" kimi əsərlərində, həm də bu və ya digər məqamlarda satirik poeziyasında eks etdimişdir. Heç şübhə yoxdur ki. M.Ə.Sabirin ədəbi-tənqidi baxışları ictimai-siyasi görüşləri ilə vəhdətdə inkişaf edərək formalılmışdır. M.Ə.Sabirin ədəbi-nəzəri baxışlarının formallaşma prosesi geniş və çoxşaxəli inkişaf zənginliyin malikdir; bu formallaşma daha çox klassik Azərbaycan və Şərq ədəbi-fikri ilə bağlı olmuşdur. M.Ə.Sabirin ədəbi-estetik görüşləri öz kökləri ilə milli klassik ənənəyə və klassik Şərq mütəfəkkir fikrinə daha çox bağlı olduğunundan ki, onun ədəbi yaradıcılığı ictimai-siyasi kəsəri, mənəvi-əxlaqi dəyərləri, bəşəri ideyaları, nəhayət ədəbi-nəzəri və ədəbi-təcrübi məktəb ola bilməsi ilə seçilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, o, ədəbi şəxsiyyətə və prosesə həmişə vətənin və millətinin mənafeyi yönündən qiymət vermişdir. M.Ə.Sabirin bədii-

estetik idealinin vətəndaşlıq xarakterinin güclü olma səbəbi də bununla izah olunmalıdır. Onun sənətlə bağlı əksər mülahizələrinin bir tərəfi məhz vətəndaşlığa gəlib çıxır və milli özünəməxsusluqla tamamlanırdı. O, ədəbi prosesin inkişafına da bu meyarla yanaşır, sənətkar qayğılarını da cyni tələblə şərh edirdi. Ümumiyyətlə, fərqli üsluba, yayadıcılıq metoduna mənsubluğuna baxımayaraq, əsl sənətkarlar həqiqi tənqidə yüksək qiymət vermişlər. Təsadüfi deyil ki, H.Cavid "hər kəsin haqqını vaxtında özüne verən" tənqidə nəzərdə tutaraq yazırdı: "Bir tənqid ki, məhəbbət və səmimiyyətdən ari, xudfüruşluq və xudkamlıq nəticəsi olaraq yürüdülürsə, əvvəla, yürüməz, daha doğrusu, yürüyəməz. Yürüsə belə, əmin olmalı ki, səbatsız olur, çabuq yorulur. Tarixi-ədəbiyyat ki, münaqqidlərin ən qüdrətlisi, ən nüfuzlusudur, əsla qərəz-mərəz bilməyərək yalnız o, vaxtında hər kəsin haqqını kəndinə verir, vera bilir." /1/

Cox önemli faktdır ki, XX əsrin əvvələrindən etibarən ədəbi tənqid ədəbi proses üçün güclü stimul olmuş, onu düzgün istiqamətləndirə bilmışdır. M.Ə.Sabirin yaxın dostu, qələmداşı olan M.Hadi yazırdı ki, "... təziyaneyi-tənqid görməyən başlar fikrinə gələni deyil, ağlına gələni söyləməkdən usanmayacaqlardır. Vətənimizdə təziyaneyi-tənqid məhəki-imtahan olmuş olsayıdı, hər kəs öz həddini tapar, hüdudi-mərifətindən təcavüz etməzdi" /2/ M.Hadinin bu fikrini şərh edən professor Kamran Əliyev doğru olaraq qeyd edir ki, "O, /M.Hadi – E.E./əslində tənqidin istiqamətverici, tərbiyədici gücündən danişır, həm də tənqidə yalnız ədəbi həyat üçün deyil, ümumiyyətlə, ictimai həqiqətin, mədəni inkişafın əsası kimi təqdim edir". /3, 11/

Həqiqətən də, sözügedən mərhələdə fəaliyyət göstərən ədəbi-tənqidin miqyası məqsəd və amalına görə çox böyük idi. Bu prosesin aparıcı nümayəndəsi olan M.Ə.Sabirin sənət mülahizələri ədəbi prosesin aktual problemləri ilə bağlı olmaqla, həm də bütövlükdə xalqın gələcəyi ilə əlaqəli idi.

Bədii yaradıcılıq ictimai şür forması olub varlığı duymaq, qiymətləndirmək və mənalandırmaq, onu istəyə uyğun qurmaq və dəyişmək sahəsidir. "Bədii yaradıcılıq hərəkət edən sakitlik bilməyən, həmişə inkişaf tapan idrakdır" (İ.V.Höte) və məhz burada insanın mənəvi dünyası, həyat mübarizəsi gələcəklə bağlı arzuları bütün genişliyi, dolğunluğu ilə ifadə olunur. Onun predmeti varlığı müxtəlifliyi, həyatın "həyət formasında" (N.Q.Çernișevski) hissi-emosional ifadəsidir. Bütün bunlarla bərabər, bədii yaradıcılıq, ədəbi –bədii əsər öz təbiəti etibarilə şərh və izaha, ideya-estetik və fəlsəfi cəhətdən dərk olunmağa və qiymətləndirilməyə ehtiyac hiss edən, bunun xüsusi meyl göstərən bir mənəvi fəaliyyət növüdür. Bu vəzifəni isə bir ənənə olaraq ədəbi tənqid həyata keçirir.

Akademik Bəkir Nəbiyev "əsl tənqid nə olmalıdır?" sualına belə bir dəqiq elmi şərh verir: "Tənqid yazarının "ardınca" getməməli, bədii əsərin qısa məzmununu danışmaqla işini qurtarmış hesab etməməli, bu və ya digər ədəbi əsərin ideya-estetik dəyərini, yazarının yaradıcılığında onun mövqeyini, ümumi prosesdə rol və əhəmiyyətini müəyyət etməli, ədəbi materialın verdiyi yeni, konkret imkanlardan istifadə edərək həyat haqqında, insan haqqında oxucu ilə yüksək səviyyəli söhbət aparmalı, onu vətənimizin qarşısında duran böyük tarixi vəzifələrin icrasına səfərbər etməlidir".⁴ 15/ Ədəbi inkişafı istiqamətləndirən, dövrün ədəbi məhsulunu məna və məzmununu açan, qiymətləndirən, bədii əsərlərin poetik, sosial, mənəvi-əxlaqi təhlilini verən ədəbi tənqidin bədii əsərlərdən tələbi müasirliyin, xəlqilik və novatorluğun xalqın bədii-estetik zövqünün tələbidir.

Ədəbi tənqidin milli ədəbiyyatımızda yox. Yaxın Şərqi bütövlükdə XX əsr dünya xalqlarının ədəbi həyatında yen ədəbi hadisə olan M.Ə.Sabirin yaradıcılığını, bu sənətkarın özünəməxsusluğunu, poetik məziyyətlərini duymaq, əz təcrübəsində oks etmək yolunu tədqiq etmək, bu yolu

mürəkkəbliyini və ziddiyətlərini açıb göstərmək, tənqidin problem dairəsini təyin etmək, həmçinin şairin ədəbi estetik ideahını müəyyənləşdirmək, əsərlərinin nəşri, tərcüməsi ilə bağlı elmi mübahisələrə aydınlıq gətirmək, M.Ə.Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidin realizmin bir yaradıcılıq metodu kimi təkamülündəki rolunu dəyərləndirmək tədqiqatın başlıca möqsədidir.

Əksər tədqiqatçılar M.Ə.Sabir yaradıcılığını tədqiq edərkən onu iki mərhələdə öyrənmişlər:

1. "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinə qədərki dövr;
2. "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrindən sonrakı dövr;

Mövcud ədəbiyyatşunaslıq irsi təsdiqləyir ki, tədqiqatçılar daha çox M.Ə.Sabirin "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrindən sonrakı dövrdə ədəbi-bədii irlərini öyrənməyə diqqət yetirmişlər. Doğrudur, "Molla Nəsrəddin" in nəşrindən sonra M.Ə.Sabir yaradıcılığı ideya-məzmun, sənətkarlıq baxımından tamamilə yeni keyfiyyət qazanır, lakin unutmaq olmaz ki, M.Ə.Sabirin bir sənətkar kimi yetişməsində yaradıcılığının birinci mərhələsini nəzərdən qaçırmamaq olmaz.

Problemin indiki tədqiqi vəziyyətində M.Ə.Sabir yaradıcılığının ədəbi tənqiddə dəyərləndirilməsinin mərhələ təsnifinin modelini hazırlamaq üçün həm XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bədii fikir, həm də sosial-siyasi və iqtisadi inkişaf tarixini nəzərə almaq vacibdir. Ümumiyyətlə, bədii ədəbiyyatın bütün tarixi həm də həyat həqiqətinə getdikcə daha çox yaxınlaşmağa can atan estetik fikrin axtarışlarının tarixidir. Bütün bunları nəzərə alaraq bələ qənaətlənirik ki, M.Ə.Sabirin ədəbi-bədii yaradıcılığının öyrənilməsi, əsasən üç mərhələ keçmişdir:

- I.1870-1920-ci illər;
- II.1920-1960-ci illər;
- III.1960-2000-ci illər;

Birinci mərhələ ümumi qiymət və mülahizələr mərhələsidir. İkinci mərhələ M.Ə.Sabir irsi ilə ilk elmi tanışlıq, üçüncü mərhələ monoqrafik tədqiqatlar dövrüdür.

Alman şairi İ.Bexer hər bir millətin tərəqqisində şəxsiyyətin roluna yüksək qiymət verərək yazırkı ki, yeni incəsənət heç vaxt yeni formalarla başlamır, yeni incəsənət həmişə yeni insanla birlikdə doğulur. M.Ə.Sabirin hayatı gəlişi, bir fərd kimi doğulması əslində Azərbaycan xalqının, Yaxın Şərqi xalqlarının, nəhayətdə dünyanın yeni mündəricəli, bəşəri məzmunlu və ideyah bir mədəniyyətə qovuşmasının başlangıcı idi. Təsadüfi deyildi ki, Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadənin həyata, sənətə baxışı uşaqlıq illərindən tamamilə fərqli idi. Onun şəxsiyyətinə, insana, cəmiyyətə münasibətinə həmişə xüsusi bir maraq vardi. Odur ki, M.Ə.Sabir irsinin öyrənilməsi hələ məktəb illərində ona olan maraqdan başlanır. S.Ə.Şirvaninin müəllim kimi şagirdinə verdiyi qiymət, müasirlərinin, xüsusən A.Səhhətin tənqididə qeydləri, şeirlərinin dərc olunduğu mətbuat orqanlarının, o cümlədən, "Molla Nəsrəddin" jurnalının redaksiya rayıları bu işin başlangıcı kimi əhəmiyyətlidir. M.Ə.Sabir irsinin öyrənilməsinin birinci mərhələsində ədəbi-ictimai fikir daha çox təsvircilik, tanıtma xarakteri daşıyır, lakin bütün bu olanlarla yanaşı, M.Ə.Sabirin sənətkarlığı da diqqətdən yayınımamışdır. Ədəbi ictimaiyyət, rüseyim şəklində olsa da, ədibin sənətkarlığını iki mərhələdə: birincisi-həyatı doğru-düzgün əks etdirə bilməsində, ikincisi-onun ictimai həyat hadisələrini tənqid etməsində satirik üslubda əks etdirməsində görürdü.

M.Ə.Sabir çap olunana qədər ədəbi ictimaiyyət, mətbuatda dərc olunduqdan sonra isə daha çox redaksiya tərəfindən dəyərləndirilmişdir. "Şərqi-Rus", "Füyuzat", "Həyat", "Həqiqət", "Molla Nəsrəddin" kimi mətbuat orqanları şairin əsərlərini dərc etməklə bərabər, onun ədəbi aləmdəki mövqeyi, sənətkarlığı haqqında da fikir söyləmişdir. Məlumdur

ki, M.Ə.Sabirin "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə əməkdaşlığı başlaması onun ədəbi həyatında yeni mərhələnin başlangıcı oldu və həmin dövrde "Molla Nəsrəddin" jurnalının fəaliyyətinə verilən tənqididə qiyomat həm də M.Ə.Sabir yaradıcılığına münasibət kimi də qiymətləndirilməlidir. "Həyat", "Təzə həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Dəvət-Qoç" və digər mətbuat orqanları "Molla Nəsrəddin" in ictimai mübarizəsini dəyərləndirərək bu və ya digər formada elə M.Ə.Sabirin sənətkarlığına qiymət verirdi. "Həyat" qəzeti jurnalın (həm də M.Ə.Sabirin!) fəaliyyətinə, cəmiyyətdəki roluna qiymət verərək yazırı: "Molla Nəsrəddin" mədhiyyə, mədhü sənə yazımaq üçün çıxmır, bu vəzifəni İran şairlərinə təqdim və islah yolunu tutmuşdur. Bundan kimsənin dilgir olmağa haqqı yoxdur. Sabah əgər məni də həcv etsə, təşəkkürdən başqa əlimdən bir şey gəlməyəcəkdir". Yaxud Olibəy Hüsynzadənin "Həyat" qəzeti in aprel sayındakı rəyinə diqqət yetirək: "Qoz kötüklərini yontamaq üçün, "Molla Nəsrəddin" in ələ aldığı baltayı-zəmm və xəndə, istehza və rişxəndən müstəhziyənə yazı və şəkillərdən ibarətdir... Vəhləyi-övladə bu qəmli bir zamanda belə bir müzəhik qəzetənin çıxmazı qərib görünürsə də, lakin yaxşı diqqət edilib, dərin bir nəzərlə baxılırsa, görünür ki, bu zöhk və xəndə ancaq zahiri olub, onun təhtiində bol-bol axan göz yaşları gizlidir... Bu xəndənin üzündən pərdəni rəf etsoniz mavərasında ahuzar, giryə və büka görərsiniz... Bu, Qoqolun, Swiftin, Dikkensin xəndəsidir?... Xeyr, bu, ürəyi yəs və ələmlə dolu "Molla Nəsrəddin" in xəndəsidir..." Diqqətlə sifir verilsə, bu rəylərdə M.Ə.Sabir satiralarının üslubunun, sənətkarlıq xüsusiyyətinin payı vardır. Nəzərə alsaq ki, mollanəsrəddinçi şairlər 1907-ci ilin sonlarından etibarən jurnalara gəliblər, onda bu payın çöküşünün nə qədər olduğu bir az da dəqiqləşir.

XIX əsrin sonu -XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın daxil olduğu siyasi məkanda-keçmiş Rusiya imperiyasında ciddi ictimai-siyasi dəyişmələr olur. Rusiyada ardıcıl olaraq baş verən sosial-siyasi inqilablar Rusiya imperiyasının çökəməsi və onun ərazisində Sovetlər Birliyinin yaranması ilə nəticələndi. Rusiyada yeni siyasi sistemin yaranması bütün dünyanın siyasi və ictimai simasını dəyişdi: dünya iki barışmaz cəbhəyə -sosializm və kapitalizm düşərgələrinə ayrıldı. Yeni dövlətin əsaslandığı sosialist ideologiyası insanların ictimai, siyasi, mənəvi, mədəni, ideoloji və s. həyatını köklü şəkildə dəyişdiyi kimi, ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf istiqamətinə də ciddi təsir göstərdi.

XIX əsrin son onilliyində Azərbaycan ictimai-siyasi mühiti tənqidi fikrə daha artıq imkan yaradır. Kapitalizmin inkişafı feodal həyat tərzinin tədrici lə iflasına səbəb olur, ictimai həyatda olduğu kimi bədii ədəbiyyatda da yeniliyin köhnəliyə qarşı barışmaz münasibəti kəskinləşir. XX əsr Azərbaycan tənqidi-realistic şeiri zamanın ruhuna, tələbinə uyğun ideya - estetik prinsiplərini hazırlayıır, şeir ideya-mövzu, janr, bədii təsvir vasitələri, dil, üslub baxımından yeni keyfiyyətlər qazanır. Ədəbiyyatşunas Nəsrəddin Qarayevin çox doğru olaraq müşahidə etdiyi kimi, hətta XIX əsr Azərbaycanın ayn-ayrı şəhərlərində fəaliyyət göstərən müxtəlif ədəbi məclislərin (Məsələn, Bakıda "Məcməüs-şüəra", Lənkəranda "Fövcül-füsəha", Şamaxıda "Beytüs-səfa" və s.) üzvlərindən də satirik üsluba meylli sənətkarlar olmuşdur. Bu, dövrün haqsızlığına qarşı tənqidi, etiraz ruhlu şeirlərin meydana gəlməsi əsrin ictimai-siyasi ab-havasından irəli gəlirdi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllerində milli ədəbiyyatımızda nəzərə çarpaçq dərəcədə özünü göstərən bu hal Azərbaycan satirik poeziyasının inkişafı üçün hazırlıq dövrü idi. XX əsrin əvvəllerində tamamilə yeni ədəbi-estetik görüntülərlə sənət dünyasına gələn satirik poeziyamız milli folklor

ənənələrindən. Azərbaycan satirik dramaturgiyasından, realist nəşrindən, tərcümə yolu ilə rus və Avropa ədəbiyyatından, milli publisistikyanın təcrübəsindən, nəhayət, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindəki demokratik ədəbi-estetik fikrin nəzəri mühəhizələrindən uğurla yaranırdı.

Ümumi qiymət və mühəhizələr mərhələsi olan birinci dövrda M.Ə.Sabirin yaradıcılığının ideya, məzmun, sənətkarlıq baxımından həqiqi qiymətləndirilməsi mümkün olmadısa da, bu, ikinci və üçüncü mərhələ üçün münbət zəmin oldu, Sabırşünaslığın birinci pilləsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Ümumbaşarı ideyalara və zəngin bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik olduğundandır ki, inqilabi satirik poeziyamızın bayraqdarı M.Ə.Sabir bütün dövrlərdə, xüsusən 1960-1990-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının diqqət mərkəzində olmuşdur. Milli ictimai şürurun inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmiş M.Ə.Sabir ictimai-siyasi fikrin qarşıya qoyduğu vozisələri ədəbi-bədii fikrin yeni və orijinal vasitələrində xalqa çatdırıbildi. M.Ə.Sabir həm XX əsr Azərbaycan inqilabi demokratik fikrinin yaranması və təbliğində, həm də Azərbaycan ədəbi bədii fikrində tənqidin realizmin yaradıcılıq metoduna çevrilməsində ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir.

Ötən əsrin iyirminci-altmışinci illərində tənqidin ciddi və ardıcıl məşğul olduğu yaradıcılıq sahələri içərisində poeziya xüsusi yer tutur. Ə.Nazim, M.Quliyev, M.Rəfili, M.Hüseyn, M.Arif öz məqalələrində poeziyanın mübahisəli və mürəkkəb problemlərini irəli sürür, bu məsələlərin müzakirəsində müxtəlif fikirlər ifadə edirdilər. Müasir poeziyanın problemlərini özünəməxsus bir ciddiyyətlə araşdırın tənqidçilər klassik irsə, o cümlədən M.Ə.Sabir yaradıcılığına da həssas münasibət bəsləmişlər. Bu tədqiqatların hamısı üçün ümumi xarakterik bir fikir vardı ki, miqyaslı düşünmək, daha köklü problemlər mövqeyində dayanmaq, bəzən xırda görünən

məsələlərlə əlaqədar geniş poetik jümuwiləşmə aparmaq yole ilə böyük mətləbləri ifadə etmək bacarığı M.Ə.Sabir sənətinin möcüzəsidir. Daha çox müasirlik yönümündən Sabir poeziyasına qiymət verildiyi bu mərhələdə şairin ədəbi irsinin bütün zamanlarda aktual olduğu vurğulanır. Büttün zamanlarda müasirlik qüdrətini qoruyub saxlayan M.Ə.Sabir poeziyasına dəyər verən ədəbi tənqidin də müasir ruhlu olması çox vacib idi. Müasirlik yalnız bədii əsərə verilən vacib ideya-estetik tələb deyil, həm də ədəbi tənqidin özünün əsas, zəruri keyfiyyətlərdən biridir. Zamanla ayaqlaşmayan tənqid ədəbiyyatı da düzgün qiymətləndirə bilməz, ədəbi prosesə fəal, səmərəli təsir göstərə bilməz. Görkəmli ədəbiyyatşunas alim Yaşar Qarayev göstərir ki, "Müasirlik ədəbi tənqidin özünün əsas zəruri keyfiyyətlərinindəndir. Müasir olmayan tənqid, bizim yaradıcılıq prosesinə yeni, qabaqcıl baxışı ifadə etməyən novator axtarışlara laqeyd qalan, onu qiymətləndirməyə səviyyəsi çatmayan tənqid çətin ki, ədəbiyyatı düzgün istiqamətləndirsin, ona fəal, səmərəli təsir göstərə bilsin" /5,357/

1920-1960-ci illər M.Ə.Sabirin ədəbi- bədii yaradıcılığı ilə ilk elmi tanışlıq mərhələsidir. Bu mərhələdə A.Şaiq, Ə.Nazim, M.Rəfili, B.Çobanzadə kimi müəlliflər tərəfindən maraqlı elmi araşdırmlar aparılır. Bununla belə M.Ə.Sabirin ədəbi irsi ilə bağlı köklü məsələlər hələ xüsusi tədqiqatlarda həll edilmirdi. 1922-ci ildə M.Ə.Sabirin yaradıcılıq yubleyi keçirilir. Dövri mətbuatda ayrı-ayrı məqalələrlə yanaşı, kitablarda nəşr olunur: H.Mircamalov "Sabir kimdir" (1922); A.Lukyanova "Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri" (1923); M.Ə.Sabir "Hophopname" (1922)-xalq şairi M.Ə.Sabir Tahirzadə Şirvaninin mənzum və mənsur asarı və onun haqqında nəzmən və nəşrən yazılmış xatirat, təqrizat və qeydləri. Müqəddimə və tərtibatı Əli İskəndər Cəfərzadənin, tərcüməyi-hal A.Səhhətin və "Sabir" adlı məqalə

M.S.Ordubadinindir. "Sabir məsəli " (1924); M.Ə.Sabir "Müntəxəbat" (1927); M.Ə.Sabir "Şeirlər məcmuəsi" (1929); O.Müznibin müqəddiməsi ilə /"Azərbaycan xalq şairi Sabir" (1927); Sabir kitabxanasının beş illiyi dolayısı ilə oxucular şurası tərəfindən tərtib edilən Sabir gecəsindən bir xatır/. Sabir kitabxanasının 10 illiyi /məqalələr məcmuəsi-1929/.

1930-1940-ci illərdə M.Ə. Sabirə münasibət daha intensiv olmuş, onun əsərlərinin nəşri davam etdirilmiş, haqqında müxtəlif istiqamətli məqalələr yazılmışdır: M.Ə.Sabir. Şeirlər, 3-cü çapı /1934/; M.Ə.Sabir. Bütün əsərləri /1934/; Ələkbər Sabir Tahirzadə /Məqalələr məcmuəsi-1936/; Həmid Arası. Sabir /1936/; Sabir güzgüsü /Şəkililər-1937/; M.Ə.Sabir –Din əleyhinə şeirlər /1938/; M.Ə.Sabir. Uşaq və buz /1939/; M.Ə.Sabir. Məktəb uşaqlarına töhvə /1939/; C.Xəndan. Sabir. Həyat və yaradıcılığı /1940/. Nəzərə alaq ki, bu illərdə M.Ə.Sabirin geniş ictimaiyyətə-həm yaşlı, həm də gənc nəslə tanıtılmasına ilə yanaşı, ona hakim ideologiyanın mənafeyi yönümündən də yanaşılır. Məsələn, 1938-ci ildə İ.Əliyevin "Azəməş" "Mübariz allahsızlar kitabxanası" seriyasında şairin "Din əleyhinə şeirlər" ini çap edir. Yaxud 1936-ci ildə M.Ə.Sabirə həsr olunmuş məqalələr məcmuəsində S.Şamilov "Böyük şair və revolyusion satirik" məqaləsi ilə çıxış edir. Bir maraqlı tendensiya da hiss olunur ki, artıq M.Ə.Sabir yaradıcılığına elmi münasibət formallaşmağa başlayır. Qeyd etdiyimiz 1936-ci il nəşrində S.Şamilov və H.Arası'nın "Sabir Ələkbər Tahirzadə" /bioqrafiya/ məqaləsi, 1940-ci ildə isə C.Xəndanın M.Ə.Sabir haqqında monoqrafiyası çıxır. Nəşr olunan kitablar XX əsrin ikinci yarısında Sabirşunaslığın yaranması və inkişafına aid gələcək tədqiqatlara yol açdı. Məmmədkəzim Ələkbərli "Kommunist" qəzetində /1936. 20 dekabr/ "Ağlar güləyən haqqında", Əbdüləzəl Dəmirçizadə, "Revelyusiya və kultura" jurnalında /1937, № 1/ "Sabirin satira texnikası", Əziz Şərif isə "Revolyusiya və kultura" jurnalında

чества М.А.Сабира, изучается достижения литературы критики и встречающиеся трудности в этом вопросе. В настящее время Сабироведене развивается и обогащается не в Азербайджане, так и за его пределами.

Summary

Sabir in study of literary criticism has its historical activity. It is researched the history of criticism in the article 1870-1920 The success of literary and the difficulties are learned in the activity. Nowdays Sabir in study the of literary criticism intensifies not only in Azerbaijan and others places.

Cavadova Zərifə Şamil qızı,
tarix elmləri namizədi, baş müəllim, pedaqoji fakultə dekanı, iki kitab,
bir metodik vəsait, otuzdan çox məqalə və tezisin müəllifidir.

SABIR YARADICILIĞINDA MAArif VƏ MƏKTƏB MƏSƏLƏLƏRİ

Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda məktəb müqəddəs yer, müəllim isə on hörmətli şəxsiyyət olmuşdur. Doğrudur, müxtəlif tarixi dövrlərdə müdərris, müəllim, xacə, ustad, mürəbbi, məktəbdar, molla anlayışları təlimçini, mədrəsə, məktəb, mollaxana isə müvafiq təlim-tərbiyə ocaqlarını bildirən tarixi-pedaqoji anlayış və istilahalar olmuşdur. Azərbaycanda təlim-tərbiyə və elm ocaqları, az-az halları çıxmaq şərtilə həmişə böyük hörmətlə yad edilən və sevilib üz tutulan müqəddəs yerlər olmuşdur. Belə olmasayıdı, böyük Füzuli hələ XVI əsrə "Leyli və Məcnun" poemasında məktəbi Behşit, orada təhsil alan qız və oğlanları huri-qılman adlandırmazdı.

Sonraki əsrlərdə dünyəvi elm təlimi məktəblərinin qızığın torəfdarı və qurucuları getdikcə çoxalmış və M.F.Axundov, A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, H.B.Zərdabi, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq, M.Mahmudbəyov və başaqqaları kimi böyük əməlpərvər xadimlər yetişmişdir. Bunların həm əməli işi, həm də nəzəri fəaliyyətləri məktəblə six bağlı olmuş və Azərbaycan maarifçiliyinin xüsusi

Molla deyil bundakı təlim edən!
Əlhəzər et, bir yeni şeytəndi bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu! (3. s. 67)

Bu şeri oxuyanda yeni məktəbdən ikrəh cdən, usağının qolundan tutub geriyə çəkən, ağızına və ağılına gələn pis sözi müəllimlərə deyən, dünyəvi təhsil verən məktəblərin əhəmiyyətini başa düşməyənlər göz öündə canlanır.

Sabir elmə, maarifə qarşı düşmən münasibət bəsləyən insanlardan sərfi-nəzər edir, onları insafsızlıqda, xudpəsəndlikdə ittiham edir. Onu gənc nəslin vəziyyəti, gələcəyi daim düşündürmüştür. Yeni məktəbi, yeni tərbiyəni təşviq edən köhnə tərbiyə üsullarını təqid edən satiraların demək olar ki çoxu 1908-1909-cu illərdə yazılmışdır.

“Məktəbə tərgib” və digər şerlərində şair müəllimə ehtiram göstərməyi, elmin, təhsilin qədrini bilməyi, oxumağı təhsil almağı nəsihət etmişdir. “Elm ilə olur hüsuli-izzət, Elm ilə olur nüfuzi millət” deyən şair Azərbaycanın nicatını gənc nəslin müasir, demokratik ruhda tərbiyəsinə yiyələnmək üçün əsaslı elmi birinci yerdə görürdü. O, gəncliyə müraciətlə deyirdi;

Oxuyun, millətin nicatı olun!
Təminati əbəd baisi-həyatı olun.

Oxumaq, təhsil almaq, maariflənmək yolu isə məktəblərdən keçirdi. Buna görə Sabir xalqı maarif və mədəniyyətə cəlb etmək üçün yeni tipli məktəblərin alınmasına xüsusi fikir verməyə çağırırdı.

“Elmə məğrib” şerində şair oxumağın, elmə maarifə yiyələnməyin əhəmiyyətini göstərmişdir:

Elmin izzəti payidar olur,
Cəhlin nikbəti canışkar olur,
Hər kəs elm oxur-bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zamanıdır,

Oxumaq hər adəmin nişanıdır. (4. səh.313)

Təlim-tərbiyə, elm, maarif və mədəniyyət haqqında fikirlərində Sabir realist bir mütəfəkkir şairdir. Yeni məktəb, müasir təlim-tərbiyə üsulu uğrunda mübarizə şairi məşğul edən məsələlər idi. Sabirin nəzərində insan hər şeydən əvvəl gözəl, şüurlu tərbiyənin möhsuludur.

Sabir tərbiyə işinə böyük xalq və vətən işi kimi baxmışdır. Dövrünün dözülməz qanun-qaydalarından kədərlənən şair işıqlı gələcəyə ümid bağlamış və gələcəyin idealları ilə yaşamışdır:

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir!

Millətin pişvası tərbiyədir!

Tərbiyətlə keçir ümumi-cahan,

Hər işin ibtidası tərbiyədir! (5. səh.322)

Sabirə görə xalqın ən böyük işi gənc nəсли yeni zəmanə, müasirlik ruhunda yetirməkdir. Bütün dövlət, adəbiyyat və elm xadimlərinin böyük idealları, vətənin gələcək inkişafı hər kəsdən əvvəl gənclərdən asılıdır.

Sabir tərbiyə məsələlərini möhz ailədən, ana qucağında-
ca doğru istiqamətdə başlamağı vacib bilirdi. Şair öz satiralarında yeni, sağlam, gözüaçıq, mədəni insanlar yetişdirmək işinə mane olan əngəlləri, bu əngəllərin törətdikləri fəlakətləri göstərmişdir.

Ayiq-sayıq yüksək vətəndaş mövqeli böyük Sabir Azərbaycan müəllimlərinin hər iki qurultayı ilə (1906-1907) bağlı "Uçitellər", "Müəllimlər siyezdii" satiralarını və s. yazmışdır. Sabir yeni tipli məktəb proqramlarına uyğun tərtib olunan "Birinci il", "İkinci il" dərsliklərində, "Milli nəgmələr" kitabında müəllif kimi fəal iştirak etmiş, oradan "Uşaq və buz", "Yaz günləri", "Ağacların bəhsisi", "Cütçü", "Qarğı və tülkü" və s. klassik uşaq şerlərini çap etdirmiştir. Yaxın dostları M.Hadi, A.Səhhət, S.M.Əfəndiyev, Ə.T.Əfəndizadə, Ə.Əfəndi

M.Ə.Sabir öldürücü gülüşü və kinayəli satiraları ilə yatmışları silkeləd, cəhalətpərəstləri lərzəyə saldı, milləti maarif və mədəniyyət işığına aparmaq üçün əlindən gələni əsirgəmədi. {8, s. 32}

Yeni böyükən nəslin əsl vətəndaş ruhunda tərbiyə olunması məktəbə, elmə rəğbət çağırışları Sabirin əsas amalı və məramı idi.

Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində çox xidmətləri olan, şərimizdə tamam yeni bir dövr açan, milyonların qəlbini oxşayan və fəth edən əsil xalq şairidir. Onun ölməz satiraları indi də oxucuların zehnində yaşayır, insanların yeni dünya, yeni həyat uğrunda fəal mübaruzəsində kəsərli silah rolunu oynayır. Sabir şeri həmişə, hər yerdə zehni açıq, tərəqqipərvər adamların azadlıq və səadət uğrunda, mübarizə yolunda sönməz bir mayak kimi yanır və nur saçır.

Ədəbiyyat.

- 1.M.Cəfər "Mütəfəkkirin şəxsiyyəti" Az. Dövlət. Nəşriyyatı, Bakı, 1966
- 2.M.Ə.Sabir (məqalələr məcmuəsi) Az.E.A.Nəşriyyatı, Bakı, 1962
- 3.M.Ə.Sabir. Seçilmiş şerlər. Azərb. Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı. Nəşriyyatı. Bakı.1946.
- 4.Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. Az.Dövlət Nəşriyyatı, Bakı.1965.
- 5.Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. I cild. Şərq-Qərb. Bakı. 2004.
6. Müasirləri Sabir haqqında. Az. Dövlət Nəşriyyatı. Bakı. 1962.
7. Alxan Bayramoğlu. Şamaxıda maarif və maarifçilər. Maarif nəşr, Bakı. 1997.

8. Abbas Zamanov. Sabir gülür. Gənclər Nəşriyyatı. Bakı. 1981.

Вопросы просвещения и обучения в творчестве

М.А.Сабира

Резюме

В творчестве М.А.Сабира вопросы просвещения и школа занимает особое положение. В своих стихотворениях поэт выражает значение образования просвещения для счастья народа, вопросы воспитания рассматривал в неразрывной связи с великим народным делом и любви к Роди

Summary

Enlightenment and school problems took main place in Sabir's activity. Poet showed importance of learning, gaining knowledge for the happiness of people. He looked at breeding work as the work of great people and the work of our country.

Açar sözlər: Ключевые слова – Key words

Sabir – Сабир – Sabir, məktəb – школа – school, maarif – просвещение – enlightenment, tərbiyə – воспитание – breeding, elm – наука – science.

məlumdur, lakin rus dilindən onun tərcüməsi yoxdur, rus şairlərindən dostu və tanışı da olmamışdır. Bu barədə Əliskəndər Cəfərzadə Sabir haqqında xatirələrində yazırırdı: "Sabir rusca oxumaq və yazmaq bilmirdi. Ona görə də qazetlərdə yazılın maraqlı məqalələri oxumaqdan məhrum idi. Odur ki, biz elə maraqlı məqalələrin məzmununu Azərbaycanca yazıb ona verirdik. O da məsələyə arif olduğundan, mətləbi layiqincə məzəli bir surətdə nəzəmə şəkib, əksərən "Molla Nəsrəddin"ə və ya Bakıda çıxan qazetlərə göndərərdi."

Son illərdə Sabirin əhatəsində olan ziyalılar rus dilini yaxşı bilirdilər, bəziləri Moskvada, Peterburqda təhsil almışdılar, rus ədəbiyyatına da yaxından bələd idilər.

A.Səhhət Tehran universitetində oxuyan zaman fars və fransız dillərini də gözlər öyrənmişdi. Sabirlə yaxın dost idi. Abbas Səhhət rus ədəbiyyatını böyük məhəbbətlə sevirdi. O vaxtının mühüm bir hissəsini rus dilini daha dərindən öyrənməyə, rus şair və yazıçılarından tərcümələr etməyə həsi edirdi. A.Səhhət rus şairlərinin bir neçə dəyərli əsərlərini müvəffəqiyyətlə dilimizə tərcümə etmiş və gənc ziyalılarımıza realist rus ədəbiyyatı ilə tanış etmişdir. Abdulla Şaiq Səhhəti bu xususiyətinə görə ədəbiyyatımızın "ikinci Jukovskisi" adlandırmışdır.

M.Ə.Sabirin müəllimi, ustadı S.Ə.Şirvani rus dilini öyrənməyin nə qədər vacib olduğunu "Oğluma nəsihət" və başqa şeirlərində açıqlayırdı, "bilməsək əlacımız yoxdur"-deyə bu dili öyrənməyi məsləhət görürdü.

Biri vacib biza bilmək, vətəndə söylənən dildir,
 Gərəkdir mətləbə biz eyləyək türk ilə ünvani
 Biri həm rusidir, kim bilməyi bizlərə lazımdır,
 Ticarətçin bilək, həm dərk edək qanuni divani.
 Zəbani-rusi bilmək, ya danışmaq qeyri dillərdə,
 Şəriətdə biza məhy olmayıbdır, yoxdur bürhanı.

Abdulla Şaiq xatırılarda gösterir ki, Sabirin ikinci dostu Bakıda müəllimlik edən Mahmud bəy Mahmudbəyov idı. Müəllimlər, eləcə də Mahmud əmi, hər ikisinin (Səhhət və Sabirin) ruhuna və zövqünə müvafiq rus yazıçıları və şairləri ilə onları tanış etməyə çalışırdı.

Ə.Mirəhmədovun "Sabir" monoqrafiyasının tədqiqat idleyasını dərinləşdirən mətləblərdən biri də Sabirin qidalandığı ideya mənbələri sırasında qabaqcıl rus içtimai fikrinin, rus ədəbiyyatı və mədəniyyətinin misilsiz roluna diqqət yetirməsidir. Bu mənada o Sabirin rus dilini öyrənməsini, rus ədəbiyyatından xüsusilə S.A.Krİlovdan tərcümələr etməsini xatırladır. Düzdür, bu tərcümələr uğursuz idi. Ona görə də Sabir yaradıcılığına xas olmayan bədii nümunələr kimi özünə yer tapmış və Sabir tərəfindən nəşr üçün heç kimə, heç bir qəzətə, jurnalda təqdim edilməmişdi. Sabirin dilində işlənən sözlərin çoxu sərf rus dilinə aid deyildi, lakin onlar Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdi.

Biz "rus sözləri" anlayışını geniş mənada təqdim etməyi lazımlı bilirik. Belə ki, Azərbaycan dilində işlənən çox sayıda Avropa mənşəli sözlər də Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir. Təsadüfi deyil ki, son 200 ildə xüsusi savadı olmayan hər bir azərbaycanlı rast gəldiyi alınma, əcnəbi sözünün rusca olduğunu düşünürdü.

Böyük hörmətlə qeyd edirəm ki, Sabir yaradıcılığına həsr edilmiş külli miqdarda yazılar arasında təkcə R.Məhərrəmovanın "Sabir" monoqrafiyasında Sabirin işlətdiyi rus və rus dili vasitəsilə dilimizə keçən sözlərin ancaq satiralarda işlənən məktəb və təhsilli bağlı sözlərə 5 səhifə həsr edilmiş, rus sözlərinin işlənmə məqamları, məqsədi açıqlanmamışdır. Ümumiyyətlə, sabırşunaslar Sabir yaradıcılığına 30 il əvvəlki yanaşma tərzi ilə tədqiqat aparmış, müasir dünyagörüş, yeni yanaşma nümunəsi nümayiş etdirməmişlər.

Rəhila Məhərrəmova "Sabir". monoqrafiyasında göstər ki, M.Ə.Sabir rus və rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə keçmiş sözlərdən "müəyyən yaradıcılıq məqsədilə (kursiv bizimdi: Ə.Ə) istifadə etmişdir".

Lakin bu məqsədlər kitabda açıqlanmamışdır. Biz imkən daxilində bu məqsədləri açıqlayacaq, Sabir yaradıcılığında semantik yenilikləri aşasına qoşmağa çalışacaqıq.

R.Məhərrəmova göstərir ki, "Sabir əsərlərinin işlədilmiş rus və rus dili ilə keçmiş Avropa sözlərinin çox dilimizin lügət tərkibinə daxil olmuş. Sabirin dövründə və həzirdə adəbi dildə.... işlədilən sözlərdir". Bizim fikirimiz Rəhila xanımın bu fikri ancaq Azərbaycanda rus imperiya dövrü üçün doğru ola bilərdi, çünki hazırda, xüsusi müstəqillik dövründə, orta məktəblərdə rus dili fənnin sixişdirilməsi nəticəsində Sabir leksikasında rus sözləri nəin dilimizdə işlənir, çoxu heç anlaşılmır.

Rus dilindən istifadə Sabir yaradıcılığında ifşa üsullarındə biri idi. Rus adəbiyyatının bu səpkidə yazan şairlərə meylini bununla izah etmək lazımdır. Sabir tərcüməyə ciddi yaradıcılıq sahəsi kimi baxırdı. O, tərcümədən səlislik, ifadə-dil zənginliyi fikir aydınlığı tələb edirdi. Onun Firdovsinin "Şahnamə"sində etdiyi tərcümə yüksək bədii yaradıcılıq nümunəsidir. Ona görə Şekspirin "Otello"sunu qəliz və axarsız dildə tərcümə etmiş Haşim bəy Vəzirovu ciddi tənqid etmiş və yazımışdır:

Öylə bir tərcümə ki, rühi-Şekspir görçək,
Ağladı ruhi-Otelloya bərabər özünə,
"Ax mütərcim" deyə bir odlu tüpürçək atdı,
Şübhəsiz düşdü o da tərcüməkarın gözüne
Sabir dilində işlənən rus sözlərini məzmununa, işlənmə məqamına, istifadə sahəsinə görə belə quruplaşdırmaq olar:

1. Məktəb, müəllim, təhsillə bağlı rus sözləri: ucitel, uşkol, učeniklər, İntilgentlər, unversta (universitet) usdul, daska.
2. Mədəni-məişət, geyim anlayışlarını bildirən rus sözləri: işkaf, kulub, mağaza, qalustuk, kraxmal, iskorokod, (çəkmə), lakirovannı, (çəkmə), vodka, sezon, restoran, svistok və.s.
3. Birbaşa şəxslərlə əlaqəli: Anna, Sonya, Liza, İvan, Amalyanov (Yemelyanov), advokat, (vəkil), urus, doktor.
4. Nəqliyyat vasitələrinin adı ilə bağlı rus sözləri: vaqon, paraxod, avtomobil, avtamil və.s
5. Silah adları və silah-sursatı: revolver, patron
6. Digər qruplara aid rus sözləri: bulvar, balkon, pas-saj, iştə-mişə və.b

Gənc nəslin gələcəyi, müsəlman balalarının təhsili, Sabiri ən çox narahat edən məsələ idi. Ona görə də uşaqların dünyəvi elimlərə yiylənənməsinə mane olan, mollaxanada, mədrəsədə təhsili övladı üçün böyük şərəf bilən valideyinlər bənzətmə, müqaisə, nəzirə, təhril və digər bədii priyomlarla tənqid atəşinə tutulur. Bu məqsədin daha uğurlu olması üçün rus sözlərindən istifadə edirdi. Özü də Sabir rus ədəbi leksikasından yox, xalqın, şamaxılıların, bakiılıların, balaxanılıların, umumiyyətlə, bütün azərbaycanlıların, müsəlman dünyasının danışq dilində işlədiyi ləhcədə çox böyük ustalıqla istifadə edirdi.

Məktəbə gedən kiçik yaşı uşaqların yaza bilmələrini, bir neçə dildə danışmalarını, səma cisimlərinin adlarını saymalarını, hesab elmini bəyan etmələrini şeytam əməli hesab edən nadanların dili ilə də Sabir elə onların özünü qamçılıyır:

Əyinlərində “buluz”, başlarında baftalı şapka,
Alınlarında urus tək nişan bu boyda, bu boyda,

Məgər bunlar deyil övladı-paki-dildarın (möiminin-Ə.Ə)
Duturlar uşqulalarda məkan bu boyda, bu boyda

Sabirin yaradıcılığında təhsil, məktəblə əlaqədə sözlərin çoxu paralellərlə işlədilmişdir: məktəb-uşkək müəllim- uçitel, lövhə-daska və.s. Bu paralellərin işlənməsinə əsas məqsəd emosional, kinayəli, eyhamlı mənaları ifa etməkdir.

Sabır üçün rus dili və onun vasitəsilə dilimizə keçəcənbi sözlər üslubi xarakter daşıyır və əsasən təsvir olunuc hadisədə mənfi münasibəti eks etdirmək üçün istifadə olunur. Müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şair hadisə öxucunun münasibətini ən yüksək səviyyəsinə çatdırı emosionallığı artırır.

Yeni məktəbdə, yeni üsullarla tədrisdə istifadə olunuc çəmil, pero, doska, onların fikrincə uşağı din yolundan azdır. Təccübülu deyil ki, onlar da bu məsələyə öz münasibətləri bildirir. Sabır da dövrü üçün mütəqəqqi bir ziyalı kimi onlara i münasibətini bildirir. Sabirin qüdrəti ondadır ki, bu münasibə faciə səviyyəsinə qaldırı bilir, sözün, istedadın qüvvəsi gülməli vəziyyət yarada bilir və bu gülməli vəziyyəti avamlı bədbəxtlik kimi başa düşənlər ağlamağa başlayırlar.

“Uçitel” sözü də, məişətdə işlənən və məktəbə gedə ziyalıların geyim forması olan buluz, şapka, qalstuk sözləri tərəfdarların istehza mənbəyidir.

Müəllimə, məktəbə böyük hörmət və qayğı ilə yanışan, imkanı daxilində məktəb açıb istedadlı kasib balalana təhsilə cəlb etməyə səy edən Mirzə Ələkbər Sabir müəllimə əməyinə qiymət verməyən, onları istehza ilə uçitil adlandıran üç-beş kağıza imza etməklə özünü ondan üstün hesab edənlər müraciətlə yazırıdı: (Rayevski):

Gündə üç kağızı, beş kağızı imza edərək,
Kişinin zəhməti çoxkən uçitellərdən də.

Və ya müəllimdən Sonyaları üstün tutanlara gülür.

Sonyalar bunları tədris edəcəkimiş, əcaba,
Uçitellər dəxi məktəbdə nə meydan ediyor.

Gözdən pərdə asmaq üçün keçirilən iclasları, konfransları,
guya müəllimlərin əməyini qiymətləndirəcək qurultayları
təqnid edərək, yenə də rus xarakterli məktəb və müəllimlərin
işdə qalacaqlarından narahat olanların adından gileyənir:

Baş tutdu müəllimlərin iclası-cyezdi,
Ey yay, uçitellər yenə dərkar olacaqlar.

Milli varlığını unudan, rus təsirilə özünü millətindən
üstün tutub özlərini intilient adlandıraraq, bu vəziyyəti ilə
loğvalananlara Sabir nifrət edir, onları öz dilləri ilə ifşa edir:

İntelligentik, gəzərik naz ilə,
Ömr edərik nəşeyi-dəmsaz ilə

İntelijent anlayışını meyxana və qumarla eyniləşdirən,
climdən bixəbərlər qorxuya düşür:

Məktəblər açıb eyləyin ehsanı deyirlər,
Məktəbdə qoyun üstulu, daskanı deyirlər.

Bu uçitellər:

Düz yeri yupyumru bir şey sanır,
Həm də deyir, sutkada bir fırlanır.

“Amandı, onları gəlməyə qoymayın” - etiraz var bu çağırışda.

Sabir isə ömür boyu bir dördə mübtəla idi; Teatr tamaşalar keçirib erməni qırğınlardan zərər çəkənlərə yardım edən "Ümid məktəbi" açmaq həsrətilə yaşayan şairin gənc nəsib tövsiyyəsi başqa idi:

Müəllimin kəlamin,
Al saxla, ehtiramın.
Allah olsun sədiqin,
Məktəb sənin şəfiqin.
Dur get məktəbə, oğlum,
Dəftər sənin rəfiqin.

Öz dilinə xor baxan, türk dilinin kübar səviyyədə qəbulunmadığını deyən, rus dilində beş-altı kəlmə danışmaq özünü ziyanlı sayan dönüklərə nifrətlə yazdı:

İntelligentik, buki böhtan deyil,
Türki danışmaq biza şayan deyil,
Türk dili qabili-ürfan deyil.

Şairi narahat edən onun satiralarının, demək olar ki, əsəriyyətinin mövzusudur. Müsəlmanların ailə problemləri kiçilərin öz ailəsini atıb Anyaların, Sonyaların, Lizalan arxasında Rusiyada sərgərdan qalanlar satiralarda Sabir qələmənin bütün qüvvəsi ilə atəşə tutulur. Kəndindən, şəhərindən həvaxt kənar çıxmayan müsəlman, xususilə iranlılar bir tika çörədalınca Bakıya, Tiflisə və ya Rusiyaya üz tutur, görəndə ki "beş deyil, on beş deyil hər yana baxırsan-var madam, madam, mənzil madam, balkon madam, talvar madam, sıx madam, pasaj madam, bulvar madam", vətəni ailə-uşağı, elini imanını unudur, barışnaların kölgəsinə çevrilirlər. İrandan qeyi bir fərəhabad yer, Fatma, Tükəzbanlardan savayı övrətanınmayan Ərdəbilli tacir görəndə ki: "Var imiş Rusiyadə

min-min pərizad”, ağılı başından çıxır, rus dilbəri-pakizədə nazi -ədəni görüb, ona canını fəda etməyə, bir də doğma yurda qayıtmayacağına and içir:

“Birdə namərdəm əgər etsəm səni yad Ərdəbil.”-deyə rus Sonyası tərəfindən var-yoxu əlindən alınmış Nağdi bəy artıq xəyanətin qurbanı kimi atılır, sərvətsiz o, heç bir Anyaya, Sonyaya, lazımlı deyil. O, ah-zar ilə sərgərdan həyatı yaşayır, evə də qayıtmağa imkan yoxdur; yana-yana deyir:

Həsrətim bir şeyədir, ancaq düzəlmir halətim,
Halətim təçkini-nəfsə qalmır iimdad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər, etsəm səni yad, Ərdəbil!

Çörəkpulu qazanmaq üçün uzunmüddətli səfərə çıxan şamaxılıların xeyli hissəsi elə getdikləri yerdə də qalaraq kəsbikarlıqla məşğul olurdular. Belələri yaşından asılı olmayaraq qazandığını da barışnalara xərcləyərək, evə qayıda bilmir. Anyalardan, Sonyalardan asılı vəziyyətə düşür, doğma cl-obasından, ailəsindən getdikcə uzaqlaşır, nəinki dilini, geyimini, dinini də dəyişib İvan, Amelyanovlara çevrilir. Saçını, “qufravat”, üzünü “rumyana” edib kövən cələyən xanımları görçək ağılları başından çıxır:

Hələlik tullamışiq xaneyi-viranələri,
Dolanıb kişvəri, Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq Lizatək neçə cananələri
Çılçıraqla işiqländiririq, xanələri.

Əzəli Oruc bəydən Don Juana çevrilmiş müsəlmandan başlayan bu hərəkət şairin qəlbini yaralayır, ağılı-achi münasi-bətini bildirir:

Məzəli laf ki, bir parə uruş damalan,
Qoşulub bunlara derlərki, müsəlman ölibə!

Bu hərəkəti ürək yanğısı ilə qeyd edən millət əzabkeşidən onların yox, öz adından Yaradana üz tutub bu zavallı müsəlman qadınlarının həyatına diqqəti cəlb edir:

· Qeyrətli donoşbazlarımız iş bacarırkən,
Tənbəl, dəli şeytanları neylərdin, ilahi?!
Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmış,
Bədbəxt Tükəzbanları neylərdin, ilahi?!

Belələri elə skirirləşir ki, varlı-dövlətli, kübar cəmiyyət adəminin mütləq Anyası, Sonyası olmalıdır, yoxsa o nə kişidir ki,

Danışırsan azğın-azğın, hanı qəsri-zərnigarın,
Hanni Anna tək barışnan, hanı Sonyatək Nigarın?

Sabir satiralarında Sonyaları, Annaları, sənəmim, lalənum, gülbədənim, mələyim, sərviqədəm, simtənim, dili pirmi-həmim adlandıırırdı. “İsmətli, vəcəhətli, məlahətli madamlar desələr rus ol, olarsan”, bu qeyrətdə müsəlmanlar lap adını da dəyişir. “İvan namın olar. Amalyanov (Yemelyanov) olar” və nə qədər ömrü olar uyub, yanağı rumyanalılara, o yerde işləyib qalarlar:

Annaları, Sanyaları yanlarıq,
Ay bərəkallah, nə gözəl canlanırıq!

Neynəyirlər Fatma, Tükəzbanları. Restoranlarda, klublarda pul səpələyən türk oğlu rus qızlarının hər birində bir dad, ləzzət görüb doğma yurdu, onu həsrətlə gözləyən Fatmanisələr, Tükəzbanları birdəfəlik unudur, “geri qayıtsam namərdəm” deyir.

Sabir şeirlərində hüquq və siyasi leksikaya aid olan demokrat, qlasni, duma, zakon, advakat, sasalim, (sosializm) qomissiya və s. sözlerini də böyük sənətkar məharəti ilə işlədir:

Sən də deyəcəksən, sasalım, ya ki democrat,
Bilmirəm necə dersiz.
Hər bir gedə bir az oxuyub, adəm olubdur,
Zakonu bəyənməz

Uşağıın gələcəyini revolver, patronlara bağlayan nadan valideyinləri Sabir onların öz dili ilə satira atəşinə tutur ki, "əvvəllər bir-birinə daş atıb savaşanlar,indi bir-birinə güllə atır,"-deyə ata oğluna nəsihət edir və onu bu işə həvəsləndirir:

Adətimiz daş idi, dava günü,
İndi revolverdi, dönüm başına.
Nagah olur gülləfəsan, partapat,

Bələ valideyinlər uşağıın, xususilə də oğlunun veyillənməsinə fərəhlinir, təki uşkola getməsin, "məzhəbi bir yanlıq edən" üçitellərə qoşulmasın, qonşunun oğlu kimi olsun:

Bu qonşunun oğlu geyib sallanır.
Qalustuku taxır, kraxmallanır.
Atasıda ona baxıb, hallanır.

Kim deyər ki, Sabir bu günün şairi deyil? Elə bil Azərbaycanda yüz ildə heç nə dəyişməyib. Bu gün də Anyalara, Sonyalara

Gözəlim,indi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalannı.

-deyən, lakin bir gün var yoxdan çıxıb, atıldığını "nə üçün keçdi əgyar əlinə yasəmənim"-deyə ahu-zar edib, onların cəqiyələ aşiqi-zar olduğunu, hətta onun qapısında dərban (keşikci) olduğunu, namusunu, şənini atıb zəlil olduğunu, eşq qulluqçusuna çevrildiyini, onu var edib, özünün yox olduğunu hiss etmədiyini bilə-bilə bu günə qalmışları nifratlıq qələməcə alır,

onun kölə ruhunu qamçılıyır, özünükünü qapılara dilənciliyi
salıb var-yoxunu barişnalara sərf edən, meyxanalarda vodka
vurub ona "ölübə" deyən rus damalarına satılan gənclərimizi
ayıldır. Anna tək barişnalara, Sonya tək Nigarlara uymamaga
çağırıır:

Ruhunu fəqirə versin, bəs acıdan ölsün Anna?
O məgər ki, Xansənəmdir qapılar dolana, ya rəbb??!

Onun satiralarında rus və rus dili vasitəsi ilə Azərbaycan
dilinə keçən sözlər o dövrün ədəbi dilinə, onun inkişaf xəttini
təsir etməyə bilməzdi.

M.Ə.Sabir yaradıcılığının bütün tədqiqatçıları din
xadimlərini "avam" adlandırır: Məncə, Nəcəfdə, Kərbalada və
digər din ocaqlarında 20-25 il təhsil alan mücteyidlər,
ayətullaları avam adlandırmaq, Qurani, şəriəti bilənlər
hörmətsizlikdir və Sabiri başa düşməməkdən irəli gəlir. Mən
Sabir yaradıcılığında bu münasibətə rast gəlməmişəm.
Rusiyada 2-3 il oxuyub Azərbaycana qayıtmış hər kəs
axndlara, bütün mollalara savadsız deyir. "Əsl müsəlmanam".
deyən şəxs müsəlmanın ali qanunlarını bilən adama avam
deməz. Sabirin hörmətlə yanaşlığı din xadimləri də var idi.

Bu məsələyə Sabir nəzəriylə yanaşacaq, o təkcə din
nümayəndələrinin yox, umumiyyətlə, yeni təhsil sisteminə
köhnə baxış, arxaik yanaşmanı tənqid edirdi.

Məsələn, məktəb sözü ilə yanaşı Sabir "uşkola" sözünü
də işlədir. Uşkola ən çox ruhanilərin, həmçinin elm, dünyəvi
təhsilin əhəmiyyətini dərk etməyən avam tiplərin nitqində
işlədirilir.

Əlbəttə, Sabirin zəngin yaradıcılığında işlətdiyi az
miqdarda rus sözlərinin və rus dili vasitəsilə Sabir dilinə daxil
olan əcnəbi sözlərin linqvistik təhlilərini vermək, bir məqalə
həcmində qeyri-mümkündür. Həm də bu addımın belə

genişliklə ilk cəhd olduğunu nəzərə alsaq, şübhəsiz, müəyyən qüsurlar da görmək olar. Onları görüb gelecekdə bu mövzunu davam etdirmək istəyən hər bir gənc tədqiqatçıya uğurlar arzulayıram.

Sabir milli şairdir. Necə ki, müəllim Mahmudbəyov, yazıçı Seyid Hüseyin və həmyerlimiz Məhdibəy Hacinski xalqa müraciətində yazmışdır: "Müqtədir şairlərimiz az olmayıb. Lakin bu gün milli şairimiz bircə Sabir Əfəndidir, - desək səhv etməmiş". Biz də elə bu fikirdəyik.

Резюме

Творчество М.А.Сабира тщательно исследовано во всем многообразии. Изучению использования М.А.Сабиром русских слов обращено недостаточное внимание.

В статье подвергается лингвистическому анализу слова русского языка, а также заимствованные слова из других языков, вошедшие в язык М.А.Сабира посредством русского языка.

Summary

In the article is researched all the directions of Sabir's works. One of the directions to research the using of Russian words in his works. It is noticed that the using of Russian words and the linguistic analyse of foreign words in Sabir's satires.

Açar sözlər – Ключевые слова – key words

Poetik istedad- поэтический талант – poetic talant

Məktəb-işkola- школа - schola

Satira atəşi- сатирическое разоблачение – strength of satire

Zəbani-rusi- русский язык – the Russiin language

Milli varlıq- национальная сущность- national being

Linqvistik təhlil- лингвистический анализ – linguistic analysis

Ədəbiyyat

1. Sabir xatirələrdə. (Toplayanı və redaktoru A.Zaimanov). Bakı.1982.
2. Ə.Cəfərzadə Sabir haqqında xatirələr. "Sabir xatirələrdə". Səh 81.
3. M.Adilov M.Ə.Sabirin dil və üslub xüsusiyyətləri haqqında bəzi qeydlər. "M.Ə.Sabir (məqalələr məcmuəsi)". Bakı. 1982.
4. Hophopnamə, "Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı" silsiləsindən. 2 cilddə. Bakı.2004.
5. T.Novruzov. Mirzə Ələkbər Sabir. Bakı. 1986.
6. Mirzə Ələkbər Sabir. (həyatı və əsərləri). Bakı.2003.
7. R.Məhərrəmova. Mirzə Ələkbər Sabirin dili. Bakı.1983.

Ələkbərov Sabir Murad oğlu,
pedaqoji elmlər namizədi, baş müəllim, iki metodik tövsiyə,
qırx elmi metodik məqalə və tezisin müəllifi,
AYB Şamaxı bölməsinin üzvüdür.

M.Ə.SABİR BÖYÜK MAARİFÇİ İDİ

M.Ə.Sabiri vaxt, zaman
bizdən uzaqlaşdırıldıqca biz
onun böyük şəxsiyyət, görkəmli
maarifçi və xalqımızın inkişafı
yolunda mübariz şair kimi gö-
rürük.

Əsrlər, qərinələr keçsə
də, Sabir unudulmamış və unu-
dulmayacaqdır. Çünkü o, peda-
qoji fikir, maarif, məktəb, təlim-
tərbiyə sahəsində zəngin irsə
malikdir. Sabirin amalı xalqının
maariflənməsi yolu ilə cəhalət
və avamlıq girdabından qurtarmaq idi.

Sabir hec bir şeydən cəkinmədən, xalqımızın qü-
surlarını şerlərində təsvir etmişdir. Təəssüflər olsun ki,
xalq icərisində olan bəzi nadanlar onun həqiqətə çağrışı-
na, qiymətli sözlərinə qiymət verməyərək, ona qarşı çıx-
mış, onu kafir adlandıraraq lənət oxumuşlar.

Sabir heç vaxt qaraguruuhun sözlərinə baxmayaraq tutmuş olduğu düz yoldan çəkinmədi, mübarizə apararaq qalib gəldi. Sabir yazdı:

Nə qəm, uğratsu da bir gün infaya zaman,

Mən gedərsəmsə də, məramim yenə dünyada durar!

Sabir geniş manada maarifçidir. O, yalnız məktəbyaşlı uşaqların tərbiyəçisi və müəllimi kimi məhdud dairədə qalmır. Sabiri yalnız bir məktəb müəllimi kimi qələmə verməklə, onun böyük maarifçi, içtimai xadimi kimi rolunu azaltmış olarıq. O, həm də, həm də geniş mənada müəllim və tərbiyəçidir. Sabirin şerlərinin xeyli hissəsi didaktiv səciyyə daşıyır. O, köhnə məktəbə, yanlış təlim-tərbiyə üsullarına qarşı, cəhalət və avamlıq əlehinə çıxmışdır.

Sabir gənc nəslin yeni üsulla tərbiyəsi və təlimi, mütərəqqi məktəb uğurunda mübarizə aparmaqla həyatdan uzaq elmi kəskin tənqid edərək qabaqcıl elmi fikrin təşkilatçısı və təbliğatçısı olmuşdur.

Şair məktəb, maarif, mədəniyyət sahəsində kiçik bir müvəffəqiyyətə sevinmişdir. Bu baxımdan "Şərqi-Rus" qəzetiinin nəşri ilə əlaqədar yazdığı şerdə qəzetiň nəşrini alqışlamış və qəzetiň vəzifələrini şərh edərək göstərirdi. Qəzet gərək dünyani işıqlandırsın, hər yerə nur saçın, hər bir sözü fayda versin, xalqa xidmət etsin, elmin, təhsilin təbliğatçısı olsun, çünki bu əsrдə elmsiz keçinmək mümkün deyil, şəriətdə də heç bir elm bizə haram buyrulmamışdır, qadağan edilməmişdir. Elmi

fikirlər bütün dünyani tutmuşdur, halbuki, biz ondan faydalana bilmirik.

Şairin yaradıcılığında 1905-1907ci illər inqilabi öz əksini daha qabarıq göstərir. Inqilabdan sonra mədəni-maarif sahəsində yaranan canlanma, bir sira xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranmasına, məktəblərin, kitabxanaların açılmasına qəzet və jurnalların nəşrə başlamasına səbəb oldu. Bu proseslər heç də mürtəce qüvvələrin ürəyindən olmamış, təlaş və həyacanlarını gizlətmirdilər. Sabir bunları görmüş və öz şerlərində ustalıqla təsvir etmişdir:

Səs ucalasdı, qoymayın!
Millət oyaasdı, qoymayın!
Rışteyi-dərsə, məktəbə...
Cümlə dolaasdı qoymayın!

İş yavalaasdı, qoymayın!
El uyuşub azanlara,
Gündə qəzet yazanlara,
Od vurulub qazanlara,
Qaynadı, daşdı qoymayın!
Həddini aşdı, qoymayın!

Sabir xalqın tərəqqi və inkişafı üçün gənc nəslin təlim və tərbiyyəsinə xususi əhəmiyyət verərək insan səxsiyyətinin formalaşmasında mühütin, tərbiyyənin və şəxsin daxili imkanlarını önə çəkmişdir. O, insan səxsiyyətinin formalaşmasında, dəyişdirilməsində, inkişaf etdirilməsində və daxili imkanlarının üzə

çıkarılmasında təbiyəyə daha yüksək qiymət vermişdir. O, təbiyyənin mütəşəkkilliyini, ardıcılığını, tələblə insan şəxsiyyətinə hörmətin birləşdirilməsini irəli sürür, insan doğulmuşların təbiyə olunmasını mümkün sayıır.

Sabir yazırıdı:

Ümmətin rəhnuması təbiyədir,
Millətin pişvası təbiyədir.
Təbiyyətlə keçir ümuri-cahan,
Hər işin ibtidası təbiyədir.

Şair elmlə, təlimlə və təhsillə bağlı olmayan təbiyyəni məğbul saymır. Öz övladının layiqincə təbiyə etməyən ana, valideyin adı daşımağa layiq deyil. Sabir təbiyyəni elmlə, həyatla bağlamaqla ona yeni məzmun verir, hamının təbiyə olunmasını mümkün bilir. İnsan təbiyəsi anlayışına insanın yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətlərinin daxil olduğunu göstərir. Sabirə görə insanın inkişafı onun yaşadığı şəraiti əks etdirən şüursuz proses deyil, şəraitə təsir edə bilər, etməlidir və dəyişməlidir.

M.Ə.Sabir özünün yeni insan təbiyyəsi haqqında fikirlərinin həyata keçirilməsində əsas vasitə təlimi hesab etmiş, böyük müəllimi S.Ə.Şirvaninin yolu ilə getmiş, xalq məktəblərinin sayını artırmağı, onun şəbəkəsinin genişləndirilməsini zəruri hesab etmişdir. O, dövründə mövcud olan köhnə məscid və mədrəsə məktəblərini kəskin təqnid atəşinə tutmaqla yeni tipli "Üsuli-Cədид" məktəblərinin yaradılmasını təbliğ etmiş, özü bu tipli məktəblərin təşkilatçılarından olmuşdur. Sabir

cəhalətdən, maarifsizlikdən, təhsilsiz, məktəbsiz qəflət yuxusunda yatmaqdan ölümü üstün tutmuşdur.

Sabir böyüyən nəslin məktəb vasitəsilə kamala çatmasını və vətənpərvər kimi böyüməsini arzu edirdi.

Bu arzuların yerinə yetirilməsi üçün "Məktəb şagirdlərinə tövhə", "Məktəbə təğrib" və digər şeirlərində məktəbin yüksək rolunu, elmsizlik və cəhalətin böyük bəla və bu bəlanının əlaci məktəb olduğunu göstərir. Orada səylə oxumağa, mətanət və səbat göstərməyə çağırır.

Sabir "Məktəbə təğrib" şerində yazır:

Dur məktəbə get oğlum!

Elm öyrən, imtahan ver,

Qədrini bil elmi fəzlin,

Elmin yolunda can ver,

Ey gözüm, ey-canım!

Get məktəbə, cavanım!

Sabirin fikrincə, elm xalqın sürəti halını göstərən ayinədir, elm bədəndə ruh kimidir, əgər ruh yoxdursa, bədən ölüdür. Elm vətənin şərəfidir: elm insanı şorəfləndirirsə nə üçün insan ona rəğbət göstərməsin onu öyrənməsin.

Lakin Sabiri əhatə edən mühit heç də belə düşünmürdü, əksinə elmə, təhsilə qarşı çıxırdı. Sabir göstərirdi; elmə, kamala ona görə fikir vermirlər ki, hər kəs öz cibini, nəfsini güdür. Onun belələrinə cavabı aşağıdakı şer parçasında daha aydın verilmişdir:

Dindirin əsr bizi dinməyiriz,

Açılan toplara diskinmeyiriz,
Əcnəbi seyrə balonlara çıxır,
Biz hələ avtomobil minmeyiriz.

Sabir müəllimə yüksək qiymət vermişdir. O, xalq müəllimlərini maarif cəbhəsinin döyüşçüləri sanmışdır. Xalqın mədəni inkişafında müəllimlərin xidmətini təqdim etmişdir. O, insana, xalqa xeyirxah xidməti ən müqəddəs vəzifə hesab edirdi. Müəllim təşəbbüskar olmalı, yaradıcılıklı işləməli elmin nailliyyətlərindən istifadə etmək bacarmalıdır.

O, müəllimin nitqinə, sözünə böyük diqqə yetirirdi. Sabir sözü səmanın günəçi, zülməti dağılış həqiqət nuru, fikir sahiblərini gözəlliyi məftun edək qüdrətli silah hesab edirdi.

Sabir müəllimdən millət, xalq uğrunda canavar verməyi tələb edirdi.

Sabirin əsərlərində əxlaq tərbiyyəsinə, vətənpərvərliyə düzgünlük və doğruçuluğa, dosluq və yoldaşlığı böyüyə hörmət və s. keyfiyyətlərə yüksək qiymət verilir. O, vətənə, xalqa xidməti hər şeydən üstün tutur, xalq xidməti adamların mənsub olduğu və tutduğu vəzifələr ilə deyil, gördüyü konkret əməli işlə qiyətləndirmək tələb edirdi.

Sabir uşaqlar üçün çox şerlər yazmışdır. Onun uşaq şerləri məktəbliləri vətənpərvər, humanist əməksevər, əsil dost, doğrucu olmağa, böyüyə, ata-anayı hörmət etməyə çağırır.

Sabir ailə tərbiyəsinə, ailənin məktəblə əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verərək deyirdi ki, valideyinlər övladlarının tərbiyəsi üçün tam məsuliyyət daşımalıdırılar. O, düzgün ailə tərbiyəsini valideyinlərin xoşbəxtliyi adlandırır, ailədə düzgün tərbiyə verməyən valideyinləri kəskin tənqid edirdi.

Sabir sağlam düşüncəli, vətənpərvər, millətsevər, əməksevər, insan tərbiyə etmək üçün valideyinlərin elm öyrənib savadlanması zəruri sayırdı.

Sabirə görə, əsil insanın tərbiyəsi insanın azad yaşadığı cəmiyyətdə mümkündür. Sabir bunu görürdü.

Sanma əzzikcə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmənlıq olur,
Qarışqdır hələlik millətin istedadı-
Ələnirsə, safi bir yan, tozu bir yanlış olur
Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağı yağ üstə çıxır, ayranı ayranlıq olur.

Ədəbiyyat

1. Əziz Mirəhmanov "Sabir", Bakı, 1958
2. Müasirləri Sabir haqqında. Bakı, 1962
3. Ə.Cəfərzadə, Sabir, Bakı, 1989
4. Ə.Seyidov. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən, Bakı, 1989
5. Yusif Talibov və başqaları Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi, Bakı, 2000
6. A.Bayramoğlu. Şamaxıda maarif və maarifçilik, Bakı, 1997

7. A.Bayramoğlu. Sabir ,Bakı. 2001

Summary

In scientific article is researched that Sabir was not only well known poet and he was a great teacher at the end of X:X centure. He made all his supreme effort in the sphere. M.A.Sabir is criticized by parents which these parents wanted not to go and not to teach their children at school.

Резюме

В статье разработанна велики поета как он, учитель конца XIX вске Азербайджане. Он уложил, огромное усилие в этой сферы. В сатирических произведениях М.А.сабира критикованна те родители, которые своих детей запретил даже пройти мимо школы, не то что, учиться там.

Açar sözlər - Ключевые слова – Key words

inqilabi satira – революционная сатира-revolutionary satire
demokratik ideya – демократической идея-democratic idea
yeni məktəblər – новые школы-new schools
təhsilin yeniləşməsi – обновление образования

Vəliyev Əzizəğa Muradxan oğlu,
coğrafiya elmləri namizədi, baş müəllim, respublikanın
əməkdar müəllimi, 40-a qədər məqalə, tezis və iki kitab,
bir metodik tövsiyə və bir programın müəllifidir.

M.Ə.SABIRIN ƏSƏRLƏRINDƏ COĞRAFI HADISƏLƏRİN TƏSVİRİ

Bəşəriyyətin görkəmli insanları haqqında, onların yaradıcılığı barədə həmişə elmi tədqiqatlara ehtiyac olmuşdur. Belə insanların sırasında böyük satira və humor ustası M.Ə.Sabirin xüsusi yeri var. Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının möhtəşəm sənətkarıdır. Onun "Hophopnamə" sini "ensiklopediya" adlandıranlar yanılılmamışlar. Çünkü dövrün ən böyük ictimai, siyasi hadisələrindən tutmuş, xırda məişət cizgilərinə qədər hər şey burada əksini tapmışdır. Dövrün tələbi ilə intişar tapan qarşısalınmaz "güclü maarif seli"nin "Hophopnamə" də keçən güclü axını da diqqətəlayiqdir.

Bu axın içərisində Sabirin coğrafiya elminə, coğrafi anlayışlara daha geniş meydan verdiyi hiss olunur. Dəfələrlə səyahət etmiş, Qafqaz, İran, Orta Asiyani dolanmış sənətkarların əsərlərində Avropa, Azərbaycan, İran, Türkiyə, Rusiya, İraq, Yəmən, Almaniya, Çin, Yaponiya, Mancuriya, Krim, Kirid, Şirvan, Qarabağ, Qobustan, Rey, Təbiristan, Zəncan, Keşkan və s kimi qıtə, dövlət və vilayət adları. Nil, Fərat, Nazır, Zoğolavay. Pirsəid kimi çay adları. Moskva, Berlin, Potsdam, London, Məkkə, Yəsrib (Mədinə), Bakı.

Tiflis, Səmərqənd, Buxara, Tehran, Təbriz, Ərdəbil, Həmədən, İsfahan, Qəzvin, Qafqaz (Vladiqafqaz), Gəncə, Şuşa, Şəki, Şamaxı, Səlyan, Kürdəmir, Ağsu və s. kimi dünyanın böyük və kiçik şəhərlərinin Kürdəmir, Avaxıl, Qızmeydan, Mədrəsə Kərkənc, Ərəbşahverdi, Pirhəsənli, Padar və s. kimi kənd adları çəkilir, bu və ya digər şəkildə coğrafi, tarixi, etnoqrafi məlumat verilir.

Güclü təbii fəlakət olan zəlzələ, onun yaratdığı dəhşətlər uzun zaman zəlzələ fəlakətinin dəf etmək üçün insanların gərgin zəhmətinin real təsviri XX əsər sənətkarlarından Sabirə məxsusdur. A.Səhhətin "Şamaxı zəlzələsi" şerisi, Vladimir Şufun "Səlimə" poeması bu mövzuya yazılsa da romantik üslub bu əsərlərə bir gerçəklilik, mücahitliyi gətirmiştir. 13 fevral 1902-ci ildə 9-10 bal gücündə (1, s 24) Şamaxı zəlzələsinin təsvirinə həsr olmuş iki hissəli 82 bəylik mənzumə bu baxımdan son dərəcə əhəmiyyətlidir. Birinci hissə zəlzələyə kimi təbiətin və insanların fərəhini təsvir edən kiçili girişdən ibarətdir: Dəlv (Dolça) bütçündəki günəş yera biki hərarət və işıq verdiyi üçün adamlar qış sıxıntılarından sənəx xilas olmuşdur.

Bunun ardınca zəlzələ anını təsvir edən 6 bəytlik ikinci hissə gəlir. Gözəgörünməz təbii fəlakət coğrafi anlayışların dərəcələri belə təsvir edilir.

Hadistani-zəmanədən nagah,
Əsdi bir şiddət ilə badi-siyah.
Düşdü bir özgə halə bu aləm,
Napədid oldu nəyyiri əzəm;
Bəhri-simab tək zəminü zəma
Cəmbüsə gəldi, qopdu bir tufan;
Etdi bir növ zəlzələ dili-xak,
Az qalırkı ki, sinələr ola çak.

Burada “ani vahiddə” zəmanə hadisələrində gözlənilmədən, qəflətən qara yelin əsməsi ilə böyük Günəş

görünməz olması, yerlə gøyün “bəhrisimab tək” (cizə dənizi) tədricən hərəkətə gəlməsi və nəhayət, tufan qopması, “dili-xakın” (maqmanın) zəlzələ etməsi ardıcıl verilmişdir. Daha sonra bu təbii fəlakətin dürüst vilayəti tərmər oldu, elə bil göylər şaqşalanıb yero töküldü.

Şerin sonraki hissəsində yanğınların baş vermesi “bəla bəla üstən” nazil olması, iki min adamın hələki söylənilir. Mənzumənin II hissəsində H.Zərdabinin, “alicənab komitetlərin”, Bakı sənətkarlarının, “Əhli-Qafqazın”, “Əhli-Rusyanın”, “Sakini-Kişvəri-Vladiqafqaz” in köməyindən sağ qalanların müsibətindən bəhs edilir.

1906-1908-ci ildə yazdığı məqalələrdən dördündə əhalinin zəlzələdən çəkdiyi zillətdən danışılır. 1892-ci il zəlzələsində də indiki zəlzələnin ağır nəticələr vermiş təbii fəlakət kimi qiymətləndirir.

Şəhər mərkəzindən kənara keçməyə, orada ev tikməyə məcbur olan adamlara çox cüzi kömək edildiyi (250 min), təmir olunan evlərin etibarsızlığı, ianə pullarının lüzumsuz işlərə sərf olunduğu xəbər verilir. (2.s. 157-159).

A.Səhhət 1906-ci ildə yazdığı “Şamaxı zəlzələsi” şeirində “bir neçə ərbabi-zəmanə” yarımlı milyon ianə pulunu uddu (bəl etdi) deyirdi (7.s.14).

Sabir yazırkı ki, şəhərdə təmir işləri, su anbarı, yanğından mühafizə tədbirləri, tamam elatin və köçərilərin ən əhəmiyyətli yol olan Hacı ağa Rəhim bəy köprüsünün –“məşhur beş-üzlü körpünün” bərpası işlərilə şəhərin naçalniki kapitan Fyodorov çox maraqlanır (2.s.165-166). Lakin sonraki yazınlarda bu mühüm körpünün təmirsiz qaldığını təəssüflə xəbər verir (2.s.210).

1910-cu ildə yazdığı bir satirasında Təbriz zəlzələsinə (4.XII. 10 6-7 bal) İran hökmətinin soyuq münasibətini də ifşa etmişdir:

Gərçi xud zəlzələ Təbrizə bir az verdi zərər.

Şərqi İranda çoxun həm elədi ziru zəbər.

Əsərlərində çoxlu şəhər, ölkə, çay, vilayət adı çəkildiyini qeyd etmişik. Şairin bəzi əsərlərində bir bənd içerisinde 8-11 belə coğrafi anlayış işlədir:

Asudalıq bu saat yerdən göyə cahanda.

Var isə vardır İranda hər məkanda:

Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,

Qeyrətli Şahsevəndə hər anda, hər zamanda,

Lorlarda, Şix-gözəldə, kəşxanda, İsfahanda,

Tehranda, Ərcüməndə, kabnetdə, parlamada

(5, s.34)

Bu bənddə İran irticasının xəritəsi təsvir olunmuş, onun mərkəzində “əncüman”, “kabnet”, “parlaman” durduğunu söyləməklə həmin ictimai anlayışların təsir dairəsini çizmişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciətlə yazdığı “Çapma atını, girmə bu meydana, a Molla!” satirasında yağışı atmosferin təbii proseslərindən hesab edən şair müsəlmani, yərin öküz üstündə dayandığını söyləyən köhnə təsəvvürləri qəbul etmir, onlara gülür. Coğrafiyanı “elmi-hesab”, “elmi-riyazi”, “elmi-məsahi” (həndəsə) ilə bərabər tutur, məktəblərdə tədrisini vacib sayır:

Gahi yağışı, gahi müsəllani danırsan,

Gahi öküzün üstə bu dünyani danırsan...

Coğrafi nədir, elmi-hesab, elmi-riyazi,

Ya elmi-məsaħət edə təqsimi-ərazi (5, s. 126)

Mollaların, köhnə təlim üsulundan ayrıla bilməyənlərin dünyəvi elmlərə nifratını verərkən də Sabir coğrafiyanı əsas elmlər sırasına daxil edir:

Milyonerlər, o gözəl fikirli ərbabi-düha,

San-Peterburqda etmişlər əcəb bir şura

Ki, müsəlinanlar açan bunca məkatı nərəva
Oxuyub həndəsa, təlim edələr coğrafiya
(2, s. 13)

Etməyir məclis əgərçi bunlara ətfi-nəzər.
Çünki işlər hələ bir növ zərafat görünür.
(4, s. 50)

Kurdəmir ilə Ağsu arasında Nazır çayında körpü olmadığından çay suyunun hər ildə yüzlərlə can və millərlə mal tələf etməsindən danışır və Rusiya hökumətindən narazılığını bildirir (2, s.181-182). Başqa bir məqaləsində “sərdari-əkram” Vorontsov-Doşkova Nazır çayı (Ağsu çayı) üstündə körpü tikilməsindən ötrü telegramla müraciət olunduğu söylənilir. (2.s.183).

Sabir məqalələrində Şamaxıya dəmir yolu çəkilməsi zərurətindən (2.s.188). 1908-ci ildə yazdığı bu məqalədə bu çayın hələ də körpüsüz qaldığından, XX əsr kimi tərəqqi əsrində dünyani “istirahətlö” gəzmək mümkün olduğu halda onun dəhşəti dünyanın beş qıtəsində görünməmiş hal kimi qiymətləndirilir: “Bütün qıtə atı-xəmseyi-ərzi istirahət ilə, ənniyyət ilə gəzmək mümkün olduğu bu əsri-hazırda Kürdəmirdən Şamaxıya, Şamaxıdan Kürdəmirə əzimət edəcək olan müsafirlər bu nəhrdən əmin ola bilməyirlər” (2.s.208).

Bu fəlakətin böyüklüğünü göstərmək hökumət dairələrini körpü tikintisinə sövq etmək məqsədilə yazar: “Hansı ildir ki əhali malən və nüfusən bu nəhrə qurbanlar verməyiblər?.

Nili-mübarək hər sənə Misirlilərdən bir qurban olmaqla qonaət edirmiş.. . bu namübarək nəhr ildə bizdən yüzlərcə qurbanlar alır da qani olmur” (2.s.208). Daha sonra deyirlər ki, həzrəti-Ömərin tikdirdiyi körpü misirliləri qurban verməkdən xilas etdi.

Pirsəit (Pirsaat), Zoğalabad (Zoğalavay) çayları üstündə körpü olmadığından xalqa böyük ziyan dəydiyini Sabir dərin təəssüflə xəbər verir. (2.s.210).

Şirvanın Kürdəməc, Avaxıl, Nağaraxana yaylaqlarında tufandan çoxlu davar, iri buynuzlu mal qara, at və ularq tələf olduğu da həmin məqalədə qeyd etmişdir (2.s.209).

“Üsuli-cədид” məktəblərinə, onların təlim sisteminde dünyəvi elmlərə geniş yer verilməsini Sabir bir çox əsərlərində müdafiə etmişdir. 1909-cu ildə yazdığı “Vah! Bu imiş dərsi-üsüli-cədид” satirasında həmin məsələ daha geniş şəkildə əksini tapmışdır. Bu satırada cahil atanın dili ilə biologiya, ədəbiyyat və dil, bədən tərbiyəsi, nəğmə, coğrafiya dərsləri, “lağlağa” adlandırılır. Lakin bu “lağlağa”nın mərkəzində coğrafiya dərsi dayanır. Çünkü cahil atanın donuq, köhnə təsəvvürləri ilə planetlər haqqındaki yeni təsəvvürlər, doğurdan da güləməli əcaib görünür. Coğrafiyanın çürük dini təsəvvürləri vənəb dağıtdığını bilinçə coğrafiya müəllimini “kafir” adlandırır.

Düz yeri bir yumpyumru bir şey sanır,
Həm də deyir sutkada bir fırlanır.
Ay dolanır, göy dayanır, gün yanır,
Kafirə bax, gör nə bədimandı bu!
Dur qaçaq oğlum, baş-ayaq qandı bu!

Coğrafi anlayışlarının yaratdığı dəhşət şərin sos misralarında da özünü göstərir:

Müsəlmani kafir qalan
Xaneyi-küfrəndi bu!... (5.s.212-213)

Şairin əsərlərində “vulkan”, “küreyi-ərz”, “zəlzələ”, “Şərq”, “Ərsayı-Şərq”, (Uzaq Şərq), “dərya”, “ümman”, “qıtə”, “ati-xəmseyi-ərz” kimi coğrafi anlayışlar göstərir ki Sabir coğrafiya elminə mükəmməl bələd imiş. Təkcə ədəbiyyat dərslərində deyil, coğrafiya dərslərində də Sabirin şerlərində yeri gəldikcə parçalar söyləməklə yer səthinin quruluşu, orada

gedən müərəkkəb tektonik proseslər haqqında təsəvvür yaratmaq olar.

M.Ə.Sabir təbiətin əsl mahiyyətini coğrafi hadisələrlə qarşılıqlı əlaqələrdə izah edir, obyektiv aləmin inkişaf qanuna uyğunluqlarını, coğrafi təbəqənin bütövlüyünü göstərir.

Coğrafiya dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadə edilməsi şagirdlərin fəallığını artırır, nitqi inkişaf etdirir və estetik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bu iş həm də coğrafiya və ədəbiyyat fənləri arasında əlaqə yaratmaqla tərbiyənin kompleks şəkildə aşılanmasına imkan verir.

Ədəbiyyat

- 1.Хайн В.Е. Общая геотектоника М.Ф. "Недра", 1964.
- 2.Щукин Н.С. Общая геоморфология М.Издательство МГУ, 1964.
- 3.Şubayev A.T. Ümumi yerşünəşliq. Bakı, 1986.
- 4.Я.Султанова. Землетрясения Азербайджана, Гяндзлик, Bakı: 1969
- 5.M.Ə.Sabir, "Hophopnamə", I cild, Bakı, 1962.
- 6.M.Ə.Sabir, "Hophopnamə", I cild, Bakı, 1965
- 7.A.Səhhət. "Əsərləri", I cild, 1975

Резюме

В статье рассматриваются вопросы обучения и преподавания географии в произведениях М.А. Сабира, занимающего особое место среди сатириков мировой литературы.

Здесь наряду с поэтическими взглядами анализируется богатство научных взглядов, также полнота его отношений географическим названиям

The geographical events is Sabir's work
Valiyev A. the candidate of geography sciences

In scientific article is told about geographical events in Sabir's satire: His poetic thinking and his different scientific outlook, the attitude of the geographical names is researched in the article.

Açar sözlər - Ключевые слова –key words

1. Coğrafi hadisə - Географическое слово
Geographical even is (accident)
2. Zəlzələ - землятресение - earthquake
3. Təbiət - природа - nature
4. Körpü - мост - bridge

Mikayılov Şasəddin Sabir oğlu,
fəlsəfə elmləri namizədi, baş müəllim,
bir monografiya, iyirmi beş elmi məqalə və
tezisin müəllifi, AYB Şamaxı
bölməsinin üzvüdür.

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN FƏLSƏFI FIKRİNİN FORMALAŞMASINDA M.Ə.SABIRIN MÖVQEYI

XIX- XX əst Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixində kefiyyətcə yeni bir dövr yarandı. Məlumdur ki, bu hər şeydən əvvəl orta əsrən yeni dövrə keçidlə bağlı idi. Köhnə iqtisadi münasibətlərin sarsılması və yeni iqtisadi, ictimai və sosial münasibətlərin yaranması məhz mənəvi dəyərlərin yeniləşməsinə gətirib çıxardı. Təbiətə, cəmiyyətə və bütövlükdə dünyaya olan yeni baxış Azərbaycanda fəlsəfi dini və elmi dünyagörüşünün yeniləşməsinə zəmin, şərait yaratdı. Fəlsəfə və digər ictimai elmlər sahəsində yaranan mütərəqqi ideyalar cəmiyyət həyatın güclü təsir göstərirdi. Azərbaycanda orta əsrlərdən qalan bəzi ənənələr dövrün təlabatı baxımından zamanla uyğunlaşsa da, əsas hissəsi köhnələrək aradan çıxdı. Bu vəziyyət gerçəkliliyin bir çox sahələrində, habelə ideologiyada, təfəkkürdə baş verdiyindən elm ocaqlarında, təhsil müəssisələrində, bir sözlə, cəmiyyətin bütövlükdə mənəvi dünyagörüşündə baş verirdi. Lakin yeni ənənələrlə yanaşı cəmiyyətin mənəvi həyatında gerilik hələ də öz gücünü

saxlamaqda idi. Dəqiq elmlərin tədrisi səviyyəsi çox aşğı olmaqla yanaşı, eyni zamanda din və şəriət elmlərindən də bəhə olunurdu.

Zaqafqaziyada 1802-ci ildən rus-tatar, (Azərbaycan) məktəblərinin fəaliyyəti artıq mövcud idi. Təxminən, 30 il sonra Bakıda, Şamaxıda, Gəncədə, Şəkidə və Naxçıvanda qəzə məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Çar hökumətinin başlıca məqsədi inzibati idarələr üçün məmurlar hazırlayıf ruslaşdırına siyasetini həyata keçirmək idi. Belə bir siyaset həyata keçrilsə də, eyni zamanda, mütləqeqqi və vətənpərvəziyalıların yetişməsinə də səbəb oldu ki, bu da, Abasqulu Əli Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, İsmail bəy Qurtqaşınlı, Mirzə Fətəli Axundov, Nəcəf bəy Vəzirov, Həsən bəy Zərdabi, Məmməd Mövsüm Nəvvab, Zeynəlabidin Şirvani, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir kimi millət fədailərinin dünyagörüşündə yeni mənəvi sferanın formalaşmasına səbəb oldu. Bu dövrdə dünyagörüşü islam dininə uyğunlaşdırılmış bir klassik fəlsəfəyə əsaslanırırdı. Bu dövr mütəfəkkirləri fəlsəfədə varlığın peripatetik və panteist prinsiplərini islam əhkamlarının şərhi kimi tətqiq edirdi.

Lakin XIX əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycanda kapitalist sənayesinin inkişafı insanlarda əqli və mədəni inkişafı yaranması, dünyəvi biliklərin yayılması köhnə ideyaları və bəxşları sıxışdıraraq, Avropa düşüncə tərzinə olan maraq dairəsini genişləndirdi. Təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisələrin obyektiv qanuna uyğunluq prizması izah olunmağa başlanırdı.

XIX-əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan fəlsəfi fikrinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri də dincə münsiibət idi. Aydınındır ki, orta əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfəsi təbiəti və insanın dünyəvi varlığını əsas şərt kimi qəbul edirdi. Bütün ictimai bələlərin savadsızlığının, nadanlığının əsas səbəbləri və

kökü insanın özündə axtarılırdı. İslamda ümum bəşəri dəyərlərə hörmət və ehtiram hissələri güclənirdi.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alsaq, açıq demək lazımdır ki, məhz bu dövrdə insanları yeni düşüncə tərzinə səsləyən, ictimai bərabərsizliklə barışmamağa çağırıan Sabir fəlsəfi dünyagörüşündə çox böyük və rəngarəng məntiqi məzmunu malik olan mütərəqqi, hūmanist əxlaqi dəyərlərə rast gəlirik. M.Ə.Sabir yaradıcılığında dinə münasibət məsələsi çox təssüflər olsun ki, Sovet dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ateizim metodologiyasının istiqaməti baxımından əsaslandırıldığından M.Ə.Sabir dünyagörüşünün həqiqi və əsl görüntüləri təhrif edilmişdir. Ədibin yaşadığı dövrdə cəmiyyətin bütün sosial təbəqələri illüziyativ dini sferaya bürünmüştür. Dinə yox, fanatizmə qarşı mübarizə aparan ədib özünü çox böyük bir inamla həqiqi müsəlman kimi bəyan etmişdir. Onun yaradıcılığındaki "Əşhədü billah əliyyül əzim" misralı şerində özünü həqq sevən, Sahibi-iman, şia, sünni, sufi olub olmamasından asılı olmayaraq əsl müsəlman olmasını elan edir:

Əşhədü billahi əliyyül əzim,
Sahibi-imanəm, a Şirvanlılar!

Yox yeni bir dinə yəqinin mənim,
Köhnə müsəlmanam, a Şirvanlılar!

Ümməti- mərhuməvü məğfur ilə,
Əmrədəyəm taati-məzbur ilə,

Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-Quranəm, a Şirvanlılar! [1]

Onun dini dünyagörüşünün daha mühüm istiqamətlərindən biri də islam dinin tərəfdarlarının pak, saf qəlbli, inamlı

olmasına işaret edir. O İslama xələl gətirən pərakəndəlik və parçalanmadan uzaq olmayı, heç bir məzhabdən asılı olmayaraq, dini birliyi təbliğ edərək göstərir ki, məzhabələrin qaldırılması və gücləndirilməsi ideyası qardaşları bir-birindən ayıra bilər. Onun "Müəllimlər siyezdi" adlı şerini nəzərdən keçirdikdə görürük ki, mövhümət əleyhinə olan mübarizə və islamın demokratikləşdirilməsi və hümanist dəyərlərin doğru və düzgün şəkil-də dərək olunması onun dini dünyagörüşünün ayrılmaz hissəsidir:

Lakin bu yamandır ki, iki məzhabə rəğmən
Bir məsələ üstündə də göftar olacaqdır.
Sünnilik ilə şəliyi qaldıracaqlar,
İslamə yetib rəxnə xəlaldar olacaqdır. [1]

İslam dinin möhkəmliyini və qüdrətini arzu edən şair özünün "Neyləyim, ey yay!" adlı şerində də islamın tərəfdarlarının bir bayraq altında birləşməsini istəyir. Sabir bu və ya başqa əsərlərində əsas etibarilə avam xalqı aldadan bəzi firıldaqçılar və müftəxorlara qarşı mübarizəyə çağıraraq cəhalatdan uzaqlaşdırmağa çalışmışdır. XVIII əsr məşhur fransız filosoflarından biri demişdir: "Cəhalət, fikri tənbəlliğindən..., insanlar şeylər haqqında özlərinin bir təsəvvürü olmadığından, bu şeylər haqqında görüş sistemləri yarananların təsiri altına düşürlər" [2]

Məlumdur ki, islam dini elm mahiyyəti ilə maarif və mütərəqqi ənənələrin, yayılması uğurunda mübarizə aparan və ona kömək edən bir din olmuşdur. "Hophopnamə"nin Onun şerlər bölməsində verilən "Elmə təqib" əsərində yeni nəsl mədəniyyətə, xoşbəxtliyə, çatımaq yolunda, ancaq elm vasitəsilə müvəffəq olmağa çağırır:

Elmin izzəti payidar olur,
Cəhlin nikbəti canşikar olur:
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,

Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zamanıdır!
Oxumaq hər adəmin adəbi nişanıdır! [1;]

M.Ə.Sabir tərbiyə məsələsin də çox diqqətli olmuşdur. O, gənc nəslin tərbiyəsi haqqında daim düşünərək tərbiyənin ana bətnindən, ana qucağından başlanmasını çox zəruri hal kimi qəbul etmişdir. Sağlam təfəkkürlü nəsl yetişdirmək onun ümddə olan arzularından biri olmuşdur:

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir.
Millətin pişvası tərbiyədir,
Tərbiyatla keçir ümuri-cəhan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir; [1;]

O, tərbiyənin əməkla əlaqəsini əsas şərt hesab edərək səadətin, xoşbəxtliyin, ləyaqətin əmək üzərində qurulmasını, uşaq zövqünə uyğun bir dil ilə belə ifadə etmişdir;

Kim ki, qeyrətlə zəhmətə alışar,
Kəsbi-irfanə ruzi şəb çalışar,
Zəhməti mayeyi səadət olar,
Yaşadıqca həmişə rahat olar.
Kim ki, tənbəlliyyə məhəbbət edər,
Keçirər vaxtını cəhalət ilə,
Bütün ömrü keçər səfəlat ilə! [1;]

Bütün varlığı ilə həyata bağlı olan Sabirin fəlsəfi baxışlarında ictimai və sosial mühitin inikası real şəkildə öz əksini tapmışdır. Məlum olduğu kimi, fəlsəfi düşüncə və ya təfəkkür o zaman güclü və sağlam olur ki, o, real varlıq ilə birləşsin. Fəlsəfə dünya görüşü baxımından təbiətdə, cəmiyyətdə baş verən belə bir dialektik ziddiyyətlərin

mübarizəsi olmasa, idraki mənəvi inkişafdan söhbət get bilməz. İşiq və qaranlıq, xeyir və şər, gecə və gündüz, həvəs ətalət kimi digər dualist təsəvvürlərin mübarizəsi olmasa, inə öz həyatını və mənəvi dünyasını dərk edə bilməz. İnsanlıq xəcalətdən, kədərdən, xətadan, bələdan, səfalətdən qurtarmış üçün Sabir özünün fəlsəfi poetik təfəkküründə dualist anlayış olan həvəs və ətalət kimi anlayışları qarşı-qarşıya qoyaraq, miyyətdə insanın mənəvi dünyasında inkişaf axtararaq, insanlıqın həyatda şərəf və ləyaqətlə yaşamaq uğurunda mübarizəyə qırılmışdır. O, insanların fəaliyyətsizlikdən qaçmağa ruhlandırmışdır.

Həvəs şövq eylər insanı həyatə,
 Ətalət cəlb eylər şəxsi məməta,
 Həvəs islal edər zatı səfaya;
 Ətalət mübtəla cylor bəlaya;
 Həvəs pirayeyi - əqlü hünərdir,
 Ətalət mayeyi – iczü kədərdir,
 Həvəsdən Nəşət eylər həp fəxarət;
 Ətalətdən törər min-min xəcalət; [1;]

Görkəmlı yazıçı Yusif Vəzir Sabirin qaynayıb dağ mənəvi dünyasını belə müəyyənləşdirdi: "Sabir filosofdur mürəbbidir hamısında da səmimidir" [3]

Sabir fəlsəfi baxışlarında ictimai mədəni tərbiyət əhəmiyyətinin düzgün istiqamətinin qeyd edilməsi yatmış şuruların oyanmasında ancaq tərbiyənin böyük rolunu görmüşdür.

Sabirin mübarizə apardığı məsələlərdən biri də qadın olan hümanist münasibətidir. O hətta şeirlərinin içərisindəki bəneçə misrada həm adı, həm həyatı sözlərlə insanı düşündürən acılı və yaralı hissələri çox böyük məntiqlə açıqlaya bilir. Kişi ilə qadın arasındaki bərabərsizlik hüququnun olması, qadına əşya halına salınması, siğə adı ilə gündə bir arvad almaq kiç

ictimai haqsızlıqlar Sabiri qadın azadlığı uğurunda mübarizəyə sövq etmişdir.

Onun "Məsləhət" şerinin fəlsəfi anlamı ictimai fikir dairəsinin genişliyi yiğcam bir sujetin qurulmasıdır. Bu sujetdə qadına olan çirkin niyyətli münasibətləri yaranan insanlara qazəb və ikrah hissini olmasını görürük.

Molla, sənə eyləyirəm məsləhət:
Söylə görüm evlənim, evlənməyim?
Artıq sinnim eyləyibdir güzəşt,
Bir qız alıb, evlənim, evlənməyim?..[1;]

Daha sonra Sabir hətta özünün ilk yaradıcılıq dövründə bələ qadın gözəliyini və xoşbəxliyini qiymətləndirməyənlərə qarşı mübarizə apararaq "Xosrovi-hüsnün, əzizim, sən imişən tacı" adlı şerini yazır;

Xosrovi- hüsnün, əzizim, sən imişən tacı,
Xublar cümlə sənin dərgəhinin möhtaci,
Qabi- qövseyi qaşın, leylatül-isra zülfün,
Tapmışan mərtəbeyi- hüsnidə sən meracı.[1;]

Sabir Şərqdə qadına olan hümanist münasibət məsələsini rəngarəng bədii təsvir və ifadə vasitəsi əsasında orjinal çizgilər şəklində yaratmışdır.

Sabirin fəlsəfi təfəkkür dünyasında insanı düşündürən məsələlərdən biri də insan və təbiət münasibətləridir. İnsanın təbiətlə mənəvi dəyərlər baxımından birliyi onun ifadə etdiyi "Təbiət insan kimi gülür" deməkla insanın gülən üzünü təbiətin üzərinə köçürməkla demək istəyir ki, təbiət gülərsə insanda gülər. Buradan bələ bir fəlsəfi baxış yaranır ki, insan qanı, canı və ruhu ilə təbiətə bağlıdır və ya onun tərkib hissəsidir. Bu deyilənlərlə yanaşı, Sabir uşaqların təbiəti düzgün dərk etməsi, gözallıkların düzgün şəkildə qiymətləndirilməsi məsələsini

"Ağacların bəhsî" adlı mənzum hekayəsində öz əksini tətəpər.

Alma, palid, şam ağacı hal ilə,
Eylədilər bəhs bu minval ilə;
Başladı tərifə palid qamatın.,
Öydü özün, zorbalığın halətin. [1;]

Ağacların hər birinin özünü öyməsi, biri zorakılığdan, ucalığından, digərləri dadlı, şirin, xeyirli etirli meyvələr dən, digərləri həmişə yaşıl olmasından, eləcədə heyvanat mində şəxsləndirilmə - çox zəhmətkeş olan ari və qanışqar şəxsləndirilməsindən söhbət açan Sabir məhz bu fikirləni müsbət mənada insanları təbiətin səsinə qulaq asmağa çağırı.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrin M.Ə.Sabirin özünəməxsus rolu olmuşdur. M.Ə.Sabir çox yaş bilirdi ki, dünyanın qabaqcıl xalqları ilə ünsiyyət qurmadaan dünya mədəniyyəti xəzinəsindən bəhrələnmədən cəmiyyət inkişafından söhbət gedə bilməz. Sabir fəlsəfi dünyasında milli özünü dərk milli dil, milli mədəniyyət, milli təhsil kimi məsələlər qətiyyətlə ifadə olunur və bu da cəmiyyətin mənənə dünyagörüşündə maarifçilik, hər şeydən əvvəl mənəvi simav adət-ənənələrin formallaşmasında milli mənlik şürunç oyanması başlıca şərt idi.

Zaqafqaziya qəzetində yazılmışdır: "Milli bəşəriyyətçin sədd ilə təcrid etmək olmaz, bu nadanlıqdır, cyni zamanda ayrıca müstəqil və orjinal forma olan millət ideyasını məzə etmək olmaz...."¹⁰

Təqdirə layiq olan Sabir dünyagörüşü bu günümüzdə həmahəng səslənərək aktuallıq kəsb edir.

Ruhum, ey şahbazi- ülviyət,
Hümmətim tək fəzada pərvəz et! [1;]

Summary

In the scientific article is dedicated to Sabirs world out look about the philosophy activity and his public education. It is discussed the formation of world out look and the human attitude of the religion and nature in his public education.

Резюме

В статье нашло свое отражение вопросы формирования гуманистических взглядов и идеи просвещения великого поэта М.А.Сабира в философских мировоззрениях Азербайджана. Рассмотрены вопросы морального формирования народа, гуманистическое отношение передовых взглядов к человеку, природе и религии

Açar sözlər-Ключевые слова-Key Words

1. Dünya görüşü – мировоззрение – world out look
2. Humanizm – гуманизм – humanism
3. Tərbiyə - воспитание-education
4. Təbiət – природа-nature
5. Din – религия – religion
6. Təfəkkür – мытиление - thinking

Ədəbiyyat

- 1.Sabir, Hophopnamə. Yaziçi, 1980.
- 2.M.Məmmədov. Sabir. (Mübahisələr, həqiqətlər), Bakı, Yaziçi, 1990.
- 3.M.Ə.Sabir. Məqalələr, məcmüələr, Bakı, 1962.
- 4.Zaqafqaziya qəzeti. 25 fevral, 1909-cu il.
- 5.A.Zamanov. Sabir gülür. Bakı, Gənclik, Bakı, 1981.
- 6.A.Zamanov. Sabir və müasirləri. Bakı, 1973.
- 7.A.Zamanov. Sabiri xatirələrdə, Gənclik, Bakı, 1992.

- 8.M.Məmmədov. Sabir və mətbuat. Elm, Bakı, 1974.
- 9.F.Ramazanov. Fəlsəfə (Dərslik), Bakı, 1997.
- 10.Zakir Məmmədov, Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı, İrşad, 1994.

Tariyel Qəni Seyfəddin oğlu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
üç monoqrafiya, on beş məqalə və
dörd tezisin müəllifidir.

M.Ə.SABİRİN ŞIRVAN DAVAMÇILARI

M.Ə.Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir üslubun, yolun, ənənənin əsasını qoymuşdur. Mənbələrin qeyd etdiyi kimi, ustadı S.Ə.Şirvani "bu yolun varlığını Sabirə nişan vermişdir, yolu isə Sabir özü tapmışdır". Bu yol birbaşa deyil, dolaylar, döngələrdən ötüb keçmiş və nəhayət, bu köşməkeşli yol Sabir satirik şeir məktəbində qərarlaşmışdır. İllər ötdükçə bu məktəbin onlarla istedadları yetişmişdir. "Sabir ədəbi məktəbi -ideya, ruh, mövzu və üslub etibarilə Sabir yaradıcılığına yaxın şairləri birləşdirir". M.Ə.Sabir ədəbi satirik məktəbinin nümayəndələri, davamçıları, şagirdləri və onların yaradıcılığının müxtəlif məziyyətləri barədə görkəmli Sabirşünaslar-Ə.Mirəhmədov, M.Cəlal, C.Xəndan, K.Talibzadə, A.Zamanov, M.Məmmədov, Ə.Cəfərzadə, T.Novruzov, A.Bayramoğlu və başqları öz əsərlərində geniş bəhs etmişlər.

Görkəmli alim Ə. Cəfərzadənin bir məqaləsindəki irəli sürdüyü ideya öz yeniliyi ilə maraqlıdır. Müəllif həmin məqaləsində belə bir fikri vurğulayır. Şairin yaradıcılığından bəhs edən "... görkəmli alımların heç birisi Sabir satirasını yctirən mühitin köklərini və bu satiranın Şirvanda kimlər

tərəfindən davam etdirildiyini araşdırılmamışlar. Axı Sabiri bir satirik kimi yetirən ədəbi mühitin kökü təkcə S.Ə.Şirvani ilə bağlı deyildir. Deməli, bu mühitin irili-xurdalı kökləri var idi ki, Sabir bu köklərdən bəhrələnmiş. Bunlar XIX əsrдə Şirvan mahalında yaşayıb yaratmış S.Ə.Şirvani, M.B.Nadim başda olmaqla Orucəli Gorani, Keçəl Piri, Həsən Cülmi, Padar Surxay, Şirvanlı Qasım, Sarənc Zeynal... və başqaları kimi el şairləri olmuşlar. Bu şairlərin çoxsunun satiraları bəzi halda heç ictimai satira səviyyəsinə yüksəlməsə də, hər halda dövrün bütün haqsızlıqlarını bu və ya digər şəkildə tənqid edirdi. Təbii ki, S.Ə.Sabir bu satirik şerlərlə, hətta onların bir qismının müəllifi ilə də tanış idi. Bütün bunlar isə onun satiraya keçməsi üçün bir zəmin təməl daşı, dayaq oldu"... Neçə illərdi ki, Şirvan bölgəsində XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində illərində yaşamış el şairləri ilə bağlı tədqiqat əsəri üzərində çalışmışam. Həmin el şairlərinin əsərlərini arxiv, şəxsi arxiv və yaddaşlardan əldə etmiş və çap etdirmişəm. Yəqin etmişəm ki, Şirvan el şairlərinin yaradıcılığında xeyli satirik əsərlər, həcv, dolamalar, istezalar da vardır. Satira yaradıcılığı, həcvlə məşğul olan həmin şairlərin bir qismi Sabirin sələfləri, bir qismi onun müasirləri və bir qismi də Sabir ənənələrinin davamçılarıdır. Deməli, Sabir satirası öz gücünü bir tərəfdən də Şirvan mahalında yaşamış sələflərinin yaradıcılığından almışdır. Xalqın dərdi-sərini, acınacaqlı həyat tərzini öz şerləri ilə bəyan edən həmin şairlərin üslubu, yol-yolağacı, deyim tərzi bütünlükə Sabir satiralarının canına-qanına hopmuşdur.

Bir qədər də dəqiq desək Sabirin doğulduğu Şirvan mahalında yaşayıb yaranan bir çox el şairləri – Orucəli Gorani, Keçəl Piri, Kərgər Əhməd, Çürük İslam, Hacı Rıza Sabir, Qədir Əfəndi və b. yaradıcılığı Sabir yaradıcılığının bəhrələndiyi mənbələrdəndir.

Apardiğimiz araşdırımlar zamanı belə bir nəticəyə gəlmişik ki, Sabir Şirvanlı sələfləri S.Ə.Şirvani, M.B.Nadim

yaradıcılığı ilə yanaşı el şairlərinin də yaradıcılığından bəhrələnmışdır.

Həmin şairlərin əsərləri vaxtında toplanıb çap olunmadığına görə, Sabirşünaslar həmin şairlərin yaradıcılığı ilə demək olar ki, tanış olmamışlar. Ona görə də həmin davamçıların yaradıcılığı təhlildən kənardə qalmışdır. M.Ə.Sabirin Şirvan davamçıları həm klassik, həm də xalq şeiri üslubunda yazış-yaratmışlar. Ağbaşoğlu, Abbasqulu, Əliabbas, Naburlu Badam, Padar Ağabala, Şükür Əhməd, Şərif Ağa Şirvani və b. Sabirin Şirvan davamçılarıdır.

El şairi Kərgər Əhməd xalqa edilən zülümü görüb susa bilmir. El-obaya zülm edənləri açıdan-açıqa ifşa edir. Özü də Sabirsayağı. Həmin şeirlərdə mövzu, ideya eynidir, təkcə deyim tərzı fərqlidir:

M.Ə.Sabir satiralarının bir çox tipləri "qırımızısaqqalar" Kargər Əhməd təqnid etdiyi "uzunsaqqal", "Məcnun", "yüzbaşı Məliklə" cinsi əqidəli tiplərdir.

Çox qazandıq həftədə səkkiz çörək,
Nazik tuman, boz arxahq, yoxdu kürk.
Tövcü bizi eyləyibdi xoruza yük,
Uzunsaqqal Məcnun, yüzbaşı Məlik,
Sənlik nə var deyirsən yamanımız.

Sabir ədəbi məktəbinin Şirvan davamçılarının da bir çox zamanaya münasibət, qadın hüquqsuzluğu, zəhmətkeş insanların varını çalanların, dövlət əməkçi kəndlərinin özbaşnalığı, fanatizmi təbliğ edən din nümayəndələrinin təqnid, maarif, məktəbin təbliği aparıcı yer tutur. Bir sözlə, həmin satiraların çoxunda cəmiyyətin bütün təbəqələrinin əməlləri açılıb insanlara bəyan edilir. Məsələn, Sabirin satira atəsinə tutduğu tacir, koxa, yüzbaşı kimi tiplər Şirvan el şairlərinin də şeirlərində cinsi yolla ifşa olunur:

İnsafi atıbdır yüzbaşı Paşa,
Yoxsulu basıbdır dəmbəyə, daşa,

Döyüleni satır çolpaya, aşa,
Hələ döyüldən rüşvət də alır,
Hərdən fitva verir, davalar salır.

Qadın azadlığı, cavan qızların “qırmızı saqqal kişilər” əra verilməsi problemi Sabir satiralarında aparıcı mövzulardan biri olmuşdur. Sabir ədəbi məktəbinin Şirvan davamçılarının, demək olar ki, hamısı bu mövzuya müraciət etmiş el şairləri, Naburlu Badam, Vəlican, Padar Surxay, Padar Ağabala, Qənimət və b. mükəmməl şeir nümunələri yaratmışlar.

Ümumiyyatla, M.Ə.Sabir təkcə satiralarında deyil, həm də həcv, taziyanə, bəhri-təvil və s. şeir şəkillərində də dövrünün bir çox tiplərini yaratmış, onun Şirvan davamçıları da, demək olar ki, bu ənənəyə sadiq qalmışlar.

M.Ə.Sabirin xələflərindən biri **Qədir Əfəndi** (Qədir Səmədoğlu 1815-1905) olmuşdur. O, Zərdabın Biçaqcı kəndində ruhani ailəsində doğulmuşdur. Şəki və Şamaxıda mədrəsədə oxumuş “prixod mollası” adını almışdır. Həm klassik, həm də xalq şeiri üsübündə əsərlər yazmışdır. Şeirlərin az bir qismi əldə edilmişdir. Yaradıcılığında satira, həcvləri də xüsusi yer tutur. Şairin həcvlərində xalqa zülm edən, “arpa-buğdasına” göz dikən tiplər ustalıqla ifşa olunur. Şeirdəki deyim tərzi, üslub, ahəng də Sabir yoludur.

Qaradağlı çalıbdır bizləri, talan edib yeksər,
Belə olsa qamu çıxdı, nəinki bir səlim çıxdı.
Qonaq gəldi bizə bir gün neçə bir ləzgi mollası,
Ziyafət etdim, ortaya əcayib xəngəlim çıxdı.

Yaradıcılığında təqid, acı gülüş, istehza və həcv aparıcı yer tutan Sabirin müasirlərindən biri də Abbasqulu Məmmədtağı oğlu olmuşdur. O, 1852-ci ildə Şirvan mahalının Zək kəndində doğulmuşdur. El şairi savadsız olmuş, əkinçiliklə güzaran keçirmişdir. Abbasqulunun şeirlərində Sabirin dediyi kimi, “boynuyoğun”, “tir boyunlu”, insana qan udduran qoluzorlular cəsarətlə təqid olunur.

Alır bizdən atı, malı, qoyunu,
Başımıza açır min-bir oyunu,
Günbəğündən yoğunuyur boyunu,
“Namusu, qeyrəti, hörməti artır”,
Kəndi baha alıb havayı satır.

Əldə qırmanc, bürünübür abaya,
Qan uddurdu o gün Kərim babaya,
Abbasqulu nə danışın obaya?
Yüzbaşı obanı talayib çapır,
Köməksiz kasabı it kimi qapır.

Sabir ədəbi məktəbinin Şirvan davamçılarından biri də Zeynal Mehdi oğlu (Sarənc Zeynal) idi. El şairi, gözəl xanəndə 1869-ci ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Gözəl səsi və təbi olmuşdur. Müğamin sırlarını Şirvan bülbülü Mirzə Məmmədhəsəndən öyrənmişdir. “Sarəncin” Şamaxıda bənzərsiz ifaçısı olmuşdur. Ona görə də, el arasında onu Sarənc Zeynal kimi tanımışlar. Şeirlərinin bir hissəsində satira, istehza, elcə də ailə-məişət məsələləri də əsas yer tutur.

Gör nə günə saldı bu arvad məni,
Eylədi vallahi bəribad məni.
Gündə deyyir, ay kişi, ət alginən,
Mən yazığın bir halına qalginən.

İman Xudaverdi oğlu Sabirin müasirlərindən olmuşdur. El şairi 1850-ci ildə Şamaxının Yanıq Qubadlı kəndində anadan olmuş, 1912-ci ildə orada vəfat etmişdir. Onun yaradıcılığı barədə ilk dəfə professor Ə.Cəfərzadə. El şairinin yaradıcılığında satirik şeirləri də vardır. İman həmin şeirlərində kəndlilərində qoluzorluların əli ilə törədilən ağır həyatı inandırıcı şəkildə göstərə bilmüşdür.

Ay həzarat, kimə deyim dərdimi?
Zülm əlindən axır cana gəlmişəm.

Naçalniklər soyundurub döyüblər,
Ot tutuban yana-yana gəlmışəm.

... Yüzbaşı apardı vergi-baratı,
Seyid zorla aldı xümsü, zəkatı.
Molla da başladı bölgü busatı,
Baş götürüb biyabana gəlmışəm.

Piri Nəzir oğlu (Keçəl Piri, XIX əsr) Şirvanın Kolanı obasında doğulmuşdur. Hədsiz zarafatçı, hazırlıqavab olduğu üçün "Keçəl" ləqəbi ilə məşhur olmuşdur. Vaxtilə Qubadlı Tağı ilə da deyişmişdir. Qoşmalarında satira önəmli yer tutur.

Ay camaat, qulaq verin sözümə,
Deyim, neçə candı Güləndam qarı.
Gündə bir çaxnaşma salır obaya,
Çanaq dolu qandı Güləndam qarı.

Ağabala Dəmirov (Padar Ağabala, XIX -1932) Sabirin Şirvan davamlılarındandır. Onun qardaşı Qənimət də el şairi olmuşdur. Əsasən, ailə-məişət mövzusunda yazdığı şeirləri arasında satırları da vardır. Ağabalananın satirik şeirləri ustası Sabir satiralarında olduğu kimi, ictimai cəhətdən kəskindir.

Hara getsəm bu dağ mənə daldadı,
Anam ağlar, bacım gözü yoldadır.
Zalim goburnat gör nə xəyaldadır?
İş kəsilib "pisilyana" gedirəm.

Musa Məhərrəm oğlu (Udulu Musa, 1802-1875) Şirvan mahalında doğulmuşdur. Təhsilini atasından almışdır. Klassik və xalq şeiri üslubunda şeirlər yazmışdır. O, Şamaxıdakı "Betüs-Səfa" ədəbi məclisində yaxın olmuş və hətta X.B.Natavanla məktublaşmışdır. El şairi barədə ilk geniş tədqiqatı professor Ə.Cəfərzadə almışdır. Şairin əldə edilən şeirləri arasında satiraları da xüsusi yer tutur. Musa yaşadığı haqsız kərəmsiz za-

manda yaşayan insanların dözülməz vəziyyətinin onların "əli-qolu bağlı" qul kimi yaşadıqlarını cəsarətlə vəsf edə bilməşdir.

Ay həzarət, bir zəmanə gəlibdir,
İxtiyar yox, ağız bağlı, dil bağlı,
Mümkün olsa bu vilandan köçərəm.
Bərkçəsi yox, qapı bağlı, yol bağlı,

Bu "vilandan köçməyə" çalışan şair işin səbəbini də əyan edir; bu məmləkətdə kasib insanların haqqı sözü eşidilmədiyi kimi, onlara "görmə" deyib gözlərini bağlayırlar

Eşidən yox məmin ürək sözümüz.
"Görmə" deyib bağlayıblar gözümüz.

Bununla yanaşı el şairinin "Hanpalar", "Səni" rədifi şeirlərində əməllərinə görə ifşa edilən "piyli" "yağlı hanpalar" ənənələrinə görə Sabir tiplərinə çox yaxındılar; bir zaman, bir mahalın insanlarıdır.

Ay həzarət, bizə divan tuturlar,
Yekəqarın piyli, yağlı hanpalar

Həsən Gümüş oğlu (Həsən kişi) 1848-ci ildə Şirvan mahalında (indiki Kürdəmir rayonu) Qocalı kəndində doğulmuşdur. Kənd mallasından dərs almış və 1913-cü ildə həmin kənddə də vəfat etmişdir. Uzaq qohumlarının yaddaşından el şairinin şeirlərini toplanmışıq. Həmin şeirlər arasında satira, höcvələri də vardır...

Sabirin Şirvan davamçılarının satirik şeirlərində xalqa, el-obaya zülm edən, hətta "tüstüdən bac alan", xalqın düşdüyü acinacaqlı vəziyyəti inandırıcı şəkildə təsvir olunmuşdur.

Düzdür, "Sabir məktəbinin güclü təsiri altında şeir yazan müəlliflər bəzən Sabirin mövzu-ideya dairəsini bütün genişliyi ilə əhatə edə bilmirdilər"...amma özlərinə məxsus səriştə ilə Sabir yolunu davam etdirirdilər. Təbii ki, Son olaraq onu deyə bilərik ki, M.Ə.Sabirin Şirvan davamçıları mövzusunda geniş

tədqiqat aparmaq işi gənc Sabırşunaslarının qarşısında duran vəcib məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bayramoğlu A. Şamaxıda maarif və maarifçilik, Bakı, 1997
2. Cəfərzadə Ə. "Sabirin Şirvan davamçıları", N. Tusi adına ADPU-nun Şamaxı filialı, Kon.materialları. Bakı,, 1996
3. Hacıyev T. Sabir qaynaqlar və sələflər, Bakı, 1980
4. Hər budaqdan bir yarpaq, (top. tərtib edən Ə.Cəfərzadə), Bakı, 1983
5. Xəndan C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri, Bakı, 1962
6. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı Bakı, 1972
7. Qəniyev T. Şirvan xalq poeziyasının inkişaf təməyülləri, Bakı, 2009.
8. Mirəhmədov Ə. Sabir. Bakı, 1958
9. Mir Cəlal, F.Hüseyinov, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1974
10. Novruzov T. Sabir ədəbi məktəbi, Bakı, 1992
11. Sabir. Əsərləri. III cild, Bakı, 1962
12. Şirvanın 350 şairi (top. tərtib edən Ə.Cəfərzadə, S.Qəniyev) Bakı, 1999
13. Şirvanın el şairləri (top. tərtib edən T.Qəniyev) Bakı, 2008
14. Zamanov A. Sabir gülür. Bakı, 1968

Резюме

В статье рассматриваются образцы устного народного творчества в произведениях М.А.Сабира, которые нашли свое отражение потом в литературной деятельности народных поэтов Ширвана

Summary

In the article is discussed the satire motives of shirvan poets of in literary of M/A/Sabir whuh direction it was deroted in his poemsofvolumes.

Açar sözlər-ключевые слова- key works

satirik ruh – сатирический дух-the spirief of satire
ədəbi məktəb – литературная среда – literary way
el şairləri – народные поэты – the poets of people
həcv – памфлет – volume

İsmayılova Mənsurə Qardaşxan qızı,
baş müəllim, bir monografiya,
iki metodik tövsiyə, on məqalə
və üç tezisi müəllifidir.

M.Ə.SABİRİN MƏRSİYYƏLƏRİ

Azərbaycan klassik şairlərinin yaradıcılığında qəsidiə janının öz yeri vardır. Klassik şairlər öz doğmaları, hökmədarlar, dövrünün tanınmış şəxslərinin ölümüնə xüsusi mərsiyyələr yazmışlar. Bu baxımdan mərsiyyə janının tarixi çox qədimdir. "Azərbaycan türkçəsində mərsiyyələr, əsasən Səfəvi hakimiyyəti zamanından, şiyələrin təbliği ilə bağlı inkişaf tapmağa başlamış, Qacarlar hakimiyyəti dövründə ən yüksək mərhələyə çatmışdır".

Azərbaycan ədəbiyyatında XII əsrən, əsasən Nizami, Füzuli, Xaqani yaradıcılığında boy verən bu janın XIX əsrə bir çox görkəmli şairləri – A.Bakıxanov, S.Ə.Nəbatı, M.H.Dəxil, M.M.Qumru, H.Ə.Raci, S.Ə.Şirvani və b.kamil nümayəndələrini yaratmışlar. "Məzmunca ağıya yaxın olsa da, kompoziya, üslub və dil cəhətdən ondan çox fərqlənir. Fəxriyyə və mədhiyyə kimi mərsiyyələrin də müəyyən forması yoxdur. O, çox vaxt qəsidiə və məsnəvi şəklində yazılır" (6-109). Bu ənənə XX əsrin əvvəllərinə kimi də davam etdirilmişdir. XX

əsr ədəbiyyatında mərsiyyə yazan şairlərdən biri də M.Ə.Sabir olmuşdur.

M.Ə.Sabir ədəbi fəaliyyətinin birinci dövründə əsasən klassik üslubda əsərlər yazmışdır. Daha dəqiq deyilsə, "o, qazəlcilikdə öz müəllimi Hacı Seyid Əzimdən aşağı olduğu kimi, mərsiyyəçilikdə də məruf mərsiyyə şairləri ilə ayaqlaşa bilmirdi. Onun indi Şamaxı əsnafı arasında səhbəti yalnız şirin səhbəcilliyyindən zarafatçılığından ibarətdir" (6, 117).

Ümumiyyətlə, Sabirgilin ailələri məhərrəmlik təziyələrində fəal olduqları üçün halaca Ələkbər də imam Hüseyn aşiqi kimi yetişmişdir.

Məşədi Zeynalabdin oğlunun dəftərini cirdiqdan sonra, onun evdən qaçıdığını gördükdə bir az yumşaldı. "...Atası Sabirə mərsiyyə və qəzəllərini yazmağa imkan verdi. Bir-iki ildən sonra Sabir artıq Şamaxı mühitində tanınmış bir şair idi" (S.Hüseyn).

M.Ə.Sabir əsərləri sovet dönəmində dəfələrlə üzq üzü görmüşdür. Şairin yazdığı mərsiyyələr isə həmin "Hophopnamə"lərə daxil edilməmişdir. Şairin mərsiyyələrinin az bir qismi XX əsrin əvvəllərində nəşr olunan qəzet sahifələrində çap olunmuşdur. Başqa qismi isə itib-batmışdır. Şamaxılı din nümayəndələrinin tərtib etdikləri "mərsiyyə və növħə dəftərlərində", "bəyazlarda" şairin mərsiyyələrinin az bir qismi hifz olunmuşdur". Son dövrdə Sabirşunas alim A.Bayramoğlunun "Mirzə Ələkbər Sabir" (həyatı və əsərləri) kitabında şairin mərsiyyələrindən nümunələr daxil edilmişdir.

Sabirin qəzəllərində olduğu kimi, mərsiyyələrində də ustادı S.Ə.Şirvaninin ruhu duyulmaqdadır. Aparılan müqayisələr bunu bir daha təsdiqləyir.

Sabirə nisbətən S.Ə.Şirvanı mərsiyyələrinin daha çoxu məlumdur. Bu mərsiyyələrin bir qismi müxtəlif toplu və almanaxlarda da çap olunmuşdur. Məsələn,

Qasim, zülfü xəttin üzdə hübeyda görünür,
Bu əcəbdir ki, gün üzrə şəbi-yelda görünür.

Seyyida, riştəyə çəkdiñ yena yüz dürü-Ədən,
Yenə məhsərdə şəfaət eləsin ibn-Həsən.

Mərhəbalar sənə, ey şairi, ey caz süxən,
Səndən feyzi-nəzərə-həzrəti mövla görünür.

Ümumiyyətlə, S.Ə.Şirvaninin bizo çatan mərsiyyələrində, əsasən, Kərbəla faciəsi, müsibəti - peyğəmbərin nəvəsi və onun doğmalarının başına susuz çöldə gətirilən zülm, müsibət şairin ürək siziltisi ilə ifadə olunur. Daha doğrusu imam övladları tərəfdarlarının başına Yezid, Şümür kimi qaniçənlərin gətirdiyi faciə lənətlənir. Minlərlə insanlar kimi Seyid özü də müsibətə yas saxlayır, necə deyərlər, qanlı göz yaşları tökür:

Ağla bu məqamda, ey Seyyidi-bəxtiqara,
Nəzm elə bu matəmi, şövq ilə sübhi məsa,
Əcrin axır verir padşəhi-Kərbəla,
Həşrda fəryadına şafiyi-üsyan gəlir.

Uşaqlıqdan "şiyələrin qeyd etdiyi matəmə qoşulmaqla", "onların təbəfinə keçməklə atası Hacı Tahir tərəfindən cəzalanan" Məşədi Zeynalabdin oğlu Ələkbəri də "bu ruhda böyütmək" istəyirdi. Uşaqlıqdan dini mərasimlərdə, Şamaxı məscidlərində ("İmamlı", "Qalabazar", "Cümə" və s.) keçirilən məhərrəmlik təziyədarlarında yaxından iştirak edən balaca Ələkbər təbii ki, onlarla mərsiyyə, siyəzən deyənlərinin çoxunu tanır, onların söylədiyi şeirlərdən əzber də bilirdi. Eləcə də ustası, müəllimi S.Ə.Şirvaninin mərsiyyələrini. Belə bir ənənəyə söykənən Sabir bu janrda da qələmini sınamış, kamil mərsiyyə nümunələri yaratmışdır. Şairin məlum olan mərsiyyələri iki qismə ayırlır – Kərbəla müsibətinə hasr olunmuş mərsiyyələr; şairin tanıdığı mötəbər adamların, Şamaxının ziyyəli,

din nümayəndələrinin – Kərbəlayı Misir, Hacı Namaz, Süleyman Əfəndi ölümünə həsr olunmuş mərsiyyələr.

Məlum olduğu kimi Şamaxı qazisi, xeyriyyəçi Hacı Məcid Əfəndi 1908-ci ildə vəfat etmişdir. M.Ə.Sabir də başqa şairlər kimi Şamaxının tanınmış din nümayəndəsi, qazisi, böyük maarifçi, Hacı Məcid Əfəndinin ölümünə xüsusi mərsiyyə həsr etmişdir. Bu barədə professor A.Bayramoğlu yazar: "...Hacı Məcid Əfəndiyə hörmət əlaməti olaraq bir neçə gün matəm saxlanılıb, dükən-bazarı da açımadılar. Qazinin ölümündən başqa həmyerliləri kimi Sabir də kədərlənmişdir. O, Şamaxıda keçirilən təziyədarlığın ikinci gündündə baş verən hadisələri qələmə almışdır. Bundan başqa şair xüsusi bir mərsiyyə də yazıb təziyə məclislərində oxumuşdur" (2-47). Şair "Irşad" qəzeti nə yaddığı başsağlığında Hacını Şamaxıdakı dəfn məclis haqqında xüsusi məlumat verməklə yanaşı qələmdaşlarının söylədiyi mərsiyyədən nümunə də vermişdir.

Sabırşunas alim A.Bayramoğlu Sabirin vaxtilə "Irşad" qəzeti ndə işiq üzü görmüş mərsiyyələrinin bir qismini "M.Ə.Sabir" əsərində çap etdirmişdir. Həmin mərsiyyələrdə Kərbəla müsibəti, faciəsi, İmam Hüseynin qatlini yanıqlı bir dillə belə bəyan edilmişdir:

Ey alimi-şəqiqi qaldıqca ad səndən,
Olmazmı zikri-xeyrin dillərdə yad səndən,
Gün yadigar qaldı bir ittihad səndən,

İsmi Məcid olurkan məcdin də bənməladır,
Sabir müsibətində dildəNEY-i-bəladır. (2-292)

və ya:

Sabir! Hüseynə peyrəv olmaq gərək və illa,
Mən müsliman deməklə, yetməz sübuta dəva,
Nə şövqilə baş verdi bax, gör əzizi-Zəhra,
Olsa, nolur bu yolda həm iştayaqi-millət.

(2-291)

Ümumiyyətlə, M.Ə.Sabirin mərsiyyələri vaxtilə Şamaxıda məhərrəmlik təziyələsində növhə söyləyənlər – din nümayəndələrinin dilin əzbəri olmuşdur:

Baxdı çün Əkbərin nizədə Leyla üzünə,
Gördü zülfü tökülüb, çün şəbi-yelda üzünə.

Sabira, hər il əza saxla Əli Əkbərə sən,
Kərbəlada gedib, ağla o şahi davarə sən..

Gəl qiyamətdə bu cəm səfi-məşhərə sən
Qalma həsrət iki dünyada bu Mövla üzünə.

M.Ə.Sabir mərsiyyələrinin təkcə qəzet səhifələrində deyil, eləcə də Şamaxının din nümayəndələri – mərsiyyəxanalarının yaddaşından toplanıb çap edilməsi, Sabırşunasların qarşısında duran məsələlərdəndir.

Məsalədə . M.Ə.Sabirin mərsiyyə janrinə müraciəti, əldə olan mərsiyyələrin mövzu əhatəsi və poetik məqamlardan bəhs olunur.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Sabir M.Ə. "Hophopnamə". Bakı, 1960.
- 2.Bayramoğlu A. "Mirzə Ələkbər Sabir" (həyatı . və əsərləri). Bakı, 2003.
- 3.Müasirləri Sabir haqqında (tərtib edən A.Zamanov). Bakı, 1962.
- 4."Necə qan ağlamasıñ daş bu gün" (Tərtibçi İ.Qəribli). Bakı, 1993.
- 5."Dahilərin göz yaşı" (tərtib edənlər M.Əliyev, A.Ramazanov). Bakı, 1992.
- 6."Ədəbiyyatşunaslıq terminləri lüğəti" (tərtib edən Ə.Mirəhmədov). Bakı, 1978.

Summary

In the article is discussed generally the main feature of clergy in Sabir's work.

Резюме

В статье рассказывается об элегиях М.А.Сабира.

Açar sözlər-ключевые слова-Key words

Mərsiyyə-элегиях-елерәй

Sabir üslubu-Стил Сабира- Сабирс сейле

Din-религия-религион

Maqsudov Məhəmməd Süleyman oğlu,
*baş müəllim, iyirmi metodik və
elmi məqalənin müəllifi, AYB Şamaxı
bölməsinin üzvüdür.*

SABİR YARADICILIĞININ ÜSLUB VƏ FORMA ZƏNGİNLİYİ

Ölməz satira və gülüş ustası M.Ə.Sabirin anadan olmasının 150, vəfatının 100 illiyi ərəfəsindəyik şairin həyat və yaradıcılığı, satiralarının dil və üslub xüsusiyyətləri, poetik sənətkarlığı çoxlu miqdarda tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Onun qəzəl, məsnəvi və mərsiyələri dəfələrlə çap olunmuş, araşdırıcıların diqqətini cəlb etmişdir.

Maraqlıdır ki, Sabir haqqında yazılmış bəzi xatirələri və A.Səhətin "Hophopnaimə" yə yazdığı müqaddiməni nəzərə almasaq, şair haqqında ilk məqsədönlü və ardıcıl elmi-tədqiqatı 1923-cü ildə Azərbaycan Hökumət Darülfümünün müəllimi A. Lükyanova yazmışdır. Onun "Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri" adlı araşdırması o zaman diqqəti cəlb etmişdir. Kitaba verdiyi rəydə Ə.Rağib yazır: "Bəllidir ki, bu vaxta qədər (1923-cü ilə kimi – M.M.) Sabiri camaatımıza tamda bilən və yazdıqlarını təhlil və amalını layiqincə bildirən bir əsər meydanda olmamışdır və yoxdur. Halbuki, iş bu əsər camaatımıza yuxarıda göstərilən məqsədə yaqlaşdırıcı ilk addım və ən birinci vasitə ola bilər" (4-5).

Müqəddimə əvəzi yanan Əhməd Cövdət qeyd edir ki: "Əsri şairimiz olan Sabirə heykəl belə qoyduq, lakin onun əsərlərini şəhər edən bir kitab meydana qoymadıq" (4-5). Ona görə də Ə.Cövdət bu işə birinci başlayan "Lukyanova xanımı" minnətdarlığını bildirir.

Sabir şeirlərinin əsas ilham və güc mənbəyi bütövlükdə xalq idi. Diləncilərdən, küçə uşaqlarından, avam valideynlərdən tutmuş fəhlə-kəndli sinfinə qədər, məsləksiz qəzet-jurnal mühəəttirlərindən vecsiz intiligentlərə qədər hamı onun tənqid hədəfi idi. Dövrün ictimai-siyasi hadisələri, Məhəmmədəli şah, Sultan Əbdülhəmid, Avropa və Rusyanın mürtəcc dövlət xadimləri-bunlar da şairin "sevimli" qəhrəmanları idi. Tənqid hədəfindən asılı olaraq şairin gülüşü gah yumor, gah 'aci qəhqəha, gah da məhvədici qroteskə çevrilirdi.

Şair öz fikir və hissərini ifadə etmək üçün xüsusi ifadə üsulları, üslub rəngləri və onlara uyğun həyat materialları seçirdi. Prof.T.Hacıyev yazır:

"İnqilabi satirik üslub formalaşdırın M.Ə.Sabir və C.Məmmədquluzadə, heç bir detal və vintciyi unutmamaq şətti ilə söz seçimində xüsusi diqqət yetirmişlər. ..bu cəhətdən yalnız ənənə kifayat deyildi. Yeni üslub üçün poeziya dilində "Vərdiş olunmamış" lügət – ayri-ayrı sözlər və frazeologiya müəyyənləşdirmək, bu lügətə ədəbi dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmaq... üslubi zərurət kimi qarşıda dururdu" (14-6).

Ümumiyyətlə, satirik üslubun formalaşmasında, doğrudan da, satirik lügət sözlərinin və ifadələrin yaranması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, XIV-XVI əsrlərdə satirik üslubu müəyyənləşdirən leksik vahidlər ən çox hərufilik terminlərindən ibarət olmuşdur. XIX əsrдə Q.B.Zakirin üslubi leksikası da-ha çox bəylərin, ruhanilərin və çarizmin müstəmləkəçilik siyasetini tənqid edən sözlərdən ibarət idi.

XX əsrde isə yeni satirik üslubi leksika yaratmaq missiyası Sabirin üzərinə düşmüşdü. Sabir köhnə şeiri təqnid etmək üçün qəsidiə janrını seçmişdi.

Boyun sürəhi, boy-buxunun bir uca çınar,
Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar.
Xalın üzündə buğda, başında saçın qurab,
Qah, qah! Qəribə güləmlisən, xanıman xərab!

(12-14)

Şair bu qəsidiə-satirasında ədəbiyyatın köhnə ənənəsindən irəli gələn çeynənmış təşbih və ifadə vastələrinə qəh-qəhə çəkib gülür. Əsrlərlə klassik ədəbiyyatda işlənmiş ay üzlü, alma yanaqlı, sərv boylu, hindu xallı, eşq məhəbbət, ah etmək, dideyi-giryan və s. kimi söz və ifadələri tamamilə başqa-özünəməxsus şəkildə işlətmişdir.

“Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür”.
“Vallahi oyub dideyi-giryanını allam”
“Eşqim füzundur, gəl mənə!”

Bu misralardakı ah etmək, nitqi tutulmaq, dideyi-giryan, füzundur ifadələri artıq klassik ədəbiyyatda incə fikirlərin ifadəsi olmaq vəzifəsini dəyişərək satirik ideyanın verilməsinə xidmət edir.

Sabir şeirlərində xüsusi isimlərin üslubi imkanlarından da satirik məqsədlərlə istifadə etmişdir. Həm tarixi şəxsiyyətlər, həm də bədii əsər qəhrəmanları fikrin qabarılq şəkildə verilməsinə səbəb olmuşdur. İran şahı Məhəmmədəli şahın adını şair gülüş hədəfinə çevirmiştir.

“İranlı deyil, cümlə bilir “Məndəliyəm mən”
· “Sən, Məmdəli, qorxma!”
“Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət halal olsun sənə!”

Şair Məhəmmədəli şahın adını təhrif etməklə və söz oyunundan istifadə edərək, bəzən də sözü onun özüne verərək

"Məndəliyəm" özünün dəli olduğunu, şahlıq taxtına layiq olmadığını dolayısı ilə etiraf etdirir.

Sabirin satiralarında cəm şəkildə işlənmiş Fatma, Tükəzbanlar savadsız və hüquqsuz Azərbaycan qadınlarının ümumi obrazına, Annalar, Sonyalar, madmazellər isə çarizmin Azərbaycan cəmiyyətinə gatirdiyi əxlaqsızlıq mühitinin simvoluna çevrilmişdir.

"İntilient" sözünün də Molla Nəsrəddinçilərin, o cümlədən M.Ə.Sabirin leksikasında xüsusi çəkisi vardır.

Avropa və rus dillərindən keçmiş bu söz savadlı, mədəni deməkdir. Belə adamlar xalqın maariflənməsi, gələcək azad hayatı haqqında fikirləşirlər. Ancaq Avropa və Rusiyada oxumuş bəzi azərbaycanlı ziyalıların, intilientlərin məsləksiz həyat sürməsi, xalqın ağır vəziyyətini görüb özümü görməməzliyə vurması C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir kimi ədiblərimizi qəzəbləndirirdi. C.Məmmədquluzadə "Bizim obrazovannılar" felyotonunda belə "intilientlərin" obrazını yaratmışdır. Sabirin sözləri ilə desək, bir az "iştot-mıştot oxuyub" gələn belə "savadlı" adamlar hətta evdə anası ilə də rus dilində danışmaq istəyir, küftəyə "qoşa" deyir. Belə bir ziyalı ilə qarşılaşan ədib yazar:

Mən onu görəndə deyirəm:

- Haradan gəlirsən?

O mənə belə cavab verir:

- Ya xadıl na poçtu.

Deyirəm:

- Dünən niyə biza gəlmədin?

Cavab verir:

- K nam prişli qostı (14-64)

Sabirin "Ürəfa mərş" şeri isə məslək dostu Mirzə Cəlilin yuxarıdakı fikirlərini tamamlayır. Satiranın ilk misraşı "İnteligençik, gəzirik naz ilə" sübut edir ki, şair qadınsayağı, qız ədalı

"naz ilə" gəzən belə vecsiz oxumuşları adam yerinə qoymur,
onun dili ilə deyir.

Xoşlamıram bir para nadanları,
Şiveyi-nisvani-müsəlmanları
Neyləyirik Fatma-Tükəzbanları?!
Annaları,Sonyaları yanarıq,
Ay bərəkallah nə gözəl canlarıq!..(12-9)

Ona görə də Mollanəsrəddinçilər kınaya ilə belə savadlıları "itilget" adlandırır, onları cəmiyyətin bədənində yaraya bənzədirildilər.

Məlumdur ki, ənənəvi olaraq "Molla Nəsrəddin" üslubunda yazan ədibləri maarifçi-realislər, inqilabçı-demokratlar, realistlər adlandırmışlar.XX əsrin əvvəllərində romantizm cərayanının H.Cavid, M.Hadi, A.Səhhat, A.Şaiq kimi görkəmli nümayəndələri vardi.Onların hamısı M.Ə.Sabirin dostları olmuşdur. Sabirin ilk tədqiqatçılarından biri olmuş prof.Cəfər Xəndan doğru olaraq qeyd edir ki, satirik şairin yaradıcılığı heç də romantizmdən, romantikadan xali deyil.

"Bütün varlığı ilə həyata möhkəm tellərlə bağlanmış bu qüdrətli realistdəki romantika realizm ilə bağlı şəkildə, daha doğrusu, onun tərkib hissəsi kimi araşdırılmalıdır.Məlum olduğu üzrə, ictimai həyatdakı romantika o zaman sağlam olur ki, real varlıqla birləssin" (6-347).

Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, keçmiş sovet ədəbiyyatşünaslığında solçuluq meylləri həddindən artıq güclənmiş, sosialist realizmi metodu az qala romantizmə qarşı düşmən cəbhə kimi təqdim olunurdu.Ancaq görkəmli şairimiz S.Vurğunun yaradıcılığı, onun sovet yazıçılarının ikinci qurultayında məruzəsi sübut edir ki, "sağlam" romantika realizmi daha da güvvətləndirir.

Doğrudan da, Sabirin şeirlərində, hətta ən qatı tənqidi təziyanələrində də romantika tapmaq olar.

Neyləyim, ey vay, bu urus bağdılardı,
Bilməyirəm hardan aşib-daşdır?

Yenilik düşməni olan bu tipin də düşüncəsində romantika var, ancaq keçmişə, köhnə əyyamlara qayıtmış romantikası.

Əlmənnətü lillah ki, "Dəbistan" da qapandı,
Bir badi-xəzənə əsdi, gülüstan da qapandı.

Bu xəbərəndn "Köhnəpərəstlərin daş ürəyi gül kimi açılır", yeni məktəblərin bağlanması onları sevindirirdi. Bu da elm, təhsil düşmənlərinin romantikasıdır. Şairin "Ax, necə kef çəkməli əyyam idil?" "Dövlətli amandır, özünü salma bələya!", "Dur, itil, cəhənnəm ol, get, ürəyim daralı fələ" kimi misralarında hakim mövqeyinin aldən çıxdığını hiss edən tipin keçmişə yönələn romantikası özünü hiss etdirir.

Bunlarla yanaşı, Sabir yaradıcılığı xoşbəxt galəcəyə ümid bəsləyən işıqlı romantika ilə doludur.

Şair belə romantik fikirlərinin bəzisini mənfi tiplərin dilindən, bəzilərini də müstəqim şəkildə oxuculara çatdırır. "Baş tutdu müəllimlərin icası, syezdi" şerində mənfi tipin dilindən deyir:

Təşkil edəcəklər kişilər məktəbi-nisvan,

Qızlar oxuyub cümlə şərəfdar olacaqdır.

Hər şəhərdə bir məktəbi-sənət açacaqlar,

Oğlanlar alıb həndəsə, memar olacaqlar (11-72)

Öslində qızların, qadınların savadlanaraq cəmiyyətin "şərəfdar" üzvünə çevrilməsi, oğlanların müxtəlif sənət və peşələrə yiyələnməsi Sabirin öz qanadlı romantikasıdır, özü də bunların həyata keçəcəyinə inanır.

Ümumiyyətlə, Sabirin təlim-tərbiyə, məktəblə bağlı şəirləri galəcəyə ümid və arzularla doludur. gənc nəşlin tərbiyəsini analarla bağlayır:

Olmaz isə elmi bir ananın-

Övladə çatar haman cəhalət (11-296).

"Gəl, gəl a yaz günləri!" şeiri məgər ancaq bir uşağı, yalnız bir yaz fəslini arzu edənin dilindən verilən nəğmədirmi? Xeyr, bu uşaqlarla bərabər böyüklerin də arzu etdiyi yaz fəqli - azadlıq baharı, müstəqillik yanğısıdır. Şair bütün romantik arzularını "Ruhum!" şeirində yekunlaşdıraraq. "Mən gedərsəm var olsun amalıml!" - demişdir. Şair ruhuna müraciət edərək yazar:

Hara getsən, səninlə mən də varam,
Şu bədəndə fəqət əsirsiz zar.
Ölməyimlə sevinməsin əgyar,
Aləm olduqca mən dəxi duraram! (11-297)

Şair öz bədəni ilə onu əhatə edən cəmiyyəti, mühiti eyniləşdirir, əslində özünün cismani ölməyini ruhunun azad olması kimi mənalandırır. Eyni zamanda bu cismani ölümü köhnə cəmiyyətin ölümü, məhv olması kimi də başa düşmək olar.

Bu şeir öz forma və qafiyə quruluşuna görə də diqqəti cəlb edir. Dörd misralıq altı bəndən ibarət olan əsərin bəndləri bir-birilə qafiyələnmir. Hər bəndin isə 1-ci və 4-cü, 2-ci və 3-cü misraları həmqafiyədir. a-b-b-a: c-d-d-c: ə-f-f-ə və s.

Sabir yaradıcılığını forma və üslub baxımından yenidən sərf-nəzər etmək, onun dil və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini müasirlik nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirmək lazımdır. Şairin bütün şeirlərində daxili bir dramatizm vardır, ona görə də onları kiçik səhnələr kimi oynamayaq mümkündür.

- Görmə! - baş üstə, yumaram gözlərim,
- Dinmə! - Mütiyəm, kəsərəm sözlərim.
- Bir söz eşitmə! - Qulağım bağlaram
- Gülmə! - Pəkey, şamü səhər ağlaram
- Qanma! - Bacarmam! Məni məzur tut
Böyləcə təklifi - məhəli unut (12-35)

Bir-birinə gülə kimi açılan atəş-dialoq şerin sonuna doğru artan gərginliklə davam edir. Bütün əmrlərə ilk baxışda tabe

olan şairin cavablarında istehza və kinaya getdikcə güclənir və son əmrde partlayışa çevrilərək kuliminasiya nöqtəsinə çatır.

“Qanıma!” əmrinə dərhal “Bacarmam!” cavabı verilir. Bəzən də şair bir çox əsərlərini kiçik səhnələr şəklində qurur, sözün əsl mənasında dramatik bir səhnə yaradır.

“Balaca səhnə”, “Dördəlli qırmancı”, “Olmur, olmasın” “Zilli Sultan, bura say”, “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” kimi şeirlər iri həcmli roman və poemalara sığışan mətləbləri qısa və lakinik dillə oxuculara çatdırır. Bir məclisdə söhbət edən on iki kişinin hər biri cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əks etdirir.

Vəkil

Haqsızha haqlı deyib bir çox günüha batmışam.

Şair

Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam.

Qəzetçi

Mən cəridən dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.(11-238)

Sabir ömrü boyu bu tiplərə qarşı mübarizə aparmış, “dərdi təşxis etməyən, qövm-əqrəba ağladım” həkimlərin fəaliyyətini tənqid edən “Əzrailin istefası” şeirini yazmışdır. Eləcə də köhnə şeir formasından bərk-bərk yapışan şairlər, “mabədi var...” – deyə mətləbi uzadan mühərrirlər də şairin istehzalarına tuş olmuşdur.

Şairin bəzi şeirlərini gözlənilməz sonluğuna görə mənzum novella adlandırmaq olar. Dramatik quruluşa malik olan “Bakının bir kəndində mühavirə” şeirinə diqqət edək.

Kəndçi

Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizi,
Bunu təsdiq ediyor ayeyi-quran da bizi!

Axuna

Şiə mollası yazan türkicə quransa əgər,
Mən onun yazdığını qurana yavılıq durmayıram

Kəndçi

Xub, buyur, sünni yazar bir neçə təfsiri oxu
Axund

Oh, apar bir yana at sünni yazar təfsiri
Başına dəysin onun tərcüməsi, təhriri (12-73)

Kəndli ilə axund arasında bu qızığın mükalimə gözlənilməz bir sonluqla bitir. Kəndli din xadimlərinin mənəsiz təfsirlərini təqid edərək, onların yerin öküzün buynuzları üstündə qərar tutması fikrina inanmadığını bildirir. Axund kəndliyə deyir:

Lənatullah, a gavur, şəkk ediyorsan öküza?

Çox ciddi başlayan söhbətin belə sonluqla bitməsi, həqiqətən, şiddətli gülüş doğurur, şair əslində mənəsiz məzhəb ayn-seçkiliyi salan firıldaqçı din xadimləri ilə öküzü eyniləşdirir.

Məsnəvi formasında yazılmış "Şahnamə" satirası da çox maraqlıdır. 1909-cu ildə Məhəmmədəli şah Səttar xanın başçılığı ilə üsyan qaldırılmış Təbriz fədailərinin üzərinə ordu göndərir. Şeir sərkərdənin şaha məktubu şəklində yazılmışdır. Əvvəla, "Şahnamə" sözü bize qəhrəmanlıqlarla dolu keçmiş dövrü xatırladır, oxucu güman edir ki, ordu başçısı şah ordusunun şücaəti haqqında danışacaqdır. Məktubun başlanğıcında sərkərdə "Şahım, tacıdarım, qəvi şövkətim" – deyə hökmdarı tərif edir. Sonra üsyancıların üzərinə gedən qoşunu tərifləyir.

Çalınmaqdə şeypurlar, naylar,

Ucalmaqdə ləşgərədn urraylar.

Oxucu gözləyir ki, belə tərifli şah ordusu mütləq qalib gələcəkdir. Ancaq Səttarxanın başçılıq etdiyi Azərbaycan fədailəri şah ordusunu pərən-pərən salır.

Nə gördüm, qaçır tülkünisbat qoşun,

Özün də görseydin gələrdi xoşun.

Sərkərdənin bu sözləri ilə Sabir satirik gülüşü qrotesk saviyyəsinə qaldırılmış, "Şahnamə" adı ilə Məhəmmədəli şahın "tülkünisbat" – döyük meydanından qaçan ordusu arasında necə

də gülməli bir təzad yaratmışdır." İyirmi qazağın köməyi ilə qacaq" sərkərdə utanımadır-utanımadır deyir:

Əgərçil qaçanda atı yormuşam,
Yenə hər nə hökmün ola, durnmuşam.

Şair kiçik bir ştrixlə azadlıq hərəkatını boğmaqdə çarizmin İran şahına köməyini yada salır, şil-küt olmuş sərkərdə isə şahın "hökmündə" hazır olduğunu bildirir. Necə deyərlər, çolaq atın kor nalbəndi olar.

Prof. C.X.Hacıyev bu əsəri "satirik komediyanın gözəl bir nümunəsi" adlandırmış, özünüifşa üslubuna görə M.F.Axundovun "Aldanmış kəvəkib" povesti ilə müqayisə etmişdir.

Sabirin forma-üslub quruculuğunda klassik ədəbiyyata müraciəti ayrıca bir lay təşkil edir. Prof. Ə.Mirəhəmədov Q.Zakirin satiralarından bəhs edərkən qeyd edir ki, görkəmlı şair, Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasından "Can vermə qəmi-eşqə ki..." misrası ilə başlayan qəzəlinə satirik nəzirə yazmışdır. M.Ə.Sabir də sələfi Zakir kimi Füzulinin məhəbbət lirikasından tənqidi fikirlərinin ifadəsi üçün istifadə etmişdir. Satira ustadlarının Füzuliye müraciətinə fikir verək.

Füzulidə:

Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır
Eşq afəti-can olduğu məshuru-cahandır

Zakirdə:

Divan demo hərgiz buna kim, afəti-candır,
Mən söyləmədim, nola ki, məşhuri-cahandır (7-130)

Füzulidə:

Könlüm açılır zülfü-pərişanını görgəc.
Nitqim tutulur qönçeyi-xəndanını görgəc,

Sabirdə:

Könlüm bulanır küçədə cövlənini görcək,
Nitqim tutulur hərzəvü hədyanını görcək (4-12)

Hər iki sənətkar Füzulidəki lirik söz və ifadələri satirik üsluba uyğun şəkildə işlətmüşdür.

Fikrimcə, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında satirik meyllər tarixinin çox mühüm döndlərində inkişaf etmişdir. XII əsrə renessans ideyaları ilə saray haqsızlıqlarının toqquşması üsyankar ruhlu Xaqanını, XIV əsrə Teymur istilaları, rühanilərin özbaşinalığı ilə insanların mənəvi azadlığā can atması "cahana sığınayan" Nəsimini, XIX əsrə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı və çarizmin müstəmləkə zülmü ilə bu əsərət-dən azad olmaq cəhdləri Zakiri yetişdirdi. Marksistlərin təbirincə desək, köhnə cəmiyyət yeni ideyalarla hamılı olduqda, onun ağırları və çıçırtuları özünü ədəbiyyatda satira şəklində göstərir. Bu çıçırtının son və nəhəng nümayəndəsi Sabir idi.

XX əsrin sonlarında Azərbaycan əbədi müstəqillik qazanmışdır. Ancaq bu müstəqillik çox ağırlı-acılı keçmiş, demokrasiyanın verdiyi imkanlardan istifadə edən bəzi partiyalar həkimiyət uğrunda gedən mübarizələrdə torpaqlarımızı satmağa başladılar. Bundan istifadə edən erməni faşistləri Azərbaycanın Qarabağ və ətraf rayonlarını işgal etdilər. Bu gün də "çalxalandıqca bulanan" dövrün "yağı ilə ayranı" çox çətinliklə bir-birindən ayrıılır.

Bəli, Sabir mövzuları yenidən aktuallaşır. İş dalınca Rusiya və digər ölkələrə üz tutan kişilərimiz, gənclərimizin çoxu geri dönmür. Nəticədə bir çox ailələr, onların uşaqları başsız qalır, məktəbdən yayınırlar. Artıq XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi, XXI əsrin əvvəllərində də səfil, dilənci küçə uşaqları maşın yumaq, xırda alver etmək, hətta oğurluqla baş saxlayırlar. Bu gün Cavidlər, Hadilər, Sabirlər lazımdır ki:

"Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan cocuq!" - deyə fəryad etsinlər. Bunlar azmiş kimi, qızlarımız, qadınlarımız da firıldaqçıların qurbanına çevrilir, xarici ölkələrə satılırlar, deməli, Sabirin Fatma-Tükəzbanları bu gün başqa bir qiyafədə meydana çıxmışdır.

Ümummilli liderimiz H.Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan cəmiyyətində sabitləşmə prosesi

gücləndi, fikir-söz azadlığı yarandı, mətbuat üzərindən senzura loğv edildi. Bu, Sabir və C.Məmmədquluzadənin ən böyük arzuları idi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə klassik ədiblərimizin, o cümlədən M.Ə.Sabirin əsərləri latin alifbası ilə yenidən çap olunmuşdur. Ancaq azadlıqdan sui-istifadə edən bəzi məsləksiz qəzet və müxbirlər müvafəqiyyətlə inkişaf edən cəmiyyətimizə ləkə yaxmağa çalışırlar. O, zaman da, indi də bələ məsləksiz “intelligentlərə” qarşı mübarizə davam edir. Sabir də bu mübarizənin ön cərgasındədir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II cild. AZ.SSR EA nəşriyyatı. Bakı, 1960.
2. Abasxan Allahverdiyev: “Hophopnamə” də bədii estetik ideal, Bakı, 2000.
3. Abbas Zamanov: Əməl dostları.”Yazıcı”, Bakı, 1960.
4. A.Lükyanova: Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri. Bakı, “Nurlan”, 2002.
5. C.Hacıyev: XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ADU-nun nəşriyyatı. Bakı, 1955.
6. Cəfər Xəndan: Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri, Azərnəşr, Bakı, 1962.
7. Ə.Mirəhmədov: Azərbaycan ədəbiyyatına aid tədqiqlər.”Maarif”, Bakı, 1983.
8. Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov: Orxan-Yenisey abidələri, Bakı, Yazıcı, 1993.
9. Həmid Arası. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958.
10. “Kitabi-Dədə-Qorqud”, Tərtib edəni H.Arası, Azərnəşr, Bakı, 1962. .
11. M.Ə.Sabir: Hophopnamə, Azərnəşr, Bakı, 1948.
12. M.Ə.Sabir: Hophopnamə. Bakı, 1962.
13. M.Füzuli: Əsərləri, II cild, Bakı, 1958.

14. T.Hacıyev: "Molla Nəsrəddin" in dili və üslubu,
Bakı, "Yazıçı", 1983.

Резюме

В статье, посвященном 100-летию со дня смерти М.А.Сабира, рассматривается Согатство формы и стиля, подчеркнута актуальность сатиры в форме новеллы, а также драматический язык его стилов. Противоречивый период суверенитета Азербайджана вновь активизировал темы, к которым обращался М.А.Сабир сто лет тому назад.

Summary

In the article is discussed the form Sabir's Works, his satires in the meaning as novel and the dramatic effect of poems. Which it is devoted the anniversary of Sabir's death of 100 years.

Sabir's work is shown as actual problem in the period of the hard way of independence Azerbaijan.

Açar sözlər – ключевые слова-key words

1. İnqilabi satira-Революционная сатира- Revolutionary satire
2. Mollanəsrəddinçilər-Молланасреддинцы- The Molla Nasreddins
3. Sabirin romantikası-романтика Сабира- Sabir's romantic
4. Səttərxan üsyani- восстание Саттархана- The revolt of Sattarkhan
5. Sabirin dramatik dili-драматический язык Сабира- The period of Sabir's dramatic
6. Mövzu aktuallığı-актуальность темы- The actualling of theme
7. Sabir ənənəsi- традиция Сабира- Sabir's tradition

Bağıyev Bəhram Mərifət oğlu
Baş müəllim, on bir məqalə, bir tezisin müəllifidir

M.Ə.SABİRİN SATIRALARINDA BƏZİ ÜSLUBU MƏQAMLAR

Ustad sənətkarlarımızın düzlu sözünü, şair və bəstəkarlarımızın qanadlı ilhamını dünyaya tanıdan Azərbaycan dili hələ qədimdən öz hüdudlarını aşaraq geniş yayılmış, görkəmli şəxslərin dediyi kimi, Asiyada Avropanın fransız dili qədər geniş anlaşma vasitəsi olmuşdur. Doğma ana dilimizin tarixiliyi, poetik imkanları, şirinliyi və üslub çalarları XX əsrin əvvəllerində Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi mühitinin ən tanınmış ziyalılarının ön cərgəsində şərəfli yer tutan, sayılıb-seçilən sənətkarlarından biri olan M.Ə.Sabirin əsərlərində bütün rəngləri ilə üzə çıxmışdır.

Sabir yaşadığı dövrün o sənətkarlarından olmuşdur ki, öz vətəndaşlıq borcunu və şairlik vəzifəsini hələ yaradıcılığının erkən vaxtlarından lazıminca dərk etmiş bu mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri həyatı boyu ləyaqətlə və təmiz bir vicedanla daşımışdır.

Ölməz sənətkarın vətəndaşlıq qayəsi kimi səslənən və yaradıcılığının leymotivini təşkil edən aşağıdakı misralar söylənilən fıkra dəqiq və parlaq bir nümunədir:

Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,

Pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar yazım.

Niyə bəs böylə bərəldirsən, a qarc, gözünü?

Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?! (4-72.)

Dahi şairin yaradıcılıq "ayinəsində" dövrün eyhəcərlikləri, xüsusilə gerilik, nadanlıq və cəhalət tam açıqlığı ilə görünməkdədir. Bu isə ölməz vətəndaş şairin Azərbaycan dilinə, onun ən ince məqamlarına, üslub çalarlarına bütünlükə bələd olması sayesində mümkün olmuşdur. Çünkü "rəngləri canlı sənət əsərlərinə, gözəl və misilsiz həyat lövhələrinə çevirmək üçün bacarıqlı rəssam əlləri lazımlı kimi, sözləri ölməz poetik əsərlərin ifadə tərzi etmək üçün istedadlı şair qüdrati lazımdır".(5-27). "Əsrimin ayinəsiyəm" deyən sənətkar Azərbaycan dilinin zənginliklərindən, o cümlədən imperativ sözlərdən, təqlidi və ritmik ifadələrdən məqanında istifadə etməklə öz tənqid hədəfinə münasibatını üslubi cəhətdən daha dəqiq ünvanlaya bilmişdir.

Qorxdum, ay aman, yarıldı bağrim,

Bir nazik ipə sarıldı bağrim,

Gup-gup döyünbü darıldı bağrim,

Canım oda yandı, qoyma, gəldi!

Kirdarı yamandı, qoyma gəldi!

Və yaxud, Bundan yana dönüb itə mir-mir mirildayır,

Qoymur olam evimdə də rahət, gavur qızı!

Sabir satıralarının nümunələrindən məlum olur ki, xalq şairinin qələmi sözləri öz əsil "təbiətindən çıxarmış, bu qələmin qüdrəti ilə həmin sözlərin qrammatik mənası onların üslubi mənası qarşısında döza bilməmişdir".(5-23).

"Köhnə şeirlə yeni şeir arasında uçurum yaranan" (A.Səhhat) M.Ə.Sabir bədii dildə obrazın həyat və möişət tərzini, daxili aləmini, ictimai hadisələrə münasibatını verməkdə ən dəqiq üslubi vasitələrdən istifadə etmişdir.

"Sabir satıralarına.. xüsusi gözəllik verən və formanın təyin olunmasında mühüm rol oynayan canlı xalq ifadələri məzmunla

daha çox bağlı olduqları üçün şairin ideya istiqamətini müəyyənləşdirir". (1-406)

Böyük söz ustasının satiralarında canlı xalq danışq dilinə məxsus olan kinayə, vulqarizm, varvarizm və jarqonlardan da geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu dil vahidlərinin bəzi üslubi imkanları şairin yaradıcılığında diqqəti daha çox cəlb edir. Şairin satiralarında Azərbaycan dilinə aid müxtəlif söz qruplarına-təqlidi və ritmik sözlərə nümunə istənilən qədərdir. Məsələn:

Adətimiz daş idi dəva günü,
Tullarıdıq əldə sapan qıjhaqı!

Hər kəsə dəysəydi edərdi haman
Bir neçə gün ahü fəğan, uşhauf!
Mərhəm olurdu, sağalırkı yara,
Əldə qalırdı yənə can sapbasağ,

İmdi revolverdi, dönüm başına,
Nagəh olur güllefəşan partapart! (4-70).

Və yaxud:
Yox, yox, baxıram fikrinə, səndən oğul olmaz,
Canın bəcəhənnəm!

Mırt-mırt oxumaqdan, kişi, bir qan ki, pul olmaz!
Mırtında dəmadəm,
Qıl elin fərahəm.(4-45).

XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilimizin formallaşmasında müstəsna xidmətləri olmuş Sabirin, tədqiqatçıların da döndən qeyd etdiyi kimi, böyüklüyü orasındadır ki, dilimizdəki ən adı və ədəbi dil üçün o qədər də əhəmiyyətli olmayan vahidlərindən də öz məqsədində uyğun olaraq istədiyi şəkildə istifadə etməyi bacarmışdır.

Söz sərrafı ümumxalq dilinin ifadələrini ayı-ayrı zümrəni nitqində elə məharətlə işlədir ki, həmin dil vahidləri yeni mənə alaraq jarqonlaşır və əvvəlki mənasına qarşılık durur. Məsələn:

Bələ idi adət əvvəl, bəyə yalvarardı kasib,
Nücabaləri görəndə ayağa durardı kasib,
İki qat olub, ədəblə bəyə baş vurardı kasib,
Var idi vəfəli kasib, var idi həyalı fəhlə. (3-79).

Göstərilən nümunədə baş vurmaq ifadəsinin danışığı dilində "nəzərdə tutulmuş yerə getmək", "suya baş vurmaq" "dəyib qayıtməq" kimi mənaları hamiya məlumdur. Şair "İkiqə olub ədəblə bəyə baş vurardı kasib" deməklə həmin ifadənin kasıbların dövlətlilərə məcburən ehtiram göstərib təzim etməs mənasında işlətmişdir.

Bəzən satirik şairin leksikasında dil vahidləri ilkin mənadar təcrid olunub, jarqon funksiyasında çıxış edir. Aşağıdakimisralarda yatmariq, satmariq kimi lügəvi vahidlər deyilər fikri tam şəkildə əyanılışdırır.

Cümə cahan yatsa da biz yatmariq,
Qeyrəti-milliyəmizi atmariq.
Əhlimizi başqalara satmariq. (3-200)

Xalq dilindəki qeyri-məqbul mənalı sözlər də şairin lügətində üslubi məna daşıyır, jarqon kimi çıxış edir. Məsələn:

Qoymayın ay köhnələr, ay yaşıdlar.

Heyvərlər hər yerə dırmaşdır. (3-171).

Nümunədəki yaşıdlar, heyvərlər sözləri həmin qəbildən olan dil vahidləridir. Sabirin dilində mənfi mənada işlənən bir sıra ifadələr ədəbi dilimizdə, xalq danışığı dilində müşbat mənada işlənir. Lakin müxtəlif ictimai qrupların nitqində həmin sözlər mənasını dəyişərək, tamamilə yeni məna kəsb edir, jarqonlaşır. Məsələn:

Tərk eləyin cavamları,
Zərrəcə yoxdur qanları.
Sözləri doğru isə də,

Başları saçdı qoymayın,

Çöhrə təraşdı qoymayın....(4-69).

Ədəbi dilin bütün rənglərindən yerli-yerində istifadə edən şair bəzən ad bildirən xüsusi isimləri də üslubi rəng verməklə jarqon kimi işlətmışdır. "Azərbaycan ədəbi dili qılınc döyüşünü andıran qızığın mükalimələr, kəskin deyişmələr dilidir. Burada hər söz, hər replika iti xəncər zərbəsidir".(6-22). Büyük şair yeni mədəniyyəti, maarifini anlamayan, lakin milli adət-ənənələrə hörmətlə yanaşan Fatma, Tükəzban, Xanbacı və Şahbacıların çırキン sayib, adlarını mənfi mənada, Anna, Liza, Sonyalara həsəd aparıb adlarını müsbət mənada işlədən "İntelligentləri" nitqlərinə görə fərdiləşdirməyə nail olmuşdur:

Xoşlamırıq bir para nadanları,

Şiveyi-nisvani müsəlmanları,

Neyləyirik Fatma,Tükəzbanları,

Anyaları, Sonyaları yanlıraq,

Ay bərəkallah, nə gözəl canlıraq...

Yaxud: Sonya, ey dilbəri-pakızə əda.

Sənə bu Naqdi bəyin canı fəda...(4-82).

Və yaxud: Danışırsan azğın-azğın, hanı qəsri-Zərnigarın,

Hanı Anna tək barışnan, hanı Sonyatək nigarın?

Şairin əsas təqnid hədəflərindən olan ruhanilər, bəylər və mülkədarların nitqi çox vaxt jarqonizmlərlə fərdiləşdirilir, şair öz təqnid hədəfinə münasibətini bu yolla bildirmişdir. Məsələn:

Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?

Pulsuz kişi, insanlığı asanmı sanırsan?

Söylənilənlərdən belə hasıl olur ki, "xalq həyatını, dilini, adət və ənənələrini mükəmməl bilən şairin poetikası klassik ədəbiyyatından daha çox bu mənbədən-canlı xalq dilindən golən qida ilə cilalanmış, orijinal keyfiyyətləri ilə daha da büllurlaşmışdır". (1-434)

Böyük satirik sənətkar olan Sabirin istedadlı şair qüdrəti imkan vermişdir ki, o, ayrı-ayrı nitq vahidlərini, həmçinin ən

adi sözləri belə müxtəlif üslubi çalarlarda işlətməklə onları ölməz poetik əsərlərin ifadə tərzinə gətirmişdir.Ustad sənətkar "Azərbaycan ədəbiyyatında on əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimse o gözəl şivədə yazınamışdır. Nöqsanlarımızı və eyiblərimizi şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəh-qəhələr ilə oxudub islaha çalışırdı... Sabir əfəndi əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz öz fikrinin nəticəsidir".(3-11).Bu üsulla da şair bir daha sübut etmişdir ki, bədii dil xalqın mənəvi sərvətidir.Bədii dil, və onun müxtəlif üslubi möqamları insanların fikrini, hissiyyatını, zövqünü tərbiyə edən çox güclü bir vasitədir.

Ədəbiyyat

1. C.Xəndan. Sabir satırlarının sənətkarlıq xüsusiyyətləri . Bakı, Azərnəşr, 1962.
2. R.Məhərrəmov. Sabirin dili. "Maarif". 1976.
3. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Bakı, 1980
4. M.Ə.Sabir Hophopnamə. Bakı, 1992
5. A.Axundov. Dil və üslub məsələləri. Bakı. 1970
6. M.İbrahimov. Azərbaycan dili. Bakı. 1957

Резюме

В статье было рассмотрено стилистические особенности различные группы слов азербайджанского языка в творчестве Сабира. Было объяснено пути использования синонимов в языке Сабира.

Summary

In the article each words and phrases in the Azerbaijan language are searched out according its stylistic moment in

Sabir's activity. The author declares openly the synonyms and their manner of use.

Açar sözlər- ключевые слова – key words

1. Jarqon- Jarqon-Jarqon
2. Təqlidi söz-imitasiya-imitozion word
3. Sabir satırası-satira Sabira-Sabir saira
4. Sabir üslubu-Stil Sabira-Sabirs style

Mənimədov Fəxrəddin Emin oğlu,
baş müəllim, əlavə təhsil üzrə direktor müavini,
beş elmi məqalə və üç tezisin müəllifi, AYB Şamaxı bölməsinin
üzvüdür

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA RUS ÇARIZNİ VƏ BURJUA-MÜLKƏDAR QURULUŞUNUN İFŞASI

Azərbaycan ədəbiyyatı və milli şürurun intibahında dahi xalq şairi, böyük mütəfəkkir Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvanının müstəsna dərəcədə böyük rolü olmuşdur. Onun əsərlərinin toplusu olan "Hophopnamə" Azərbaycanın inqilabi-demokratik poeziyasının klassik nümunəsidir. Sabirin şeirləri geniş xalq kütlələrinin azadlıq ideyaları və arzularını tərənnüm edən əsl xalq poeziyasıdır. Şairin poeziyasının və dünyagörüşünün

formalaşması, onun istiqamətləndirilməsi və həvəsləndirilməsində, bədii zövqünün inkişaf etdirilməsində Azərbaycan maarifçisi, görkəmli şair Seyid Əzim Şirvanının və onun yeni üsulla açmış olduğu məktəbin xüsusi rolü olmuşdur. Milli ədəbiyyatımızda tənqidçi realizmin əsas yaradıcılarından biri kimi geniş şöhrət qazanmış Mirzə Ələkbər Sabir bədii fikirdə humanizmin və demokratik ideyaların, milli oyanış və dirçəlişin ən fədakar carçası, Azərbaycan şeirində yeni tipli satiranın-inqilabi

satıranın banisi, içtimai və bədii fikrin ən böyük simalarındandır.

Sabir yaradıcılığının böyüklüyü ondadır ki, o, xalqı, onun içtimai və mənəvi düşmənlərini olduğu kimi qələmə almış, doğma xalqının, ayrı də olsa, bu aynada özünü görməsinə çalışmışdır:

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qaş – gözünü;
Necə kim, dün “Biris” baxdı mənə,
Gördü ayinədə ancaq özünü. (5, 303)

M.Ə.Sabirin Azərbaycan xalqına böyük xidmətlərindən biri rus çarizminin və burjua-mülkədar quruluşunun çürüklüğünü, gücsüzlüğünü, çirkin simasını açıb göstərməsidir. O, çarizmə, ruhanilərə, satqın ziyalılara və digər mürtəce qüvvələrə qarşı nifrat etməyi bacaran və bunu xalqına öyrədən inqilabçı şair idi. Dövrünün digər ziyalıları kimi Sabir də başa düşürdü ki, içtimai hərabərsizliyi doğuran sosial-siyasi səbəbləri ifşa etmək vəzifəsi onların üzərinə düşür. Şair içtimai bələləri satira atəşinə tutarkən bütün bələlərin əsas baisi və səbəbkəni kimi çar despotizmini görür, ədəbiyyat və mətbuatın çar senzurası altında olduğu bir dövrdə böyük məhəratla öldürəcü satira atəşinə tutur. Sabir yaradıcılığında özünəməxsus yeri olan içtimai-siyasi şeirlərdə cəmiyyət hayatında gedən içtimai proseslərin, baş verən siyasi-tarixi hadisələrin doğurduğu təəssuratlar, oyaldığı fikirlər və düşüncələr öz əksini tapmışdır.

Birinci rus inqilabı ərefəsində və inqilab illərində baş verən içtimai-siyasi hadisələr Sabirin dünyagörüşünə və onun inqilabi-demokratik baxışlarına güclü təsir göstərmiş, və onun inqilabçı şair kimi yetişməsində həll edici rolü olmuşdur. Bu dövr çar üsulu-idarəsinin ağır illəri idi. Hökumətin başlıca siyasəti canlı məfkurələri məhv etmək, maarif və mədəniyyəti təqib, mövhümata yardım etməkdən ibarət olmuşdur. Sabir məhz bu təcavüz və təzyiqlər dövrünü təsvir edir, xalqın son

damla qanını soran istismarçıları satira atəşinə tuturdu. İstismarçı quruluşun rəzalət, yalan, haqsızlıq gücünə yaşadığını, bu quruluşun teməlinin çürüklüğünü və heç bir zaman xalqa azadlıq, istiqlaliyyət və xoşbaxlı hayatı vero bilməyəcəyi qənaətinə gəlir.

Xalq kütlələrinin rus çarizminə qarşı mübarizəsinin genişləndiyi bir dövrdə Sabir özünün məşhur "Beynəlmiləl" əsərində çarizmin və burjuaziyanın millətlər arasında törətdikləri fitnəkarlıqları qətiyyətlə ifşa edir, özünün çarizmə düşmən, atəşin bir xalq şairi olduğunu göstərir:

Haqqı xalqa bildirib dəf'i -zəlalət etməli,
Gün kimi taban edib, pamali-zülmət etməli,
Nabəca bu işlərin dəf'inə qeyrət etməli,
Xatiri-müğbərrədən rəf'i-küdərat etməli,
Çarəsəzi – sülh olub dəf'i-xüsumət etməli,
Sabira, beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli! (1, 97)

Birinci rus inqilabı məğlub olsa da, irticaçı qüvvələr fəallaşsa da, Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda xalq kütlələrinin inqilabı şüurunun oyanmasına, ictimai düşüncə, işıq və biliyə doğru həvəs oyandı. Bu oyanışı Sabir aşağıdakı beytlə açıq-aydın təsvir etmişdir:

Dəyişib zəmanə imdi, dolanıb bütün ümurat,
Ayağı çarıqlılar da gəlib istəyir müsavat!...
Belə əsrədə məişət biza xoş keçərmi, heyhat?!
Ayılıb yatan camaət, göz açıb qapalı fə'lə! (2, 106)

Heç bir mübaliğəsiz demək olar ki, Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan satirik şeirinin ən qüdrətli sənətkarıdır. XX yüzilliyin əvvəllərinin mürəkkəb siyasi-tarixi hadisələri Sabirin satira yolunu seçməsində mühüm rol oynamışdır. Xalqın həyatı, taleyi, oyanışı və dirçəlişi mövzusunun ön mövqeyə çıxması şairin sətrik şeir yaradıcılığının əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmiş, heç vaxt, hətta ən çatın məqamlarda belə, mənsub olduğu xalqa haqq sözünü deməkdən çəkinməmişdir.

Bu baxımdan o, XX yüzilliyyin əvvəllərində yaşayan Azərbaycan xalqının canlı ensiklopediyasıdır. Mirzə Ələkbər Sabiri bir sənətkar, qüdrətli şair kimi 1905-ci il birinci rus inqilabı və onun oyatdığı, hərəkətə gətirdiyi Azərbaycan xalqı yetişdirdi. Təsadüfi deyildir ki, "Sabirə hələ sağlığında xalq şairi deyilmişdir. Xalqımızın həqiqi mənafeyi ilə bağlı şairimiz çox azdır; Sabir kimisi isə, bəlkə də, yoxdur". (3, 9)

Bunu xalqımızın qurtuluşunda böyük rol oynamış "Bakı fə'lələrinə" şeirində aydın görmək mümkündür:

Gör millətinin dördini, axtarma dəvasın,

Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,

Zinhar, quyub dəhrdə bir xeyir binasın.

Yad cyləmə, şad cyləmə millət füqərasın...

Bu çərxi-fəlak tərsinə dövran edirimdi,

Fə'lə də özün daxili-insan edirimdi. (4, 13)

Və ya "Çığırma, yat, ay ac toyuq" şeirində dediyi kimi:

Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca dari gör!

Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabı-canşikarı gör!

Hinində daldalanma çox, həyətdə də dolanma çox,

Yiyəndəki bıçağa bax, o tifə-abdarı gör! (4, 49)

Sabir doğma xalqına son dərəcə sadıq bir sənətkar idi.

Doğma Azərbaycanın hər bir vətəndaşını, həlli vacib problemlərini, uğurlarını, qüsurlarını, ana dilinin zənginliyini sonsuz məhəbbətlə sevirdi. Bunu Sabirin 1910-cu ildə yazmış olduğu "Ruhum" şeirində aydın görmək mümkündür. Həyatının ən sıxıntılı günlərində, maddi çətinliklər və xəstəliklər dövründə yazılmış bu şeirdəki "Yanma səndə mənim kimi narə!", yaxud "Bir səfa bulmadıq bu aləmdə" kimi misralar Sabirin mövcud cəmiyyətə tənqidi münasibətlərini, içtimai etirazlarını ifadə edir. Şeirdən aydın görünür ki, Sabir azadlıq ideyasına bütün ruhu ilə bağlıdır. Azadlıq günəşinin doğacağına dərin inam duyuları ifadə edən "Ruhum" şeiri humanist şairin vəsiyyətnaməsi təsiri bağışlayır:

Mən gedərsəm var olsun amalım!

Yaşasın şəhriyari-hürriyət!

Yaşasın şəhriyari-hürriyət!

Mən gedərsəm, var olsun amalım! (5-83)

M.Ə.Sabir Rusiyada və Şərqdə baş verən ictimai siyasi hadisələrin demək olar ki, hamısına dərhal səs verir bu və ya digər formada ona münasibətini bildirirdi. Mirzə Ələkbər Sabirin başlıca amalı çətin və mürəkkəb vəziyyətin əsas səbəbkəri olan üsuli-idarəni, rejimi dağıtmak, xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, gözlərini açmaq, ona öz hüquqlarını başa salmaqdan ibarətdir. "Ayılma", "Bize nə", "Kim nə deyər bizzə olan qeyrətə", "Qoyma gəldi" və s. kimi satiralarında cəhalət və geriliyin, sinifi təbəqələrin acı təzahürləri göz öünüə gətirilmişdir. Bu sıradan olan satirik şeirlər məşəqqətli vəziyyətdə yaşamağın mümkünüsüzlüyünü ortaya çıxarıır.

Pah atonnan nə ağır yatdı bu oğlan ölübə!

Nə də tərpənməyir üstündəki yorğan, ölübə!...

Bu qədər qışqırığa durdu qohum-qonşu təmam

Dəbərişməz də, veriblər, deyəsən, can ölübə! (2, 105)

Dahi şair yerli irticaçılarını, mənəviyyətini vəzifəyə, pula satanların, çarizim qarşısında yaltaqlıqlarına acı-acı gülürdü. "Dövlət dumasının iç üzünü ifşa edir, çar inzibati idarəsində hökm sürən özbaşinalıqları, rüşvətxorluğu qamçılayırdı". (6, 888)

Sabir "Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam iddəaların?" Şeirində Rusiya və onun ucqarlarında Dövlət dumasına inanıb, ondan mədət gözləyənlərə, digər tərəfdən də İran inqilabının ilk qələbəsindən arxayınlışib məst olanlara istehza edirdi:

Sən o deyilmidin, dedin: dumdur ümidgahımız?

Mən demədimmi, var buna dumduru iştibahımız?

Bakı vəkili getdimi, oldunu dadxahımız?

Get, hələ xamsən, dolan, mən deyən oldu, olmadı? (2, 97)

"Hə de görün, nə oldu bəs, ay balam iddəaların?" satirası yüksək Sabirin çarizmə və burjua liberalizminə qarşı apardığı übarizənin əsasını təşkil edirdi. Həyatda mübarizə getdiyinən, Sabir ondan ilham alaraq yeni-yeni əsərlər yaradırdı. Şair övcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi təhsilə, ictimai-mədəni və xəniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərkə daha çox üstünlük etmişdir.

Bütün bunlarda onun başlıca məqsədi xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, ona öz hüquqlarını başa salmaq, bütün bu eyhəvliklərin səbəbkəri olan əsuli-idarəni dağıtmaq olmuşdur.

Mirzə Ələkbər Sabir insan haqları uğrunda mübarizə apardı, əsarət əleyhinə çıxan görkəmli sənətkarlardandır. "Daş əlbli insanları neylərdin İlahi?!" satirasında özünü məzəlumlanan tərəfdarı, müdafiəçisi, zalimliğa, haqsızlığa düşmən olduğu bir azərbaycanlı cəsarəti ilə ifadə etmişdir.

Bağən, əkinin xeyirini bəylər görəcəkmiş,
Töxm əkməyə dəhəqanları neylərdin, İlahi?!

İş rəncəberin, güc öküzün, yer özününkü,
Bəyzadələri, xanları neynərdin İlahi?! (2, 145)

Sabir Azərbaycan xalqını əsrəndən geri saxlayan, zülüməndən, itiyacdən, cəhalətdən qurtarmağa qoymayan hakim təbəqəni yüksük bir nifrətlə qırmanclamış, onları öz satiralarında təqnidmiş, mənəvi cəhətəndən puçluqlarını göstərmmiş, məhv etmişdir. air avam, qolu zorlu, cibi dolu, vicedən boş, bəşəri uyğulardan məhrum, hər işdə ancaq öz xeyrini güdən hakim təbəqəni və onları tərənnüm edən, məsləksiz burjua ziyahlarını stalıqla ifşa etmişdir:

Yüzlərcə ziyan xalqa vur, öz xeyrini gözlö!
Aldanma özün bir kəsə, hüşyarı zirəng ol!
Gər məsləhət olsa işini qıl ikiüzlü:
Bir yanda qoyun, özgə tərəflərde pələng ol! (1, 135)

Istismarçı cəmiyyətin rəzalet, yalan, haqsızlıq gücündə yaşadığını, xalq kütülələrindən başqa bütün hakim təbəqənin yaramazlıqlardan ibarət olduğunu göstərməsi Mirzə Ələkbər Sabirdə belə bir fikir yaratmışdır ki, bu cəmiyyət kökündən çürükdür, o heç bir zaman xalqa azadlıq, xoşbəxt güzaran verə bilməz. Məhz buna görə də o öz əsərlərində rus çarizmini və yerli ağaları görməyə gözü olmayan alovlu bir xalq şairi kimi çıxış edir. Onun sözlərində gülüş və istehza olduğu kimi vəziyyətin çətinliyindən doğan bir qəm-qüssə də vardır ("Qara bulutlar oynasır, indi nədir əlacımız?", "çulğalayır bizi duman" və s.)

Mirzə Ələkbər Sabir zoraklılığı, ədalətsizlik və cəhaləti, rus çarizmini, kapitalist və mülkədarları, firıldaqçı din xadimlərini amansız tənqid atəşinə tutmuş, A.Bakıxanov, Q.Zakir və S.Ə.Şirvani kimi sələflərinin ənənələrini inkişaf etdirərək, satirik Azərbaycan poeziyasını yüksək mərhələyə qaldırmışdır. Sabir sənəti həm kəskin silah, həm də tükənməz xəzinədir. O, həm köhnəlikləri rədd edir, həm də qurmağa, yaratmağa ruhlandırır. "Belə olmasayıdı, Sabir sənəti də öz dövrü ilə soyuyub gedər, bu gün bizim üçün ancaq tarixi bir sənədə çevrilərdi" (7, 17).

Ədəbiyyat

1. M.Ə.Sabir. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1955.
2. M.Ə. Sabir. Hopopnama, I cild, Bakı, 2004.
3. M.Ə.Sabir. Məqalələr məcmuəsi, Bakı, 1962.
4. M.Ə.Sabir. Hopopnamə, V nəşri, Bakı, 1954.
5. M.Ə.Sabir. Hopopnamə, II cild, Bakı, 2004.
6. Azərbaycan tarixi. III cild, Bakı, 1964.
7. Mirzə İbrahimov. Böyük şairimiz Sabir, Bakı, 1962.

Резюме

В статья посвящена критике царизма и буржуазно-помещичьего строя великим азербайджанским поэтом второй половины XIX и начала XX века М.А.Сабиром.

В острых сатирических стихотворениях М.А.Сабир высмеивал тех, кто сгибал спину под тяжестью царского и помециччьего гнета, вызывал их к неподчинению.

Summary

The article is dedicated

- the criticism of Russian tsarism and bourgeois – landowners at the end of XIX cenfruy and at the begining XX centuy in Sabir's work. He criticizes and bitterly laughs Russian tsar and landowners politics aganist suspenders

- **Açar sözlər – ключевые слова - key words**

Çarizm – царизм – tsarism

Burjua – mülkədar qululuşu-Буржуазно помецичий строй - Baurgeos – landowner order.

Rus inqilabı – Русская революция - Russian revolution

Açı-acı gülmək – горько высмеиваться - bitterly to locegh

Ömərov Arazxan Muradxan oğlu,
müəllim, bir monoqrafiya, beş elmi məqalənin müəllifi,
AYB-nin Şamaxı bölməsinin üzvüdür.

M.Ə. SABİR BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA

Ədəbiyyat tariximizə nəzər salsaq görərik ki, dahi şair Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı haqqında, müxtəlif zaman kəsiyində C.Xəndan, A.Zamanov, M.C.Paşayev, M.Məmmədov kimi böyük alımlar monoqrafiya və məqalələr yazmışlar. Bununla yanaşı M.Ə.Sabir haqqında şair və yazıçılar bədii əsərlər də yaradmışlar. Ə.Cəfərzadənin "Sabir" romanını və hekayələrini, M.Cəlalın "Yolumuz hayanadır" romanını nümunə göstərmək olar. Bu əsərlərə M.Ə.Sabir haqqında son dövrə yazılan XXI əsrin ədəbi nümayəndələrindən olan Abasxan Nəsirlinin "İdrakdır müsibətə mizan" tarixi romanı da əlavə olunub. Bu roman yuxarıda adı çəkilən ədiblərin əsərləri ilə bir sıradə durur. Dahi yazıçıların, dünya şöhrətli şairlərin həyatının, yaradıcılığının, dünyagörüşünün, xüsusən də şəxsi həyatının öyrənilməsi, tədqiqi əslində böyük hünər, cəsarət, səbr və başlıcası bacarıq tələb edir. Bütün bunlarla bərabər öz qəhrəmanına qarşı böyük məhəbbət və sevgi tələb edir. Bütün bu məziyyətlər A.Nəsirlinin qanına hələ onun tələbəlik illorində yaratdığı M.Ə.Sabir haqqında təəssüratları ilə hopmuşdu.

Romanı oxuduqca, elə bil ki, oxucu istər-istəməz Sabirin yaşadığı mühitə düşür, onun çəkdiyi əzab-əziyyəti yaşıyır.

Romanda süjetlər bir-birini əvəz etdikcə sanki, Şamaxının məşhur olan Minaxor, İmamlı, Saritorpaq, Şıxminaz məhəllələrində M.Ə.Sabir, A.Səhhət, C.Cəbrayılbəyli, M.Məmmədhəsən, M.Hadi və A.Nəsehlə çiyin-çiyinə gəzir, onlarla səhbətləşirsən. Romanda gedən hadisələr daim oxucunu intizada, sıxıntılarda saxlayır. "Görən, sevimli Sabirimizi qabaqda nələr gözləyir?" – narahatlığı daim oxucunu düşündürür. Bax bu elə müəllifin özünəməxsus novatorluğu, oxucusunu intizada saxlamaq bacarığından irəli gəlir.

Bu romanda təkcə satirik-şairin həyatı deyil, həm də onun müasirləri-XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllerində Şamaxı ədəbi-mühitində yaşayış yaratmış ədiblərin, ziyahıların yaradıcılığı haqqında da müfəssəl məlumatlar verilmişdir.

Əsəri oxuduqca təkcə romanın qəhrəmanı ilə deyil, həm də Sabirin tipləri ilə də rastlaşan oxucu yeri gəldikcə Molla Həbişlərlə, Şeyx Qeyrətdinlərlə, Əhməd Kamallarla, İləsimbəylərlə, Hacı Rüstəmlərlə yaxından tanış olur, onların iç üzlərini "ayinədəki kimi" görə bilir və onlara qarşı güclü nifrat hissi oyanır.

XX əsrin əvvəllerində artıq Sabir, təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın Şərq, eləcə də Qərb ölkələrində də sevilməyə başlamışdır. Belə ki, onun ünvanına gelən məktubların müəllifləri kimi, göndərdiyi məktubların ünvanları da müxtəlis olurdu. O zamankı mühit imkan vermirdi ki, ona ünvanlanmış məktublar birbaşa Mirzə Ələkbərə çatdırılsın. Ona, bu məktublar dostları tərəfindən çatdırılırdı. Həmin dövrdə M.Ə.Sabir mətbuatlarda "Hop-hop", "Ağlar-Güləyən" və s. imzaları ilə çıxış edirdi. Coxları Sabiri heç üzdən tanımadı. Romanın bir yerində Sabirin yaxın dostu baqqal Əkbərə

Təbrizdən gəlmış məktubda oxuyuruq: "Əzizim Əkbər! Artıq dərəcədə mütəşəkkirəm. Həmyerlin, adaşım Ələkbərə - "Hop-Hopa" minətdarlığını çatdır" və ya "Həmməsləkim Əkbər, şair Ələkbər Sabirin əllərindən öp. Çünkü o, kimlərinə yaza bilmədikləri mətləbləri cəsarətlə yazar".

Digər bir məktubda oxuyuruq: "Bəradərim Əkbər! "Ağlar-Güləyənin" gözlərindən öp. O, gözlər bizim görə bilmədiklərimizi görür" və s.

Belə məktublar Buxaradan, Səmərqənddən, Həştərxandan, Tiflisdən, Dərbənddən, Krimdən, Sankt-Peterburqdan vaxtaşırı gəlirdi. Təbii ki, bu tarixi sənədlər müəllifin uzun illər, böyük çətinliklər hesabına üzə çıxardığı yüzlərlə sənədlərdən biridir.

Romanın süjeti, bir-birini əvəz edən hadisələrlə oxucunun uzun müddət yaddaşında qalması ilə fərqlənir. Müəllif uğurla müvəffəq olmuşdur ki, Məşədi Ələkbəri, satirik şair Mirzə Ələkbər Sabir kimi oxuculara çatdırınsın. Sabirin məsləkdaşı, yaxın dostu, ömrünün son dəqiqəsinə kimi ona həmdərd olan böyük Azərbaycan şairi Abbas Səhhət hələ o diriykən, səbr diləmək məqsədilə yazdığı bir misranı oxuculara çatdırınpıq:

Qəm yemə, təxfif ver alamına,
Az çəkər, heykəl yaparlar namına.

Doğrudan da, heç çox çəkmədi ki, böyük Sabirə ölkəmizdə onlarla heykəl ucaldı, onun adına şəhər, küçələr, meydanlar, məktəblər, parklar, kitabxanalar, muzeylər adlanınlıdı.

Bunlardan ən yüksəyi-dahi Azərbaycan ədiblərinin M.Ə.Sabir haqqında yazıqları əsərlər onun, ən uca və əbədi əbidəsi oldu. Bize elə gəlir ki, bundan sonra da ədiblərimiz Mirzə Ələkbər Sabir haqqında bədii əsərlər yaradacaq, onun obrazını oxuculara daha yaxından çatdırılacaqdır.

Ədəbiyyat

1. M.Ə.Sabir "Hop-hopnamə", Bakı, 2004
2. Ə.Cəfərzadə. "Sabir", Bakı, 1973
3. M.Cəlal "Yolumuz hayanadır", Bakı, 1965
4. A.Allahverdiyev "İdrakdır müsibətə mizan", Bakı, 2006
5. B.Nəbiyev. Tənqid və ədəbi prosses. Bakı, 1976.

Резюме

О великом поэте-сатирике М.А.Сабире, многие писатели достойно и успешно писали в своих литературных произведениях. Творчество великого поэта и сегодня на на- выке, которые один из них изложено в статье автора.

Summary

Different writes created a lot of works by great satirist M.A.Sabir. Today every body pay great attention to his literary activity.

Açar sözlər -ключевые слова -key words

1. İmamlı məhəlləsi- квартал Имамлы - the block of İmamlı
2. Şamaxı ədəbi mühiti- Шемахинская литературная среда-the direction of sha
3. Ədəbi abidə-literатурный памятник- memorial litreary.

Razimi Vəsili Novruz qızı

SABİR SATİRALARININ İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dahi satirik şair Mirzə Ələkbər Sabirin əsas şicirləri toplanmış "Hophopnamə" müasir oxucuların sevimli kitabıdır. "Hophopnamə" artıq bir əsrə yaxındır ki, kütləvi tirajla dəfələrlə çap olunmuş, minlərlə sabirsevərlərin öhdəsinə verilmişdir. Həssas oxucu, şairin hər hansı bir şerini axtarmalı olduqda, o dəqiqə "Hophopnamə" yada düşür.

Deyirlər, şairi, sənətkarı xalq yaşıdır. Lakin elə sənətkarlar da var ki, xalq adını zirvələrə yüksəldir. Onun tanınmasında tarixi rol oynayır. Xalqın şərəfini ucaldır. Tarixən tanınmış məhşur şair və yazıçılar, bəstəkar və memarlar, müsiqiçi və rəssamların adı onun ölkəsi yox, ölkə onun adı ilə tanınır.

Mirzə Ələkbər Sabir də belə korifeylərdəndir. İstər Şərqi dövlətləri, istərsə də Qərb dövlətləri olsun, Mirzə Ələkbər Sabir adı çəkiləndə Azərbaycan yada düşür. Sabirin satiralarındaki dərd təkcə onun xalqının dərdidir deyil, bütün dünyanın dərdidir. Şəxsi kədərdən daha çox bəşəriyyətin dərdini çəkən, bütün insanların qəmini özünü bilən dahi Füzuli təmkinlə bayan edirdi:

Pərişan xəlqi-aləm ahu-əfqan etdiğimdəndir,
Pərişan olduğum, xəlqi pərişan etdiğimdəndir

Füzuli ədəbi məktəbindən də uğurla yararlanan M.Ə.Sabir məhz ustadi kimi vətənin, millətin dərdini çəkirdi.

O, qoynunda yaşadığı torpağın iniltisini öz qəlbinin ültisi kimi, xalqın ağrularını öz ağrısı kimi duyan şair idi! Onun açdığı yol Azərbaycan xalqının uzun illərdən bəri aradığı poeziya aləmində yeni bir yol idi. Dahi satirik, sözün sl mənasında yenilikçi novator bir şair idi. O, elə problemləri poeziya dililə həll edirdi ki, yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı cyil, bir çox millətlərin ədəbiyyatına görə də bu, bir inqilab idi. Bu mənada Sabir cəsarətli, uzaqqörən, sözün həqiqi nənəsində "meydan oxuyan" bir qəhrəman idi.

Sabirin yaşayıb-yatadığı mühit, indiki zamandan kəskin urətdə fərqli bir mühüt idi. Lakin onun, XIX əsrin sonu XX əsrin ilk illərində yaradıcılıq baxımından azad olmaması da bizi on qənaətə gətirir ki, o, öz müasirlərinin tipik surətini aydınca təhnəyə gətirə bilirdi. O illərdə, əvvəllər ara-sıra, sonralar isə "Molla Nəsrəddin" də gedən mütəmadi satiraları ilə təkcə Şirvan əhalisinin yox, bütövlükdə Azərbaycanın, İranın, İraqın, Türkmənistanın, Rusyanın əhalisinin dillərinin əzbəri idi.

Əlbəttə, bu çətin yola qədəm qoymaq, onun əzablarına җatılmaq və bu yolu keçmək hər sənatkarın işi deyildi. Lakin Sabiri heç kəs bu çətin yoldan çəkindirə bilməzdi. Nə qorxulu əndələr, nə "xox"lar Sabiri qorxutmadı. Əsl inqilabçı idi, böyük satirik!

Onun yazdıqları satiralarda, şerlərdə də inqilab hiss olunurdu.

Dindirir əsr bizi-dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz,
Əcnəbi scytə balonlarla çıxır.
Bizi hələ avtomobil minməyiriz
Quş kimi göydə uçar yerdəkilər,
Bizi gömimüş yərə minbərdəkilər!

- misralarında o, təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütün müsəlman Şərqi xalqlarının tərəqqi əsrindəki vəziyyətini ümumiləşdirilmiş olurdu. Dolayısıyla Sabir öz həmvətənlərini irəliyə, tərəqqiyə səsləyirdi. Belə şerilərin kontekstində inqilabi ruh və nəfəs çox aydın şəkildə duyulurdu. İngilabi satirik poeziyasının bu ideya qüvvəsi ilk növbədə məhz Sabirin bütün satiralarında hiss olunur, özünü göstərirdi.

Sabirin şeira, sənətə münasibəti ideal dərəcədə təmiz və yüksək idi. Onun nəzərində vətənini və xalqını böyük bir ürəkla sevmək, onların tərəqqəsi üçün çalışmaq həqiqi şairin vicdanı borcudur. Şairlik sənəti öz-özlüyündə müqəddəs bir sənətdir - əzablı, ağırlı olsa da, səadət və xoşbəxtlikdir.

M.Ə.Sabir hər şeyi doğru göstərməyi şairliyin birinci şərti sayır:

Deməm ki, fasidi vəsf et! Çəkil fəsadından,
Yamanə yaxşı demək nasəza deyil də, nədir?

Beləliklə, Sabirin etiqadınca, sənət həyatı, gerçəkliyi, real varlığı olduğu kimi, bənzərsiz, təmtoraqdan uzaq, düzgün göstərməlidir, varlığın güzgüsü olmalıdır. Belə fikirlərə şairin başqa şerlərində də rast gəlirik. Məsələn, "Nə yazım" şərində oxuyuruq:

Şairəm, çünki vəzifəm budur, aşar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar yazım,
Günü parlaq, günüüzü ağ gecəni tar yazım.
Pisi-pis, əyrini-əyri, düzü həmvar yazım.

Bu mənada Sabir ictimai mənalı, həqiqəti göstərən poeziyanın xalq üçün böyük əhəmiyyətinə inanırdı. Həqiqət şeirin, sənətin yüksək prinsipidir. Pisi tərifləyib yaxşı qələmə vermək, yaxud yaxşını pisləyib nəzərdən salmaq şairə yaraşmayan hərəkətdir. Sabir deyirdi ki, "Mən səni yaxşı görünçə pis yazıb, ədəb məsləkində yol aza bilmərəm". Əslində bu, Sabirin yaradıcılıq kredosu idi. Təsadüfi deyil ki, realist sənətkarlar məhz sənətin bu vəzifəsini, Sabirin təbirincə desək,

"pisi pis, əyrini əyri, düzü həm var" yazmalı olduğunu dərk etmiş, sənətin həyatiliyinin təbliğ etmişlər.

Şamaxı ədəbi mühitində yetişən, klassik şərq poeziyasının, eləcə də dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələri üzərində ucalan M.Ə.Sabir ədəbi-bədii yaradıcılıqla məşğul olduğu ilk gündən vətəndaş qayəsini ortaya qoymuş, millət vətən mücahidi kimi mübarizə aparmışdır. Ədəbin qələm yoldaşları, əqidə dostları məsləkdaşları Sabirin hələ salığında ikən bənzərsizliyini, özünəməxsusluğunu etiraf etmişlər. Önəmlı faktdır ki, bu gün milli ədəbiyyatşünaslığımızın Sabırşunaslıq kimi çox zəngin, daim inkişafda olan bir sahəsi vardır. Təsadüfi deyil ki, Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi irsi bu gün yalnız Azərbaycanda yox dünyadan bir çox ölkələrində maraqla öytənilir. "Şairəm, əsrimin aynasıyam" deyən M.Ə.Sabir bütün zamanların millətlərin şairi oldu. Bu isə onun sənət qüdratından, insanlara alovlu bir sevgi bəsləməsindən irəli gəlir.

Beləliklə, Mirzə Ələkbər Sabir hayatı sevən, onu idelləri-na uyğun arzusuna rəğmən dəyişdirilməyə, yaxşılaşdırmağa çalışan bir şair idi. Onun yaradıcılığı həyat həqiqətinə sadıq olmanın sənətkar qarşısında necə geniş üfüqlər açdığını göstərir. Sabir həqiqət carçası olan bir sənətkar idi.

Ədəbiyyat

1. M.Ə.Sabir (Məqalələr məcmuəsi), Bakı, 1962.
2. R.Rza Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2005
3. A.Namazov. Sabir və müasirləri, Bakı, 1973
4. Şeir Hop-hopnamə, Bakı, 2004
5. Alxan Bayramoğlu. M.Ə.Sabir, Bakı, 2003

Резюме

М.А.Сабир является основоположником революционно-сатирической поэзии. Он создал новую школу в этой сфере. Он писал обо всём- о типах тех времён, а также о муллах, и.т.д. Он отличался стилем языка и творческим качеством.

Summary

M.A.Sabir is a great poet as a founder of satirical realism. He founded his new school in his sphere. He described about all characters in his time and also he was distinguished from others in his linguistic activity and creative power.

Açar sözlər- Ключевые слова-Key words

Satirik üslub	- сатирический стиль - we style of satire
Ədəbi məktəb	- литературная среда - literary teachivy
Realizm	- реализм - realesm
Sənətkarlıq	- творчество - creative

"Elm və Təhsil" nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

*Kompyuter dizayneri: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqizi*

Yığılmağa verilmiş 25.03.2012
Çapa imzalanmış 10.04.2012
Şərti çəq vəroqjı 9,7. Sifariş №55
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab "Elm və Təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya
müləssisəsində səhifələnib çap olunmuşdur.

E-mail: elm_ve_tehsil@box.az
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

Mündəricat

Əbədiyaşar sənətkar – M.Ə.Sabir	3
Alicanov Mayıl Sədyar oğlu.	
<i>M.Ə.Sabir yaradıcılığında Şərq mövzusu</i>	9
Qəniyev Seyfəddin Həmzə oğlu.	
<i>Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında folklor motivləri</i>	22
Eminaliyev Eyyaz Məhəmmədəli oğlu.	
<i>M.Ə.Sabir yaradıcılığı ədəbi təqiddə</i>	37
Cavadova Zərifə Şamil qızı.	
<i>Sabir yaradıcılığında maarif və məktəb məsələləri</i>	53
Əkbərov Əlistan Hacıbaba oğlu.	
<i>Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında rusizmlərdən istifadə.....</i>	62
Ələkbərov Sabir Murad oğlu.	
<i>M.Ə.Sabir böyük maarifçi idi</i>	77
Vəliyev Əzizəğa Muradxan oğlu.	
<i>M.Ə.Sabirin əsərlərində coğrafi hadisələrin təsviri</i>	85
Mikayılov Şəsəddin Sabir oğlu.	
<i>Yeni dövr Azərbaycan fəlsəfi fikrinin formalaşmasında</i>	
<i>M.Ə.Sabirin mövqeyi</i>	93
Tariyel Qəni Seyfəddin oğlu.	
<i>M.Ə.Sabirin şirvan davamçıları</i>	103
İsmayılova Mənsurə Qardaşxan qızı.	
<i>M.Ə.Sabirin mərsiyyələri</i>	112
Maqsudov Məhəmməd Süleyman oğlu.	
<i>Sabir yaradıcılığının üslub və forma zənginliyi.....</i>	118
Bağışev Bəhram Mərifət oğlu	
<i>M.Ə.Sabirin satıralarında bəzi üslubu məqamlar</i>	131
Məmmədov Fəxrəddin Emin oğlu.	
<i>Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında rus çarizmi və</i>	
<i>burjua-mülkədar quruluşunun ifşası.....</i>	138
Ömərov Arazxan Muradxan oğlu	
<i>M.Ə. Sabir bədii ədəbiyyatda</i>	146
Razimli Vəsilə Novruz qızı.	
<i>Sabir satıralarının ideya-bədii xiüssusiyyətləri.....</i>	150

